

Vetenskaps societeten i Lund

Årsbok 1982

Vetenskaps-societeten
i Lund
Årsbok 1982

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

CWK Gleerup

*CWK Glerup är produktlinjenamnet för vetenskapliga skrifter
utgivna av LiberLäromedel Lund*

*Tryckt med ekonomiskt stöd från Humanistisk-
samhällsvetenskapliga forskningsrådet*

*Redaktör: Bo Westerhult, Södervidinge prästgård, 244 00 Kävlinge,
tel. 046/733 444*

Formgivning: Lars Tempte

Omslagsbild: Ektrappan i Lundagårdshuset från 1732.

Foto: Erik Liljeroth, Allhems förlag

ISBN 91-40-04839-X

Berlings, Arlöv 1982

Innehåll

Artiklar

- 5 *Lars Huldén*: Runeberg och Bellman
- 19 *Hans Ritte*: Carl Michael Bellman – Geselligkeit und Gesellschaft im Stockholm des ausgehenden 18. Jahrhunderts
- 33 *Inger Lövkrona*: Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition eller booklore?
- 88 *Ivan Svalenius*: En »rebus i sten»
- 95 *Bertil Ejder*: Words for times and meals in Germanic languages
- 103 *Per Erik Ljung*: Kring Vilhelm Ekelund och arbetarrörelsen

Minnesord

- 132 Sven Kjällerström av *Lars Eckerdal*
- 142 Gösta Ehrnberg av *Gustaf Åberg*
- 146 David Hannerberg av *Staffan Helmfrid*
- 155 Mattias Olofsson av *Christian Callmer*
- 158 Bengt Bengtsson av *Sigfrid Svensson*

Vetenskaps societeten i Lund

- 165 Matrikel
- 176 Verksamheten 1981
- 178 Räkenskaper
- 181 Revisionsberättelse
- 182 Skriftförteckning

Lars Huldén

Runeberg och Bellman

Letar man efter namnet Bellman i registret till vilket större arbete som helst om Runeberg, så hittar man det, och vanligtvis en lång rad sidhänvisningar. Att Runeberg uppskattade Bellman och kunde honom och hade honom som förebild i en del av sin ungdomsdiktning är välkänt. Mitt ämne »Runeberg och Bellman» är därför alls inte obearbetat. Min uppgift blir snarast att försöka sammanfatta eller överblicka en mångfald av iakttagelser, upptäckter, uttalanden, av Runeberg själv och andra. Förhoppningsvis skall jag kunna bidra med någon kompletterande synpunkt.

Till att börja med är det kanske lämpligt att se efter vilka arbeten av Bellman som Runeberg hade i sitt bibliotek. Det finns en förteckning över Runebergs böcker, utgiven av Ossian Grotenfelt 1904 (Svenska litteratursällskapet i Finland, Förhandlingar och uppsatser 18), men det lönar sig som alltid att se efter själv. Biblioteket i Runebergs hem står i princip uppställt på samma sätt som vid skaldens död, den 6 maj 1877. Katalogens fyra titlar borde nog taget vara tretton. Grotenfelt observerar endast det första titelbladet i varje band med arbeten av Bellman. Han nämner därför endast C. M. Bellmans skaldestycken, Sthlm 1814, Fredmans epistlar »Med företal av Kellgren dat. 1790» (tryckåret är i själva verket 1816), Fredmans Handskrifter, Sthlm 1813, och Musiken till Fredmans epistlar, Sthlm. Katalogiseringen av Runebergs bibliotek borde göras om med noggrannare beaktande av dedikationer, namnteckningar, anteckningar, inbindning m.m.

Runebergs bibliotek innehåller fyra band med arbeten av Bellman. Jag presenterar dem i den ordning de står och är signerade:

Det första omfattar C. M. Bellmans Skaldestycken, efter C. M. Völshows manuskript första gången utgifna, Stockholm 1814 (hos Strinnholm och Häggström). Utgåvans två delar är sammanbundna i ett skinnband av samma typ som två andra band i serien, men mindre

till formatet (120x182x36 mm) och med delvis andra dekorationer; bl.a. är pappret på pärmens insida och försättsbladet annorlunda färgat. Signum D I 14.

Det andra bandet innehåller *Fredmans Epistlar*, Sthlm 1816 (hos S. Rumstedt), *Fredmans Sånger*, Sthlm 1814 (hos A. Gadelius) och *Bacchi Tempel, Öpnadt vid en Hieltes död*, Sthlm 1815 (Elméns och Granbergs Tryckeri). Det sistnämnda inleds med Bellmans självbiografiska anteckningar från 1794. Bandet innehåller endast texterna. Det är ett brunt skinnband, med samma dekorationer som musikbandet och med samma färgpapper på insidan. Formatet är 128x206x34 mm. Ryggtext: Poetiska / Arbeten / Af / Bellman. Signum D I 15.

Tredje bandet omfattar Fredmans handskrifter, utgivna av P. A. Sonden, Uppsala 1813 (hos Stenhammar och Palmblad) samt *Bacchi-Hand-Bibliotheque* eller *Nya tidsfördrif på Gäldstufvan* i fyra delar utgivna av Olof Kexel med många bidrag av Bellman, »vår svenske Anakreon» som han kallas. Delarna I–III är andra upplagan med tryckåren I 1798, II 1796, III 1793, del IV är tryckt 1788. Första upplagan av delarna I–III kom ut 1784–86 (del I är tryckt i Helsingör, de övriga hos Johan Christ. Holmberg, Sthlm). Bandet har skinnrygg med papperspärm i brunt, pärmens insida och försättsbladet är vita, formatet är 126x187x28 mm. På pärmens insida står, överkorsat, namnet. A. M. Ehrström, tydligen en tidigare ägare av boken. Signum D I 16.

Det fjärde och sista bandet har ryggtexten Musik-Bilager till Bellmans Arbeten. Först står musiken till Fredmans epistlar, Sthlm (kongl. Priviligierade Not Tryckeriet), så musiken till Fredmans Sånger (samma tryckeri) och sist musiken till Bacchi Tempel (S:t Petersburg och Åbo 1815). Det bruna skinnbandet har formatet 137x204x28 mm och samma pärmdekorationer som bandet med texterna till samma verk och samma papper på insidan av pärmen och försättsbladet. På pärmens insida står med blyerts 75 k(opek), tydligen bandets pris hos någon bokhandlare i Finland. Signum D I 17.

I alla fyra banden har Runeberg skrivit sitt namn. Vid det första alexandrinpartiet i Bacchi Tempel (vv 45–51, En Nymph – – Vid hela negdens suck. . .) finns ett par lodräta, vågiga streck inritade i marginalen med bleck, ovisst av vem och varför. Inga andra anteckningar förekommer. Banden är nötta, ryggtitlarna ställvis svårlästa; vad sol och tid har åstadkommit är svårt att avgöra. Bladen bär inte spår av någon flitig bläddring.

När vi nu vet vad Runeberg hade av Bellman i sitt bibliotek, inställer

sig omedelbart en annan fråga: När fick han sina Bellman-böcker? Frågan är kanske inte av någon helt avgörande betydelse, då han ju kan ha och säkert också har bekantat sig med Bellmans diktning, innan han fick böckerna i huset. Men den saknar inte intresse. Dessvärre är jag inte i stånd att besvara den, annat än med ganska vaga förmodanden.

Bokexperter som jag har talat med, anser att inbindningen är av sen-gustaviansk typ och att den alltså knappast har gjorts någon längre tid efter att det senaste arbetet i respektive band blivit tryckt. Det skulle i samtliga fall peka mot 1810-talets senare del eller 1820-talet. Men fram till 1822 gick Runeberg i skola i Vasa, och under de följande åren hade han som utfattig student knappast möjlighet att köpa böcker, i varje fall dyra böcker.

En viss ledning kan namnteckningen ge – man kan inte nog beklaga att Runeberg underlät att sätta ut årtalet, när han skrev sitt namn, men det gjorde han tydligen aldrig, och han skrev långt ifrån alltid ens namnet i sina böcker.

»Joh. Ludv. Runeberg.» skriver han i alla fyra banden.

Det är inte uteslutet att namnet har skrivits in i alla fyra böckerna i ett enda svep, i så fall väl i samband med den sista anskaffningen.

Förkortningen *Joh. Ludv.* använder Runeberg just inte under sin studenttid. I de få breven till hemmet eller vännerna under 1820-talet skriver han *Ludvig* eller *Runeberg*. Jfr Samlade skrifter 9, Brev, SVS. I ett brev till sin »gode farbror» D. F. Danielsson, nov. 1825, tecknar han sig Ludvig Runeberg. Först 1831 uppträder i brevsamlingen Joh. Ludv. och 1834 J. L., och dessa båda underskrifter förekommer sedan omväxlande i de informella breven.

I sina böcker använder han likaså flera olika förnamnsförkortningar. En av de första han sätter sitt namn i är förmodligen »Freye Uebersetzung der Satyren des Printzen Kantemir», Berlin 1752. Där står. L. Runeberg. och årtalet 1820, som kanske har hört samman med en bortskrapad namnteckning av en tidigare ägare. – I Anakreons sånger, Åbo 1826, skriver han *J. Ludv. Runeberg*. *Joh. Ludv.* skriver han däremot i Atterbom, Lycksalighetens ö I, tryckt 1824, Tegnér's Fritjofs saga, 1827, Anna Maria Lenngrens Skalde-försök, 1825, men också i Shakespeares Dramatiska arbeten, Lund 1848.

Mest tycks han i böckerna beteckna förnamnen med initialerna *J. L.* Så i andra delen av Atterboms Lycksalighetens ö, 1827, i Almqvists Drottningens juvelsmycke, 1834, och Amorina, 1839. Tryckåret anger

endast en övre tidsgräns för namnteckningen, möjligt är att den ofta har skrivits något eller flera, t.o.m. många år senare.

På titelbladet till Runebergs första diktsamling 1830 kan vi läsa författarnamnet Joh. Ludvig Runeberg.

Sedan jag alltså nu har framlagt några små rön till besvarandet av frågan vad Johan Ludvig Runeberg egentligen hette – eller kallade sig – skall jag kasta en blick på namnteckningen AM Ehrström, som förekommer i en av böckerna, och som inte heller är ointressant.

Den är lätt igenkännlig med sina slängar och kringlor. Jag har återfunnit den i en avskedsansökan riktad till hans »Stormäktigste Allernådigste Kejsare» av kronofogden i Virmo, i sydvästra Finlands skärgård Anders Mauritz Ehrström, 1840, RA, Helsingfors.

Tolv år tidigare, som nyutnämnd kronofogde, undertecknar han en rapport med samma, väl utexperimenterade namnteckning, nu något kraftigare.

Anders Mauritz Ehrström var född 1795, gick i Vasa lyceum, var inskriven ett par år vid Åbo Akademi, blev sedan (1816) skrivare vid senaten, som 1819 flyttade från Åbo till Helsingfors, kronofogde 1827, beviljades avsked 1840, flyttade till Grönkulla boställe i Gammelgårds by i Borgå 1846 och dog där 1852. Hans namn förekommer inte i någon biografi över Runeberg.

Det gör däremot namnen på flera av hans bröder. De tillhörde en begåvad skara söner till kapellanen i Kronoby, tidigare i Larsmo, Österbotten, Anders Ehrström och hans hustru, prästdottern Anna Maria Reinius. Ett par av bröderna var medlemmar av samma hushåll, »bolag», som Runeberg under skoltiden i Vasa. Särskilt betydelsefull blev Fredrik August, f. 1801, som gick i navigationsskolan i Vasa, och som senare i livet, när han hade blivit organist i Helsingfors tonsatte dikter av Runeberg, bland dem Källan och Svanen, och också gjorde en tonsättning till Vårt land.

Det finns olika tecken på att bröderna Ehrström var välbekanta med Bellmans diktning. Den äldste av dem, Erik Gustaf, f. 1791, deltog i kriget 1808–09, och skrev dagbok under fälttåget. Han blev senare docent i ryska litteraturen och småningom kyrkoherde i S:t Petersburgs svenska församling och mottagare av höga ryska ordnar. Ett ställe i krigsdagboken är intressant i det aktuella sammanhanget. Det är föreståndaren för Åbo Akademis handskriftssamling, Solveig Widén, som har ställt dagboksutdraget till mitt förfogande. Erik Gustaf Ehrström befann sig i Jakobstad och blev bjuden till en fest, där svenska office-

rare var närvarande. Man »dansade och drack, och drack och dansade till kl. 12 om midnatten», berättar skribenten som då var 17 år. »Till slut begynte man att sjunga. – Jag fick penna och bläck gick in i en kammar, skref då och sjöng sedan vid bålen för officerarne följande impromptu:

Den saft som uti glaset flyter
utur den bål som ryker där
Till glada elyseer förbyter
De faror kriget åt oss bär.
När sol på segrens himmel strålar
och hoppet blomsterströr vår stig
och lagrar på den glafven målar
som sprider döden omkring sig.

Dessa verser repitertes sedan flera gånger och gjorde at de fleste officerarne presenterade sig för at bli min bror och dryckeskamrat» slutar suttonåringen. – »Och lagrar på den glafven målar», kan det vara ett eko av Bellmans vida spridda visa om Slaget vid Hogland 1788: »Med lagrar på gaffeln som gudar ej sett» hälsar havsguden hertig Karl

Hur Anders Mauritz Ehrströms bok har funnit vägen till Runebergs bibliotek, kan än så länge inte klarläggas. Han kan ha fått den som present av ägaren själv eller genom någon av bröderna. Det är inte uteslutet att han fått den först efter Anders Mauritz död 1852. Modern Anna Maria Reinius bodde förresten också hon i Borgå, och dog i Borgå 1854 (21.11).

Det finns ett svagt och äventyrligt indicium för att Bacchi-Hand-Bibliotheque, som ju ingick i det Ehrströmska bandet, varit aktuellt för Runeberg på 1850-talet, senast 1854. Jag tänker på den lilla katalogaria om sina kärestor som R smidde för sin hustru och en väninna till henne, när samtalet rörde sig om hans lätt uppflammande känslor. Fredrika berättar: "Ett ögonblick satt han tyst, men började sedan med den mest skälmaktiga och odygdiga min uppläsa följande just improviserade vers:

»Älskat har jag många, många, än en ful och än en skön,
Unga, gamla, korta, långa, vilken blef väl sen min lön?
Tvenne feta, resten skrikor: en Augusta, en Sofi,
Två Marior, två Fredrikor och en Emelie.
(Strömborgs version av dikten, återgiven i Strödda dikter, SVS XVI 2,
s. 238, jfr kommentar XVI 11, s. 263.)

Förebilder saknas väl inte till en sådan »skälmaktig och odygdig» improvisation även om kommentaren i SVS inte nämner någon. En tänkbar sådan ingår i Bacchi Hand-Bibliothèque, andra delen, andra upplagan, s. 26–28). Det är ett prosastycke med rubriken Försök till min egen Kärleks-Krönika. Där finns – självfallet – flera bekanta namn. Jag citerar:

»Fredrica höll uti med (!) hjärtas Rikströmmar en månad, tre dagar och en half timma. Hon var vacker som dagen; men hennes förstånd var så svagt och inskränkt att hon föreföll mig odugelig et regera. SUSANNA kom i stället. ULRICA viste sig med sina bruna ögon, varifrån geck ett Artillerie, en eld som var omöjelig at hålla ut, Hon geck med stålta steg til de största eröfringar och min Susanna blev afsatt.

- - -

Revolutionen geck änteligen för sig genom den sköna HENRICAS åtgärd och SOPHIA den tredje följde efter henne. Sedan kommo JOHANNA, MARIA den Andra, CATARINA, ELEONORA och et långt etcetera.»

Omedelbart efter prosastycket följer en visa som har tillskrivits Bellman (Kom kära granne, sätt dig ner), men om han också är författare till kärlekskatalogen är osäkert, snarast osannolikt. Jag har haft förmånen att få diskutera frågan med fil. dr Gunnar Hillbom.

Om jag nu försöker sammanfatta diskussionen kring Runebergs Bellmansbibliotek, så måste slutsatsen bli, att Runeberg knappast har lagt sig till med någon av böckerna förrän tidigast i slutet av 1820-talet. Men en senare tidpunkt är inte alls utesluten, t.o.m. femtiotalet kan komma i fråga. Att han har dessa böcker visar hans intresse för Bellman, men hans kunskaper bygger möjligen på andra källor än böckerna på hyllan.

Man vet nämligen att Runeberg var insatt i Bellmans diktning långt innan han började tänka på att lägga upp något bibliotek. Enligt J. E. Strömborgs biografiska anteckningar om Runeberg kunde han redan i skolan både Fredmans Epistlar och en stor del av Fredmans Sånger utantill. »Dem hade han lärt sig 'vid 12 à 13 års ålder' under ett slags musikaliska soaréer, som under de första tiderna av hans vistelse i Vasa nästan dagligen ägde rum inom det bolag, vilket han tillhörde» (Strömborg I, s. 39). Det var elever från navigationsskolan i Vasa, bland dem säkerligen Fredrik August Ehrström, som var läromästare, och varje epistel sjöngs samvetsgrant »vers för vers från början till slut».

I Runebergs ungdomsdikter är det lätt att hitta spår av Bellman, och vissa av de tidigaste är uppenbarligen medvetna efterbildningar. Dikten Scholan brukar nämnas som ett exempel på diktning i Bellman stil:

Pingeli pingeli ping ping!
Skynda dig, skynda dig spring spring!
Bjuder skällan opp ur skoln –
Custos han fattar Carbasen.
Fan så de stimma de asen!
Sluten då Gubbar, bort med fioln!

Bellmanekona är många redan i första strofen: Klingeli, plingeli, klingeli plang, Fredmans epistel 58, Pling plingeli plång E 45, Skynda dig Lotta och väggarna fäja E 73, Och spring mot Ulla, spring E 67, Slås och stimma E 49, Gubbarna skumpa som harar E 62, Kasta Fiolen åt helfvite, hej E 21.

Enligt Söderhjelm är det närmast E 62, Angående sista Balen på Gröna Lund, som har stått modell. Lika gärna kan man tänka på nr 18 om man ser till det rytmiska (Gubbarna satt sig att dricka).

En annan Bellmansartad ungdomsdikt som brukar nämnas är Grafölstilredningen (Strödda dikter XIV). Flera av Fredmans epistlar och Fredmans sånger handlar om begravningar, t.ex. E 46, 47. Men här är det förberedelserna för en barnbegravning som beskrivs, på ett ställvis uppsluppet sätt, helt främmande för vår egen tid.

Torpar madamen – ni känner ju den –
Hennes gässe är död, osvept han ligger än.
Jag skall klä liket, men hör nu, min vän,
Jag har tappat hela svepningen!
    Modern med gråt
    Och med låt
Föröker här suset
    I huset.
Fadern söp vin
    Ur terrin
Och ligger som ett svin.

- - -

Pilten skall neder till Fäderna gå.
Han en högtidsdrägt behöver då.

- - -

Lars Huldén

Än då det tandtyget där vid er häl,
Som ni trampar på, säg Mamsell hvad är det väl?
Aj se min svepduk! en svepduk min själ!
Nå nu må jag skratta mig ihjäl!

Kommentatorernas domar över Graföls-tilredningen har i allmänhet varit hårda. Den har kanske ändå några försonande drag av medkänsla och ömhet, som jag måste gå förbi.

I Runebergs första diktsamling *Dikter* (1830) har dikten *Sommarnatten* utpekats som ett exempel på Bellmansinflytandet. Den tydliga modellen är Fredmans epistel n:o 49, men man känner igen vändningar också från andra epistlar:

Himmel, hvilken afton, hvilken färd!
Ser du holmens lilla blomsterverld?
Goda Nana, i dess lunder
Sjunga foglar kvällens under;
Hvila rodden, låt oss vagga
Dit i land.
Solen ler ju än från kullen,
Vikens bölja gungar jullen,
Aftonvinden för vår flagga
Mot dess strand.
Hör du de susande alarnes ljud?
Ser du de grönskande ängarnes skrud?
Njutom fröjden; snart har tiden
Satt för njutningen en gräns;
Nana, snart är kärlekens
Liksom sommarns stund förliden.

Ren bland löfven blickar torpet fram,
Skynden, fläktar, fören dit vår stam!
Ser du gubben, goda Nana,
Ren i dörrn vår kosa spana,
Ser du flickan, hur den täcka
Vinkar der?
osv.

Också Fredman och hans följe har ett torp i sikte, men det torpet är en krog:

»ren sitt fenster, ren sitt fenster öppnar Fader Hök».

Bellman fortsätter jämförelsevis åskådligt:

Titta dit åt, dit åt strand
Ut åt sjön på vänster hand,
Dit midt öfver åt det huset
Där som ljuset
Syns ibland
Nej, min ros, min sockerbit,
Dit åt, där jag pekar, dit,
Dit åt skogen,
At den krogen
Med en skorsten röd och hvit;
Dit där som den torparn med ljusstret vid kullen
Står i jullen, står i jullen
Han som koxar hit.

Själva den yttre situationen, en båtfärd en sommarafton, är likartad. Och stroferna är byggda på likartat sätt. Bellmans har tretton rader, Runebergs sexton. Själva anslaget leder tanken till E 82, *Himmel*, hvad denna runden, Af friska löfträn sammanbunden. *Solen ler* också i E 25, rimmet *jullen* och *kullen* finns i bägge citaten. *Skyndom dit* vår hydda finns, lyder en uppmaning i E 48.

Andra likheter finns, och kan hittas här och där i hela den tidiga diktningen, fast man ju inte får glömma att somt är gängse poetiskt språkbruk.

Men visst finns det också klara olikheter. Bellmansk är visserligen tanken »snart har tiden / Satt för njutningen en gräns» men uttrycket har ett filosoferande drag som inte kännetecknar epistlarnas skald. Och i Runebergs poetiska värld hör reflexionen »snart är kärlekens / Liksom sommarns stund förliden» hemma.

Också i epiken har man tyckt sig finna en beskrivningsteknik som är utexperimenterad i Bellmans verkstad. Söderhjelm ger i sin biografi (I 404) exemplet ur *Elgskyttarne* (1832):

men till stormande ifver
Växte de dansandes lust. Svett lyste på parenas pannor,
Pertorna flögo ur klykorna, stolar och bänkar förströddes,
Fallandes rop, taktstampningar, gapskrattsalvor och rökmoln
Hvirflande om hvartannat, och svigtande brakade golfvet.

»Sannerligen – intet annat liknar dem (de citerade raderna) än den odödliga beskrivningen af 'Balen på Gröna Lund'», säger Söderhjelm.

Man kommer också att tänka på danslokalen i Epistel 12, före det ödesdigra slagsmålet: »Där förr hvar tilja darra / Vid stampning larm och dån».

Gunnar Tideström tycker sig se likheter mellan Ulla Winblad och den sjuttonåriga prästgårdsdottern Hanna, eller snarare i beskrivningen av dem, skillnaden i sinnesart till trots. Och svalan som gästar Första torpets sal en välsignad förmiddag i epistel 80 («Och svalan flög långt in i saln»), besöker också den lantliga prästgårdens kammare, eller för att vara exakt i anslutning till T., en syster till henne (Tideström 254).

Som parodimakare nådde Runeberg inte upp till Bellmans höjder, men han har väl lärt sig en del av honom, när han omkr. 1827 skriver parodier på dikterna i Fritjofs saga, och låter hjälten framträda som för-supen överliggare, relegerad från universitetet.

Något överväldigande släkttypen finns det kanske inte mellan Fredman och Fänrik Stål. Men det är inte omöjligt att se fänriken som ett slags omvänd Fredman. Bägge har berättarens och förkunnarens centrala roll och är omgivna av ett myller av gestalter. I bägge diktsviterna är döden ett slags minsta gemensam dividend, om än försedd med olika förtecken, kors eller ben, plus eller minus, hur man vill. Håller man sig till så allmänna drag, går det att dra fram fler släktingar: fältskären Bäck, ensamlevaren Fridolin, den vittfarne Fritjof Andersson, som dock kanske har mera gemensamt med sin namne hos Tegnér.

Bellmans krigsdiktning i samband med 1788–90 års krig har veterligen inte tillmätts någon betydelse för tillkomsten av Fänrik Ståls sägner. I Sondens utgåva, Fredmans handskrifter, som Runeberg alltså ägde, osäkert sedan när, finns några stycken, börjande med Kämpavisa öfver slaget vid Hogland.

Det är säkert möjligt att peka på ytterligare ett stort antal småexempel på mer eller mindre uppenbara Bellmansekon hos Runeberg, och mycket kan inhämtas i Gunnar Castréns och Sixten Belfrages kommentarer till Dikter I–III och Strödda dikter. Men jag skall göra bara en jämförelse till, och den visar snarare än påverkan, att Runeberg nu har nått en skiljeväg, där han går åt sitt eget håll. Det är fråga om en annan båtfärd i den första diktsamlingen, *Färd från Abo* heter dikten, och jag vill trots många yttre olikheter förbinda den med den mest bekanta båtfärden i hela svenska litteraturen, nämligen Ulla Winblads hemresa från Hessingen i Mälaren en sommarmorgon 1769, Fredmans epistel n:o 48, »Solen glimmar blank och trind».

Runebergs färd försiggår om kvällen, i motsatt riktning – från staden

ut till skärgården, versmåttet är orimmat, klassiskt, alkaiskt. Mest olikheter alltså.

Det Fredmanska sällskapet anropar en båt som skall in till staden med »grönsaker, silleri, mjölk och äpplen klara». Runebergs båt har varit inne med ungefär samma saker:

Ej tyngs den lilla, vaggande båten mer
Af mjölk och frukter, stäfvarne tömda stå,
Och kram och högtidskläder gömmas
Nu i den städade äppelkorgen.

Nå, det är varor som man normalt brukade sälja i staden. Fredman pekar under färden ut olika intressanta platser, bl.a. tukthuset och lasarettet, som Movitz och Ulla Winblad har viss anledning att ta sig i akt för. Runeberg noterar helt andra saker, såsom skalden Choreus' källa på Runsala, vårdad av »Nympherna» mellan sekelgamla ekar, och han ser Lemos udde, där major Anders Wilhelm Ramsay stupade den 19 juni 1808 – det är första gången som Runeberg berör 1808–1809-års krig:

Med vemod när jag tänker, du togs så ung
Från hoppets sköna värld, från ditt kämpalif;
Med fröjd dock, när jag tänker: hjelten
Blödde för äran och fosterlandet.

Ulla Winblad och hennes kavaljerer går till slut till sängs med varandra. Runeberg når fram till hyddan i strandbygden som skall hysa honom under »den korta sommaren»:

Mottag mig nu och låt mig, en vingad stund
Bland sömn och drömmar bo i din stilla famn;
När första morgonstrålen glöder,
Väntar mig Frigga på kullen redan.

Det är inte uteslutet att Runeberg har gått i Bellmans skola på ett sätt som gett varaktigare resultat än de få direkt Bellmansinspirerade dikter som man kan visa på. Man skulle kanske kunna undersöka den saken genom att jämföra de båda skaldernas poetiska ordförråd.

Det slumpar sig så, att både Runebergs hela produktion och Bellmans Fredmans Epistlar har gjorts till föremål för ordfrekvensundersökningar. Bellmans ordförråd i epistlarna har beskrivits av Bo Nordstrand, och

själv har jag lett arbetet på en Runebergsordbok. Det finns alltså en rad – små – fakta att jämföra. De löpande betydelseorden hos Runeberg är 188.000 och i Fredmans Epistlar omkr. 16.000. Därtill kommer formorden, prepositioner, konjunktioner, infinitivmärke osv., som normalt bildar 40 % av ordmassan eller mera.

Man kan ordna upp orden i ett slags rangordning efter antalet förekomster i en diktsamling eller ett helt författarskap. De tio vanligaste betydelseorden i Fredmans epistlar är i vanlighetsordning *vara* 268, *nu* 223, *sex* 208, *stå* 144, *hur*, *huru*, *hur'* 119, *höra* 103, *broder*, *bror* 102, *där* 91, *Movitz* 90, *skola* 84.

De tio första i Runebergs första diktsamling är *vara* 332, *ej* 239, *se* 154, *där* 138, *skola* 102, *hjärta* 93, *nu* 77, *o* 74, *hur* 71, *komma* 71.

Sex av orden finns på bägge listorna: *vara*, *se*, *där*, *skola*, *nu* och *hur*. Av tio-i-topp-orden i *Tegnér*s tidiga diktning 1798–1805, återfinns åtta på Runebergs lista, fem på Bellmans. Man kan notera att *hjärta*, *o* och *ej* saknas på Bellmans lista (*ej* är nr 11), medan *ej* ligger på andra plats både hos Tegnér och Runeberg. Ordet *nu* finns med hos Runeberg och Bellman, men kommer lägre ner hos Tegnér.

Skall man döma av de första tio orden, och det skall man kanske inte, så hör Tegnér och Runeberg nära samman, med Runeberg aningen mera påminnande om Bellman. – Detta endast som ett exempel på användbar och använd jämförelsemetod.

Runebergs beundran för Bellman minskade inte, när han fann sin egen stil, utan han behöll den livet ut. Det finns många uttalanden om Bellman i Runebergs litteraturkritik och antecknade av biografen Strömborg. Men han är i allmänhet märkvärdigt kortfattad trots sin höga uppskattning.

I en recension av fru Lenngrens dikter berömmar han hela hennes tid: »Franzén och Bellman, utan likar båda, stämde då toner, dem ingen skall finna öfverträffade» (a.a. 34). Sammanställningen av Franzén och Bellman tar sig onekligen en smula överraskande, även om man lätt erinrar sig Franzéns vackra dryckesvisor. Och den görs flera gånger: I samma artikel talar Runeberg om de »båda oefterhärmliga genierna Franzén och Bellman». Och i stridsartikeln *En blick på Sveriges nu gällande poetiska litteratur*, nämner han olika begåvade skaldar, »att icke räkna de högsta skalderna, Franzén och Bellman» (s. 57).

Äntligen, den 29 mars 1874, då Runeberg hade fyllt 70 år och över tio år hade varit märkt av sitt slaganfall, uttrycker han sig tydligare. Strömborg antecknar då i sin dagbok, att man diskuterade Hamlet,

och Goethes enligt Runeberg »bortblandade» tolkning av gestalten. »I anledning här af ytrade han att han gerna önskade upplysning om huru Bellman af nutiden uppfattades. Han hade läst Atterboms 'Siare och Skalder', men Atterbom, som sjelf är tokig har skrivit en hel bok med bara tokerier om honom, och dem hafva svenskarne trott». Han tillade att enligt hans mening var Bellmans storhet den, att han framställt svenska folket sådant det är och i synnerhet sådant det var under Gustaf den III:s tid. – »Mollberg, Bredström, Ulla Winblad m.fl. äro alla lika genuina svenskar som Gustaf den III sjelf» – »I Bellmans sänger skola svenskarne alltid känna igen sig sjelfva, därför skola de lefva och alltid bli omtyckta». (Strömborg, Suppl. 283 f.). Runeberg ansåg också att det var onödigt att ge ut andra dikter av Bellman än Fredmans epistlar och Fredmans sänger. »Epistlarna äro de bästa och dernäst sångerna.»

Även om uttalandet kanske inte är helt balanserat, kan man dra slutsatsen att Runeberg inte anslöt sig till den romantiska Bellmansuppfattningen, formulerad av Atterbom, med dess naiva djupsinne och ljusa melankoli – intressant är för öfrigt att han hör sig för om en ny tids Bellmansuppfattning, medveten således om att uppfattningarna växlar.

I en långt tidigare artikel om parodien, som han tar avstånd från, »såsom varande ett uppenbart mordanslag mot produktioner av skönhet och helgd» nämner han inte ett ord om Bellman, trots att det inte kan ha undgått honom att Fredmans epistlar börjar som en parodi på Pauli brev. Men han betraktade måhända det parodiska anslaget som ett oväsentligt drag. Det är realisten Bellman, som han åtminstone på sin ålderdom hyllar. Liksom han sjelf hade skapat en realistisk idealbild av det finska folket, hade Bellman gett sin bild av svenskarna, tänkte han sig kanske. Det är väl inte uteslutet att bedömningen mest grundar sig på Runebergs tidiga bekantskap med gestalterna i Fredmans värld. Men åtminstone ett uttalande av Runeberg visar en intressant reflexion över ämnet. Det är när han om Bellmans sänger säger att de »hysa mycken, mycken moral» (Strömborg 4:2, s. 385, citerat av Tideström s. 252).

När Runeberg hade dött den 6 maj 1877, skrev Strömborg i sin dagbok en vacker karakteristik av honom, om hur »hans stora ädla och varma, alltid okonstlat sanna och rent mänskliga personlighet» hade gett honom kärlek och tillgivenhet. »Med samma kärlek och värme, hvarmed han tecknat alla personer i sina skrifter, med samma värme

har han alltid omfattat och bemött människan i hvilken form han än träffat henne ren och sann i lifvet».

I detta »att teckna alla personer med kärlek och värme» hade Runeberg en jämlike, minst, i Bellman. Under mer än tjugo år skapade han sitt myller av fullständigt oförfäddliga och omöjliga människor. Han stod på deras sida. Han förstod dem och älskade dem och skils från dem med vemod i den sista episteln. Fredmans epistlar borde därför räknas till den svenska uppbyggelse-litteraturen. Kanske var det just det draget i Bellmans diktning som Runeberg kände för: Att icke döma.

Några biografiska källor (utöver de i texten nämnda):

Akiander, Mathias, Herdaminne för forna Wiborgs och nuvarande Borgå stift, Helsingfors 1868. *Biografinen nimikirja* toimittanut Suomen historiallinen seura, Helsingki 1879–83. *Ehrström, Eric Gustaf* och *Anders Mauritz*. Tacksägelse och Personallier efter Kapellänen i Kronoby Moderkyrko-Församling Anders Ehström Uppläste i Kronoby Sockens Moderkyrka den 7 Julii 1822, Åbo 1822. *Finlands statskalender*. *Lagus, Vilh.*, Åbo Akademis studentmatrikel å nyo upprättad I–II, Helsingfors 1889–95. *Landsarkiven* i Vasa och Åbo. *Matinolli, Eero*, Turun hiippakunnan paimenmuisto 1721–1809, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran monisteita I. *Pastorskansliet i Borgå*. *Strandberg, Carl Henric*, Åbo stifts herdaminne ifrån Reformationen till närvarande tid I–II, Åbo 1832–34.

Hans Ritte

Carl Michael Bellman – Geselligkeit und Gesellschaft im Stockholm des aus- gehenden 18. Jahrhunderts

Die gesellschaftliche Schichtung der Stockholmer Einwohnerschaft in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts entspricht weitgehend der in anderen europäischen Hauptstädten dieser Zeit. Die gesellschaftliche Oberschicht wird gebildet durch den Adel und das Großbürgertum („ofrälse ståndspersoner“), und ist auch terminologisch deutlich abgegrenzt gegenüber dem Kleinbürgertum („ringare borgarskapet“). Die von Viktor Svanberg, dem Pionier der schwedischen Literatursoziologie verwendete Bezeichnung „medelklass“ deckt sich mit dieser Einteilung nur teilweise und zielt mehr auf die Zwischenstellung des aufsteigenden Bürgertums zwischen Ober- und Unterschicht ab.¹ Die Grenzen zu den unteren Bevölkerungsschichten sind fließend; die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts ist eine Zeit des wirtschaftlichen Niedergangs², und viele einst angesehene Handwerker (wie Fredman, die Lieblingsfigur Bellmans) leben ebenso am Rande der Existenz wie die Staatsdiener (Bellman gehört zeitweise zu ihnen), die Arbeiter in den Textilmanufakturen und die sozial noch nicht integrierten Zuzügler aus den ländlichen Gegenden.

Wie überall in Europa haben sich zu jener Zeit in Schweden zahlreiche Ordensgesellschaften gebildet, darunter die Freimaurerorden, in denen die Klassenzugehörigkeit nur noch eine untergeordnete Rolle spielt: Man verkehrt dort als „Bruder“ und „Mitbürger“. Trotzdem muß es auch einen Kenner der damaligen Verhältnisse überraschen, im Stockholm dieser Jahre einem Bürger zu begegnen, der mit den untersten Schichten der Bevölkerung auf vertrautem Fuß steht und die Welt in seinen Liedern gern aus der Perspektive der Gosse betrachtet, und der dennoch in angesehenen Bürgerhäusern verkehrt, Hofsekretär des Königs ist, Stücke für das Hoftheater schreibt und sogar einen Preis

der gefürchteten Akademie erhält³. *Carl Michael Bellman* begegnet uns im Urteil der Zeitgenossen als der „schwedische Anakreon“ und als „König unter den Sängern“ (Leopold)⁴, wird aber auch mit Villon verglichen und als „Poet und Spaßmacher unter dem niedersten Volk“⁵ bezeichnet.

Was in unserer modernen, in vieler Hinsicht „klassenlosen“ Gesellschaft niemanden verwundert, nämlich daß Bellmans Lieder heutzutage an keine gesellschaftlichen Schranken mehr stoßen, war damals so selbstverständlich nicht. Dichtung war im Schweden dieser Jahre noch weithin Ständedichtung. Die sog. „Ständeklausel“ im Bereich der Tragödie besaß noch ihre Gültigkeit⁶; Svenska Akademien repräsentierte die dem klassizistischen Formideal unterworfenen Dichtung der oberen Stände und gab ihr normativen Charakter. Das mittelständische Bürgertum („medelklassen“) pflegte – oft mit einer deutlichen Spitze gegen den Adel – Satire und bürgerliche Idylle (Anna Maria Lenngren mag hier als Beispiel genügen); was sich anschickte, aus den niederen Sphären der Wirtshäuser emporzusteigen und gesellschaftliches Ansehen zu gewinnen, wurde als „Krugpoesie“ abgetan⁸. Das literarische Interesse wandte sich zwar in zunehmendem Maße auch den unteren Schichten zu (so war das Landvolk, dem Geist des Rokoko entsprechend, auch in der höheren Literatur vertreten) – ein Ausgleich zwischen Hoch und Tief war damit aber ebensowenig verbunden wie mit *Enboms* Jakobinerdrama *Fabriksflickan* (1796), das zwar die Ausbeutung der Manufakturarbeiterinnen zum Thema hat, aber in bürgerlichem Milieu spielt und ganz im Geist des bürgerlichen Dramas geschrieben ist.

Auch Bellman selbst stieß immer wieder an die Grenzen, die einer vertikalen Ausbreitung nicht standesgemäßer Literatur gesetzt waren. Der junge Literaturkritiker Kellgren machte sich lustig über den falschen Anakreon, der „seine dichterische Ader mit Bier gefüllt“ und die Sprache des Liebesgottes im Freudenhaus erlernt habe. Später dann, im Vorwort zu *Fredmans epistlar* (1790), hob Kellgren das Genialische von Bellmans Schaffen hervor und verteidigte ihn gegen den Vorwurf, den guten Geschmack verletzt zu haben¹⁰.

War es der beginnende Geniekult, Vorbote der schwedischen Romantik, war es der Aufstieg Bellmans zum königlichen Hofsekretär und Theaterdichter, waren es die dadurch bedingten Stilwandlungen, oder waren es andere Faktoren, die es Bellman ermöglichten, die gesellschaftlichen Schranken zu durchbrechen? Man neigt häufig dazu, die Ursache

in einer literarischen Weiterentwicklung Bellmans zu sehen, die wegführte vom saloppen Stil der frühen Lieder, weg vom Wirtshausmilieu, hin zum anspruchsvolleren Stil der späteren Lieder, zur Naturschilderung, zur bürgerlichen Idylle, und beruft sich dabei vor allem auf Bellmans berühmtesten Liederzyklus, auf *Fredmans Epistlar*. Die frühen Lieder stünden, so meint man, dem Trinklied nahe und spiegelten Bellmans bewegte Jugendjahre in den Wirtshäusern der Stadt wider; die späteren zeugten hingegen von der wachsenden Anpassung Bellmans an den herrschenden Geschmack und seien vor dem Hintergrund seines gesellschaftlichen Aufstiegs zum Alleinunterhalter in den Patrizierhäusern und zum königlichen Theaterdichter zu sehen¹¹. Die Erklärung für die Breitenwirkung Bellmans wäre demnach in der Anpassungsfähigkeit des Dichters an verschiedene gesellschaftliche Milieus und die ihnen jeweils entsprechenden literarischen Ausdrucksformen zu sehen.

Im Widerspruch zu dieser weitverbreiteten Auffassung, der gegenüber bereits Nils Afzelius Bedenken geäußert hat¹², steht aber, daß Bellman die Verbindung zum frühen, „bacchanalischen Stadium“ seiner Dichtung niemals preisgegeben hat. Auch die zahlenmäßig kaum ins Gewicht fallenden späten Lieder mit ihren empfindsamen Zügen sind ja unter dem Sammeltitle *Fredmans Epistlar* herausgekommen, und das zu einem Zeitpunkt, da Bellman längst gesellschaftliches Ansehen gewonnen und eine Familie gegründet hatte. Fredman, der „Uhrmacher ohne Uhr, Werkstatt und Geschäft“, war bis zuletzt Mittelpunkt jener lyrisch-episch-dramatischen Mischform, der Bellman in Anspielung auf die Paulusbriefe die Bezeichnung „Epistel“ gegeben hat¹³. Gerade mit diesem Namen verband sich aber die Vorstellung von Saufgelage, niederer Minne, Tanz und Kartenspiel, die Bellman bei seinem gesellschaftlichen Aufstieg hätte hinderlich sein können. Fredman trat zwar in den späten Episteln nicht mehr als der „Branntweinapostel“ in Erscheinung, als der er noch in Epistel Nr. 5 bezeichnet worden war, verleugnete andererseits aber seine Herkunft aus dem Wirtshausmilieu ebensowenig wie Ulla Winblad ihre erotische Freizügigkeit¹⁴.

Auch wenn man die Augenzeugenberichte der Zeitgenossen aus späterer Zeit liest, gewinnt man nicht den Eindruck, daß diejenigen Episteln, die in ihrer Themenwahl den frühen, bewegten Jahren verpflichtet waren, keine Anziehungskraft mehr auf das Salonpublikum ausgeübt hätten – sie gehörten vielmehr immer noch zum Repertoire des Liederdichters.

„Han sjöng *Balen på Tre Byttor* – och blåste Filsens duetter. Han

sjöng om Ulla Winblad och *Bröllops-Bjudningen* m.m. galenskaper“ so heißt es 1794 über Bellmans Auftritt auf einer Soiree – in deutlicher Anspielung auf Episteln, die wenig vom Spätstil verspüren lassen¹⁵. Auch die offizielle Beurteilung Bellmans durch die schwedische Akademie anlässlich der Verleihung eines Preises (1791), hebt auf die *Kontinuität* der Episteldichtung, und nicht auf die Stilunterschiede ab. Es ist dort von den Themen die Rede, die die Akademie nicht habe gutheißen können, aber auch (zur Entschuldigung des Dichters) davon, daß seine Lieddichtung „selbst bei den Ernsthafteren in der Nation eine Art von Autorisation gewonnen“ habe. Man verweist ausdrücklich auf „die lange Zeit, die Herr Bellman im Dienste der Göttinnen des Gesangs gestanden“ habe¹⁶.

Wenn oben von standesgemäßer Dichtung die Rede war, so muß dies nicht bedeuten, daß der „niedere burleske und schlüpfrige Ton“ Bellmans (Sparre¹⁷) allein den niederen Ständen zuzuordnen sei. Wie in der deutschen Anacreontik zu Anfang des Jahrhunderts gab es zwei deutlich voneinander getrennte Ebenen, auf denen das gehobene Bürgertum den Umgang mit dem Lied pflegte. Hagedorn brachte einmal seinen Unwillen darüber zum Ausdruck, daß der Pöbel „die Becher wirklich leeret, / Wovon der Dichter doch nur singt“¹⁸. Die Gebrauchs- Trinklieder, die nach dieser Deutung nicht salonfähig waren, sang man anderswo, in den Studentenkneipen und in den Männergesellschaften der Wirtshäuser. Kindleben, der Herausgeber deutscher Burschenlieder, wurde zeitlebens angefeindet, weil seine (ohnehin schon dem Zeitgeschmack angepaßte) Auswahl in den Augen der Zeitgenossen noch zu viele burschikose Züge aufwies. Die deutschen Anacreontiker waren z.T. noch dem alten burschikosen Stil ihrer Studentenzeit verhaftet¹⁹, ehe sie sich dem gehobenen anacreontischen Gesellschaftslied zuwandten, das in guter Gesellschaft und in Anwesenheit von Damen gesungen werden konnte. Als, vor allem im Gefolge der Anacreonübersetzungen Paykulls (1787), aber auch unter dem Einfluß der deutschen Anacreontik²⁰ in Schweden eine verspätete Anacreonrenaissance einsetzte, ergaben sich Parallelen zu Deutschland, auch was den gesellschaftlichen Stellenwert dieser Lieder angeht. Bei Wallenberg heißt es: „Früher einmal betrank man sich auf echt altbäurische Art: Jetzt sehen Sie, daß es schöngestig und manierlich geschieht“²¹. Welche Lieder als standesgemäß empfunden wurden, davon vermitteln uns die Liederbücher, die eigens für den Gebrauch im Salon bestimmt

waren, eine gute Vorstellung. Die Ausstattung von *Musikaliskt Tidsfördrif* (1789 ff.) etwa legte pfleglichen Gebrauch nahe; Text und Noten waren graviert und repräsentierten – im Unterschied zu den überall kursierenden Abschriften – einen kalligraphischen Eigenwert. Der Inhalt konnte, obwohl auch hier von Bacchus und Venus die Rede war, nicht darüber hinwegtäuschen, daß literarische Quellen angezapft worden waren. Mit Bellmans Liedern waren diese Kunstlieder ebenso wenig vergleichbar wie die anakreontischen Gesellschaftslieder im deutschen Raum mit den gleichzeitigen Burschenliedern. Wenn in ihnen von Rausch die Rede war, so war damit der Freuderausch, und nicht die Folge übermäßigen Alkoholgenusses gemeint²². Man fühlt sich oft an die Deutung erinnert, die Götz in den Anmerkungen zu seiner Anakreonübersetzung dem „Rasen“ des Anakreon gibt: „Das Rasen ist hier, was das *Insanire* bey dem venusinischen Schwane ist: Mit Beyseitsetzung wichtiger und ernsthafter Geschäfte, sich ein wenig vergessen, und den Empfindungen der Freude, und einer durch Gesellschaft und Wein aufgebrauchten Einbildungskraft auf kurze Zeit überlassen.“ Vom Verleger Ählström für Clavichord und Singstimme eingerichtet, eigneten sich diese Lieder vorzüglich für die virtuose Darbietung im Belcanto-Stil, während sich die Wirkung der Bellman'schen Darbietungsweise eher aus den darin enthaltenen Elementen der *commedia dell'arte* herleitet.

Vom burschikosen Lied, wie es früher von Lucidor und Runius gepflegt worden war, erhalten wir, von den Nachahmern Bellmans abgesehen, für diese Zeit nur indirekt Kunde²³. Wir können davon ausgehen, daß in der Universitätsstadt Uppsala deutsche und schwedische Studentenlieder gesungen wurden; Bellman hat selbst zu diesem Genre mit seinem Lied „Movitz skulle bli student“ (Fredmans Sång Nr. 28) beigetragen. Die schon erwähnte Armut großer Teile der Stockholmer Einwohnerschaft dürfte das Weiterleben des hier anklingenden Motivs (vgl. Str. 3: „Och åt Krögarn panta / Lexicon, Colloquia / Och Zopfens variant“) und ähnlicher, schon in der Vagantendichtung begegnender Motive²⁴ in den Wirtsstuben der nahegelegenen Hauptstadt, in denen man anschreiben lassen konnte, ermöglicht haben. Rooth, Windahl und Bergstedt waren bekannte Vertreter dieses Genres.

Nach den bisher genannten gesellschaftlich-literarischen Voraussetzungen der Zeit zu urteilen fand Bellman keine Ausgangssituation vor, die den Erfolg seiner Episteldichtung in den bürgerlichen Salons hätte begünstigen können. (Seine Herkunft aus einer gutbürgerlichen

Familie ist, für sich genommen, ebensowenig ein hinreichender Grund wie seine mimische und imitatorische Begabung; letztere bedurfte zu ihrer Entfaltung kultureller Anstöße, wie noch näher zu erläutern sein wird.) Zwar boten die Scherzorden Gelegenheit, sich durch gelungene Parodien der Ordenszeremonien auch bei Höhergestellten beliebt zu machen²⁵, doch beschränkte sich das Auditorium in diesem Fall auf einen kleinen Kreis Eingeweihter; so wie die großen Ordensgesellschaften dürften sich auch ihre Nachahmer mit einer Aura des Geheimnisses umgeben haben.

Wesentlicher als die inhaltlichen Veränderungen der Epistel-Dichtung, von denen oben die Rede war, erscheint mir die Veränderung der Überlieferungsweise, die mit der Drucklegung von Fredmans Epistlar einherging, ohne freilich die mündliche Überlieferung und die Vermittlung durch Bellman selbst überflüssig zu machen. Sie erstreckt sich – im Gegensatz zu den inhaltlichen Veränderungen – auf den gesamten Liederzyklus. Die Reproduzierbarkeit der Lieder war nun nicht mehr von der Kenntnis der Melodie abhängig wie im Falle der Abschriften und der Schillingdrucke. Es genügte, Noten lesen, ein geeignetes Instrument spielen und singen zu können, um in der Lage zu sein, die Episteln jederzeit – also auch unabhängig von der Stimmung des Augenblicks – authentisch zu Gehör zu bringen. Eine solche Authentizität hatte es früher nicht gegeben. Selbst für Bellman ergaben sich bei der Drucklegung der Episteln Schwierigkeiten aus dem Umstand, daß es meist verschiedene Fassungen gab und er beim Vortrag einmal diese, einmal jene Zeile oder Strophe geändert hatte. Das ging so weit, daß sich Bellman und Åhlström in einem Fall gezwungen sahen, nach einer verlorenen Epistel per Annonce zu suchen²⁶. Die neue Verbreitungsart erweiterte den Kreis derjenigen, die Bellmanlieder sangen (man brauchte ja jetzt nicht mehr mit der lebenden Überlieferung in Verbindung zu stehen, um dazu in der Lage zu sein), und zwar vor allem in den wohlhabenden Schichten, in denen der Besitz eines Clavichords keine Ausnahme bildete. (Früher hatten eine Laute oder eine Zister genügt.) Bereits der Besitz der gedruckten Ausgabe der Episteln setzte voraus, daß man nicht zu jenen gehörte, die, wie Bellman, ständig von Gläubigern verfolgt wurden, und sich deshalb von der Schuldhaft bedroht sahen. Die gedruckten Episteln waren nicht nur im Ausdruck gemildert, sie erhielten durch die Vereinigung in einem Band auch eher den Charakter einer Chronik, wie es Bellman ja bereits früher

vorgeschwebt hatte (man vergleiche dazu das Vorwort zu der handgeschriebenen Ausgabe, die Bellman Baron Duwall zugeeignet hatte²⁷): *zusammen* ergaben die Zeitangaben, die den Überschriften der Episteln in vielen Fällen beigegeben waren, das Bild einer vergangenen Zeit, zu der man innerlich in Distanz treten konnte. Hinzu kam die Möglichkeit, zwischen Episteln unterschiedlicher moralischer Verwerflichkeit wählen zu können; die Auswahl der zum Vortrag bestimmten Lieder konnte auf diese Weise einer Zensur gleichkommen. Alles in allem wird man über die gedruckte Ausgabe sagen können, daß sie den Lieder-sammlungen der Oberschicht (in Musikaliskt Tidsfördrif, Sommarpromenaden u.a.) in vieler Hinsicht näher stand als die mündlich tradierten Bellmanlieder. Der Weg zum bürgerlichen Salonlied war geebnet.

Die Drucklegung der Episteln erfolgte andererseits zu spät, um als einzige Erklärung für Bellmans gesellschaftliche „Karriere“ auszureichen. Wie wir wissen, gründete sich der Erfolg des Liederdichters nicht zuletzt auf seine mimischen und imitatorischen Fähigkeiten. Bellman verkörperte nicht nur das Ich der Episteln, also Fredman, sondern auch andere Rollen, und war gleichzeitig eine Art *stage manager* (Thornton Wilder verwendet diese Bezeichnung für eine Person, die zugleich *dramatis persona* und Erzähler ist)²⁸. Über die Fähigkeit Bellmans, Instrumente und Geräusche aller Art nachzuahmen, ist in der Bellmanforschung so viel geschrieben worden, daß es sich nicht lohnt, hier noch einmal darauf einzugehen. Man hat in bezug auf Bellmans Darbietungsstil von „*Einmanntheater*“²⁹ gesprochen und damit die Verwandtschaft der Episteln mit Bellmans Theaterstücken oder mit dem Theater schlechthin in den Blickpunkt gerückt. Es handelte sich dabei um eine strukturelle Verwandtschaft, der aber auch *auf der Seite des Publikums* eine bisher zu wenig beachtete Übereinstimmung mit dem Theaterpublikum entsprach.

Man geht kaum fehl in der Annahme, daß das Salonpublikum, das Bellmans „Aufführungen“ goutierte, in seinem Rezeptionsverhalten bereits durch den Besuch einschlägiger Theatervorstellungen geprägt war. Einschlägig im Sinne der Episteldichtung mit ihrer charakteristischen Mischung von Elementen „hohen“ und „niederen“ Stils waren aber die Aufführungen der französischen Theatertruppe an Bollhus-teatern und in den Hoftheatern. Die *opéra comique* hatte zu dem Zeitpunkt, da Bellman mit seiner Episteldichtung begann, in Stockholm bereits große Erfolge erzielt; Bellman selbst übte sich in diesem Genre: 1766 vollendete er die *opéra comique Det lyckliga skeppsbrottet*,

später folgte, unter der gleichen Gattungsbezeichnung *Marcolphus*. Im Gegensatz zu den Gattungen der hohen Dichtung war die *opéra comique* keine Standesdichtung³⁰; Hallman, der sie ins Schwedische transponiert hatte, nimmt im Vorwort zu *Casper och Doroteha*, von den Zeitgenossen als Parodie auf Lalins *Acis och Galathea* verstanden, ausdrücklich darauf bezug, daß das in dem Singspiel behandelte Thema der Liebe nicht standesbezogen sei: „ (. . .) dagliga erfarenheter visar, att kärleken utöfvas med lika eftertryck i alla stånd, och hjertats språk torde talas mycket renare, mindre konstladt och med mera framgång av matrosar, än af Petits-Maitres och Philosophiae Magistrar“³¹. Das Vergnügen an der neuen Gattung teilte der Bürger mit dem Hof; aber auch mit den unteren Schichten: Viele der Couplets, die innerhalb der Stücke gesungen wurden, waren als Gassenhauer verbreitet und lieferten die Melodien zu einigen von Bellmans Episteln. Wenn Bellman in den Salons als Alleinunterhalter auftrat, waren nicht nur die Melodien wohlbekannt, sondern auch die Art, in der Bellman burleske Elemente mit Elementen der hohen Dichtung mischte, war durch die *opéra comique*-Aufführungen eine vertraute Erscheinung. Trinklied und klassizistisch gefärbte „Aria“ wechselten dort oft übergangslos ab, und damit auch einfachste Umgangssprache mit Literatursprache. Häufig waren bekannte Opern der Hintergrund, vor dem die Personen der *opéras comique* agierten und somit ihre erhabenen Vorbilder parodierten; Hallman charakterisiert in dem schon erwähnten Vorwort das Genre mit dem Hinweis darauf, daß „Corporaler, Skoflickare och Krog-Nymfer“ den Platz einnahmen, den Apollo seit der Schaffung der Oper Helden, Hirten und Hirtinnen geweiht hätte³².

Von daher gesehen waren Bellmans Episteln „Vaudeviller udenfor teatern“, wie schon Heiberg zu ihrer Charakterisierung gesagt hat, waren aber auch die im Salon Anwesenden „Theaterpublikum ausserhalb des Theaters“ und damit von vornherein eingestimmt auf die Darbietungsweise, durch die sich Bellman von den üblichen Gesangsvorträgen unterschied. Das heißt aber auch: Der *Salon* spielte als Ort der gesellschaftlichen Repräsentanz keine Rolle, sondern diente für ein paar Stunden als *Bühne*, auf der Bellman, wie der stage manager in *Our little town* vor imaginären Kulissen agierte:

Titta dit åt, dit åt strand, / Ut åt sjön, på vänster hand, / Dit midt öfver
åt det huset, / Där som ljuset / Syns ibland. / Nej min ros, min sockerbit
/ Dit åt, där jag pekar, dit, / Dit åt skogen / Åt den krogen / Med

en skorsten röd och hvit; / Dit där som den torparn med ljustret vid kul-
len, / Står i jullen, står i jullen, / Han som koxar hit. (Fredmans Epistel
Nr. 49)

Durch die Einbeziehung der von Frankreich kommenden Vaudevilletradition, deren Träger nicht mehr mit den Trägern der alten Ständedichtung identisch waren, in sein Werk bot sich Bellman die Möglichkeit einer Überschreitung der Ständegrenzen mit künstlerischen Mitteln. Die Breitenwirkung der *opéra comique* konnte sich auf diese Weise außerhalb des Theaters wiederholen: Nicht nur die Vorliebe des Hofes und des Bürgertums für das Vaudevilletheater, sondern auch das Vergnügen der unteren Bevölkerungsschichten an den aus ihrem Zusammenhang herausgelösten und mündlich tradierten Couplets (meist handelte es sich um alte *Vaudeville-Melodien*) übertrug sich auf die Episteldichtung – ließen sich Bellmans „Vaudeviller“ (sprich: Episteln) doch als „Einmanntheater“ in dem oben beschriebenen Sinn wie auch als Gassenhauer rezipieren. Es besteht deshalb auch kein Anlaß, die frühen Episteln einer anderen Gesellschaftsschicht zuzuordnen als die späteren. *Gesellschaftsspezifisch war lediglich die verschiedene Rezeptionsweise.* – Als weitere Alternative kam die oben näher erläuterte Auffassung der Episteln als Salonlieder hinzu; hier bot sich dem Vortragenden Gelegenheit, seine Virtuosität als Klavierspieler oder Sänger unter Beweis zu stellen – für ihn dürfte es erst in zweiter Linie von Bedeutung gewesen sein, ob es sich um ein Lied aus Fredmans Epistlar oder aus Musikaliskt Tidsfördrif handelte; entscheidend für die Wahl des Liedes war hier doch wohl der Schwierigkeitsgrad und nicht der Inhalt, so wie es ja auch heute noch meist an den Melodien liegt, wenn bestimmte Episteln häufig, andere aber nur selten im privaten Zirkel gesungen werden.

Hallman schreibt im Vorwort zu seinem Divertissement *Tillfället gör tjuften*, er habe es vermieden, Dialoge und Rezitative zwischen den Vaudevillen einzufügen, vielmehr sei es seine Absicht gewesen, durch „frohe, närrische und angenehme Musik den ernsthaften Eindruck zu tilgen, den eine Tragödie oder ein Drama oft in der Seele hinterlassen“³³. Die hier vom Autor beabsichtigte Wirkung auf das Publikum stellte sich, wie wir den Augenzeugenberichten entnehmen können, auch beim Epistel-Publikum ein: Übereinstimmend wird immer wieder die durch Bellmans Vortragsstil ausgelöste Heiterkeit und das ihr entspringende Gelächter hervorgehoben. So heißt es z. B. bei Evert von Saltza, ein

jeder habe „mehr gelacht als er ausgehalten (habe)“ („Hwar och en skrattade mer än man orkade“)³⁴. Mochte auch das Vergnügen an der Parodie seit langem bekannt sein³⁵ – die *gemeinsame* Belustigung, das kollektive Rezeptionsverhalten hatte ursprünglich weniger salonfähigen Betätigungen zugehört und war dadurch in Verruf geraten. Erst durch das französische komische Theater war die Kluft zwischen dem sinnlichen Behagen, das man etwa bei der Darstellung einer Saufszene empfand (der Refrain wurde oft vom Publikum mitgesungen), und dem ästhetischen Genuß, den z. B. eine „Aria“ im klassizistischen Stil bereitete, überbrückt worden. Bellmans Vortragsstil war akzeptiert, weil man gelernt hatte, zwischen „Krugpoesie“ und Krugpoesie *im Rahmen von Singspielen* zu unterscheiden: Die Ausschweifungen auf dem Theater wurden von Personen der unteren Stände vorgeführt, mit denen man sich nicht zu identifizieren brauchte; man konnte „lachen und dennoch verachten“, wie es Leopold damals formuliert hat³⁶. Man hatte vor allem auch gelernt, zwischen dem Bellman zu unterscheiden, der es in jungen Jahren Fredman hinsichtlich seines Lebenswandels gleichgetan hatte, und dem Bellman, der, Vadé vergleichbar (Sparre nannte Bellman den „schwedischen Vadé“), burleske und sublimale Elemente souverain zu mischen verstand.

In vielen Fällen hat Bellman bewußt eine Beziehung zur opéra comique hergestellt, indem er eine der schon bekannten Vaudeville-Melodien verwendete. Einem damals häufig gespielten Singspiel entnahm er nicht weniger als 6 verschiedene Melodien³⁷. Bereits durch die ersten Takte wurde das Salonpublikum auf das vom Theater her gewohnte Rezeptionsverhalten eingestimmt. In anderen Fällen arbeitete Bellman mit Überraschungseffekten. Eine Melodie aus der Drottningholmsmusik des Händelschülers Roman kehrt z.B. wieder als Melodie zu der Epistel Nr. 9. Kaum hatte der Zuhörer die Melodie identifiziert, stellte sich durch die Eingangszeile eine Assoziation zu der Anrede der Gemeinde durch den Apostel bzw. durch seinen Stellvertreter, den Pfarrer, ein: „Käraste bröder, Systrar och Vänner!“ Mochte dies noch mit der Stilhöhe der musikalischen Vorlage vereinbar sein, so wurde spätestens durch den Hinweis auf das ramponierte Aussehen des Geigers („Das Auge ist weg, Die Nase gespalten“ – „Ögat är borta, Näsan är kluven“) Verunsicherung ausgelöst. Das Publikum war in diesem Augenblick nicht mehr in der Lage, sich mit den hohen Formen, die dem Lied zugrunde gelegt waren (in die falsche Richtung konnten z. B. auch Bezeichnungen wie Elegie und Pastorale weisen) zu identifizieren, und

reagierte daher *untypisch*, vom Standpunkt des konventionellen Kulturbetriebs gesehen. Oxenstierna charakterisierte Bellmans Stil und seine Wirkung auf den Zuschauer anlässlich einer Sitzung von Bacchi orden, zu der er eingeladen war (vgl. Anm. 25). Seine Worte nehmen bezug auf die Stilmischung und lesen sich wie eine Bestätigung dessen, was wir aus dem Werk selbst abgeleitet haben:

Hans gester, hans röst, hans spelning som äro oförlikneliga föröka ännu mera det nöjet man har af sjelfva versen som är alltid vacker, ock som innehåller tankar, ömsom löjliga, ömsom sublime, men alltid nya, alltid starka, alltid oväntade, öfver hvilka man ej kan undgå att häpna, ock antingen komma utom sig af förundran eller af skratt.”⁸⁸

(Seine Gesten, seine Stimme, sein Spiel, unvergleichlich in ihrer Art, vermehren noch das Vergnügen, das man an den Versen selbst hat; diese sind immer schön und enthalten Gedanken, die bald lächerlich, bald sublim sind, aber immer neu, immer stark, immer unerwartet, und man kann nicht anders als in Erstaunen geraten, und entweder außer sich sein vor Verwunderung oder vor Lachen.)

Die Behauptung, Bellman habe mit seinen frühen Liedern in der höheren Gesellschaft nicht reüssieren können und sei deshalb zur Anpassung an den dort herrschenden Stil gezwungen gewesen, kann nach dem Vorhergesagten nicht mehr als stichhaltig gelten. Damit soll selbstverständlich nicht der Einfluß der literarischen Zeitmode auf Bellman in Abrede gestellt werden; einer grundsätzlichen Überprüfung bedürfen lediglich die Beweggründe Bellmans. Soweit sich bis jetzt absehen läßt, waren sie künstlerischer Art und hatten nichts mit Bellmans gesellschaftlichen Ambitionen zu tun.

Fredmans Epistlar wurden in den bürgerlichen Salons nach Noten gesungen oder von Bellman „aufgeführt“, und sie wurden von den unteren Bevölkerungsschichten als Gassenhauer verbreitet; aber auch diese erstaunliche Breitenwirkung darf uns nicht übersehen lassen, daß die Bellmanrezeption offenbar auf getrennten gesellschaftlichen Ebenen erfolgte. Was dem Bild fehlt, ist die „klassenlose“ Bellmanrezeption, wie sie in unseren Tagen während der alljährlich wiederkehrenden Festwoche zu Ehren Bellmans zu beobachten ist. Man muß den Blick auf entferntere, gesellschaftlich anders strukturierte Bereiche richten, um überhaupt Vergleichbares zu finden.

Auf den Landgütern der Stockholmer Sozietät mit ihren patriarchalisch geordneten Verhältnissen waren die gesellschaftlichen Schranken, besonders aus festlichem Anlaß, weniger unüberwindlich als in der Stadt. Hier begegnen wir Bellman inmitten einer Gesellschaft von „guten Menschen aller Klassen“, wie es im Tagebuch Märtha von Schnells unter Bezug auf ein Erntedankfest heißt. Der einschlägige Text lautet:

Fordom var detta vår Slotterölsdag på Sjöängen, när man mera otvunget än nu lefde i Sällskap med goda människor af alla Classer och hörde Bellmans muntra Poetiska verser, tillika med Musicanter och kanoners då till långt in på aftonen». ³⁹

(Früher war das unser Erntedankfest auf Sjöängen, da man die Zeit ungezwungener als jetzt in der Gesellschaft guter Menschen aller Klassen zubrachte und Bellmans muntere poetische Verse hörte, dazu Musikanten und Kanonendonner bis spät in den Abend.)

Anmerkungen

- 1 Vgl. Svanberg, Victor: Medelklassrealism, I, in: Samlaren 1943, årg. 24. („Denna benämning tar sikte på att det skikt som bar upp det nya samhället, kände sig inta en mellanställning.“ S. 113.) Svanberg behandelt auch Bellman. (S. 122 ff.).
- 2 Vgl. u.a. Austin, Paul Britten: Carl Michael Bellman, Hans liv, hans miljö, hans verk (Übersetzung aus dem Englischen), 1979, besonders das Kapitel „En huvudstad på sjuttonhundratalet“. Siehe auch Svanberg, Medelklassrealism, s. 120 ff.
- 3 Es handelte sich um Lundbladiska priset. Die Begründung versuchte der Kritik an Bellmans Stil Rechnung zu tragen.
- 4 „Kungen bland sångare“ (in dem bekannten Gedicht „Odödlige Bellman, du andas då än!“).
- 5 „poet och gyckelmakare bland det lägsta folket“ (Fersen).
- 6 Sie besagte, daß das Trauerspiel hohen Standespersonen vorbehalten war. – Hallman nimmt auf sie Bezug, wenn er in der an den Leser gerichteten Einleitung zu *Casper och Dorothea* (eine Parodie auf *Acis och Galathea*) schreibt: „Det torde väl i början förefalla Läsaren lågt och ovärdigt, att se Corporaler, Skoflickare och Krog-Nymfer intaga de rum, som Apollo, allt ifrån Operors skapelse, helgat åt Hjeltar, Herdar och Herdinnor (...)“. Siehe C. I. Hallmans skrifter, Sthlm, 1838, S. 55 f. Im Vorwort wird Thorilds zukunftsweisende Auffassung zitiert, derzufolge auch „das Niedere seine Merkwürdigkeiten und seine Größe, seine Helden und deren Schicksale“ habe. („Det låga har ock sitt märkvärdiga och sitt stora, sina hjeltar och deras öden“ etc. (S. VI dort.) Thorild bezieht sich auf Hallman. – Kellgren verspottete demgegenüber das Genre in „Tal om satirens skadeliga verkan på alment och enskildt bästa.“
- 7 Man vergleiche dazu Frau Lenngrens Gedicht *Slottet och kojan*.

- 8 Die Bezeichnung stammt von dem bereits erwähnten Fersen. Oxenstierna bat Bergklint, er möge Bellman abratem „(att) inblanda sin krog“ (nämlich in *Fiskarena*). Siehe Kommentar von Standardupplagan, VI, S. 42.
- 9 In „Mina löjen“ (1777).
- 10 Kellgren meint dort, daß jeder Stand seine eigene Vorstellung von Anständigkeit habe, daß es aber auch innerhalb eines Standes unterschiedliche Auffassungen geben könne. Er gibt ein Beispiel dafür, daß auch das Unanständige salonfähig sein könne, wenn es *in der rechten Art* vorgetragen werde.
- 11 Diese Linie vertraten u.a. A. Blanck, *Bellman vid skiljövågen* (1941) und B. F. Sanner, *Bellmans senare diktning och 1700-talets borgerliga prosalitteratur* (= Studier tillägnade A. Blanck, 1946). Vgl. C. Fehrman: „Den mer förfinade tonen över de sena epistlarna har forskarna – säkert med rätta – velat sätta i samband med miljön och smaken i de umgängeskretsar, där så många av visorna exekverades, kanske också skrevs.“ (*Bellman och den franska visan*, in: *Tio forskare om Bellman*, Filologiskt arkiv 20, Sthlm 1977.)
- 12 In seinem Bellman-Beitrag in *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria* setzte sich Afzelius mit Blancks Auffassung auseinander.
- 13 Zur Orientierung siehe u.a. den oben (Anm. 12) erwähnten Artikel von Nils Afzelius, sowie *Kring Bellman*, redig. av Lars-Göran Eriksson, Sthlm 1964.
- 14 Vgl. die Krug-Strophe in Epistel Nr. 82 (dazu auch N. Afzelius, a.a. O., S. 289) und Nr. 80, wo Ulla, „liksom en herdinna, högtidsklädd“, am Ende „kullstjälpt som en fru,/med Mollberg (hon) snarkar ännu.“
- 15 Zit. nach Austin, *Bellman*, S. 213. Berichterstatte ist Evert von Saltza.
- 16 Vgl. Schück, *Henrik*, *Svenska Akademiens historia*, Sthlm 1935.
- 17 „un ton bas-burlesque et lubrique“ (vgl. Fehrman in: *Tio forskare om Bellman*, S. 60).
- 18 Friedrich von Hagedorn, *Oden und Lieder*, Hamburg 1747, S. 141 ff. Str. 3.
- 19 So z.B. Hagedorn im „*Heidelberger Faß*“, a.a.O., S. 152 f.
- 20 Etliche Lieder wurden nachgeahmt bzw. übersetzt. Siehe u.a. meine Untersuchung *Das Trinklied in Deutschland und Schweden, Vergleichende Typologie der Motive bis 1800* (München 1973), vor allem Kapitel 34 sowie „*Ergebnisse*“.
- 21 „Förr i världen söp man sig full på gammal ren bondska: nu finner Ni, det sker vittert och belevat.“ (*Svenska Författare*, utg. av Sv. Vitterhetssamfundet, 1: S. 229).
- 22 „We! den man som aldrig kände / livvets frögd bland glädje Rus“ heißt es in einem Lied in *Musikaliskt Tidsfördrif* für 1790, II, S. 78 ff., Str. 4).
- 23 Ein Protokoll des Konsistoriums der Universität Uppsala von 1694 nennt die Anfänge von drei Studentenliedern. Siehe dazu G. Kallstenius: *Blad ur Uppsalasångens Historia*, Sthlm 1913, S. 13. Wie ich in meiner Untersuchung *Das Trinklied in Deutschland und Schweden, Vergleichende Typologie der Motive bis 1800*, zeigen konnte, sind viele schwedische Trinklieder aus dem 18. Jahrhundert *ihrer Thematik nach* Studentenlieder.
- 24 Davon handelt ausführlich meine oben erwähnte vergleichende Untersuchung; s. die jeweiligen Motivparallelen am Anfang jedes Kapitels.
- 25 Dies zeigt z.B. Johan Gabriel Oxenstiernas Bericht über eine Sitzung von Bellmans Scherzorden „*Bacchi orden*“, der er in Gesellschaft seines Onkels Gyllenborg und einer anderen angesehenen Person beiwohnte. (Siehe Austin, *Bellman*, S. 47 f.).
- 26 Näheres bei Austin, *Bellman*, S. 140.
- 27 Es heißt dort unter anderem: „De (d.h. die ersten 25 Episteln; Anm. Ritte) äro

- sammanskrifne under dess (d.i. Fredmans; Anm. Ritte) motgång till tröst och hugsvalelse för hans vänner och nu efter hans död sorgfälligt ihopsökte och samlade att icke något af en så dyrbar skatt måtte blifva den milda förgängeligheten till RoF.“
- 28 Dazu mein Aufsatz Fredmans Episteln – zwischen Trinklied und „epischem Theater“, in: Germanisch-Romanische Monatsschrift, Neue Folge XX, 1, 1970. Auf Berührungspunkte mit dem modernen Theater weist auch Lars Lönnroth hin. („Den växande scenen“, in: Samlaren 1967.).
- 29 (Bellman) „kunde (...) på ett utomordentligt sätt härma Fredmansfigurernas rörelser och tal och till och med de olika instrumentens klang. Han var en sannskyldig enmansteater.“ (Staffan Björck, Fredman som conférencier, En synpunkt på Bellmans konstnärskap, in: Kring Bellman, S. 56.).
- 30 Carl Fehrman hebt in bezug auf die comédies en vaudevilles von Le Sage hervor: „(...) publiken av alla samhällsklasser strömmade till. Hellre än att gäspa åt skådespelen i Palais Royal gick man för att ha roligt och skratta åt burleskeri och parodi på Le Foire Saint Germain och Le Foire Saint Laurent.“ (in: Tio forskare om Bellman, S. 63.).
- 31 Hallmans skrifter (vgl. Anm. 6 oben), S. 56.
- 32 Hallmans skrifter, S. 55 f.
- 33 Hallmans skrifter, S. 8: „(...) ändamålet har varit att utesluta tal och recitativ emellan Vaudevillerna, och att på ett ställe hopsamla glädtig, narragtig och behaglig Musik, för att skingra de allvarsamma intryck, som en Tragedie eller Drame ofta gör på själen.“
- 34 Vgl. Anmerkung 15, oben.
- 35 Kurt Johannesson stellt im Vortrag „Bellman och ceremonierna“ (in: Tio forskare om Bellman, S. 96 ff.) die „Stilmischungen“ in Bellmans Werk in einen größeren Zusammenhang und kommt zu dem Ergebnis, daß das Burleske nur scheinbar dem klassizistischen Formideal widersprochen habe. Das Problem läßt sich meiner Ansicht nach auch dadurch lösen, daß man in der comédie en vaudeville und in der opéra comique Formen sieht, in der diese Widersprüchlichkeit von vornherein fehlte.
- 36 Leopold in „Smaken och dess allmänna Lagar“ (Samlade skrifter, V, S. 60): „Ett kroglag t.ex. af halfdruckna doblare, en djurgårdsbal, en påskbatalj äro visserligen ej ämnen, som en läsare af smak älskar att finna skillrade. Han kan skratta, men han föraktar.“
- 37 Vgl. Fehrman, in: Tio forskare om Bellman, S. 65. Fehrman weist auch darauf hin, daß Bellmans frühe Versuche in diesem Genre noch stark von ihren Vorbildern geprägt waren, was vor allem in der französisch-schwedischen Sprachmischung zum Ausdruck kommt.
- 38 Zit. nach Austin, Bellman, S. 49.
- 39 Zit. nach Austin, Bellman, S. 174 f.

Inger Lövkrona

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition eller booklore?

På Trolle-Ljungby slott i nordöstra Skåne utställs varje sommar slottets sägenomspunna klenoder – Ljungby horn och pipa. Hornet är ett senmedeltida silverbeslaget dryckeshorn och pipan en oansenlig elfbenspipa avsedd att blåsas i båda ändar. Föremålen har med bara kortare avbrott funnits på slottet sedan 1600-talet och avbildades där av Carl von Linné 1749 på dennes skånska resa (bild). Från 1600-talet är också de första källorna för berättelsen om hornets och pipans härkomst – sägner om Ljungby horn och pipa. Det är om denna sägen min studie skall handla.

Sägner om Ljungby horn och pipa är kända för många genom bl.a. Folkskolans Läsebok. Den version som återges i skolböckerna och även i annan litteratur – i lite varierande utförande – går alla tillbaka på friherre J. W. Coyets »Relation om Ljungby gård, dess Horn och Pipa» nedtecknad 1692. Coyet var ägare till och tidvis bosatt på Trolle-Ljungby slott, då benämnt Ljungby gård. Berättelsen återges här efter en läsebok från 20-talet och denna version benämnes fortsättningsvis *herrgårdstraditionen*(-versionen eller -sägner). Det är den som är den »officiella» slottsversionen av Ljungbysägner, den version som delges besökare och den som alltid återges i tryck och läses.

En julfatt för flera hundra år sedan satt den välborna fru Cissela Ulfs-tand i sin sal på Ljungby slott och såg ut genom fönstret. Då trängde plötsligt buller och sorl till hennes öra. Det kom från en väldig sten, som låg på gårdens ägor, inte långt från slottet. Fru Cissela kände väl sägner, som levde på folkets läppar, att trollen hade sitt hemvist under stenen, och att de med dans och lek brukade fira jul. Hon beslöt nu att göra sig underrättad om förhållandet. Därför lovade hon en av sina tjänare en hederlig belöning, om han ville rida till trollstenen och se efter, vad som där försiggick.

Tjänaren var en ung, käck karl, som inte visste, vad fruktan ville säga.

Han skyndade strax ned i stallet, sadlade sin häst och sprängde i väg till stenen, varifrån det hemlighetsfulla bullret hördes.

När han kom fram, mötte honom en underlig syn.

Den väldiga stenen var upplyft över jorden och vilade på stolpar av guld. Under dess skyddande tak vimlade en brokig skara av små troll. De dansade och lekte i största fröjd. Det var så de firade sin jul.

Tjänaren stirrade häpen på synen. Men plötsligt steg en ung trollflicka fram till honom och räckte honom ett dryckeshorn och en visselpipa.

»Drick bergakungens skål», sade hon, »och blås så tre gånger i pipan!»

Den unge mannen tog emot hornet och pipan, beredd att åtlyda trollens uppmaning. Men just som han skulle föra hornet till sina läppar, såg han vid sin sida en okänd kvinna. Hon viskade varnande några ord i hans öra. Då slog han ut hornets innehåll över axeln och satte av i sporrsträck fram emot slottet, över åkrar och ängar.

Trollen jagade med skri och rop efter honom. Men han kom före dem och sprängde över vindbryggan in i slottet.

Vindbryggan drogs hastigt upp, och trollen stodo där, utestängda av vallgraven. Men tjänaren bar hornet och pipan till sin fru och berättade sitt äventyr.

Då trängde trollens röster upp till fru Cissela. De bådo klagande att återfå hornet och pipan och lovade henne stora rikedomar, om hon ville bönhöra dem. Men i motsatt fall hotade de både henne och hennes släkt med sin hämnd. Fru Cissela var hård mot trollens böner och behöll hornet och pipan på Ljungby. Men hämnden uteblev ej. Säggen berättar, att tjänaren dog några dagar efter besöket vid trollstenen, och att den häst, som han red, störtade redan dagen därpå.

(Celander o. Oterdahl 1924:55 f.)

Säggen om Ljungby horn och pipa har emellertid också funnits som muntlig tradition och berättats långt utanför slottsmurarna i hela Skåne och stora delar av Blekinge. Under 1900-talets första decennier insamlades ett 80-tal varianter av Folklivsarkivet i Lund. Som muntlig tradition berättas säggen på följande sätt:

Vid Trolle-Ljungby fanns en massa troll under ett berg. Varje julafton höjdes berget upp på fyra guldpålar och så dansade trollen under berget. Varje natt under hela året togo trollen musten ur födan, så att folket blott finga »skravallet».

Grevinnan på Trolle-Ljungby var änka. En julafton då folket satt och åt julafton, sade hon till drängarna, att om någon kunde taga hornet och pipan från trollen, så skulle hon gifta sig med honom. En av drängarna gav sig redan iväg med detsamma. Då han kom till berget, kom troll-drottningen honom till mötes och frågade vad han ville. »Jo, här är en

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

kalvstek, som grevinnan skickade», svarade drängen. Trollkärningen blev glad och bad drängen vänta på traktering. Hon gick så bort efter hornet och pipan och en flaska ur vilken hon bad drängen dricka. Men det fanns en kristen flicka, som trollen tagit. Hon sade till drängen, att han ej skulle dricka det, utan slå det över länden på hästen. Ty drack han det, skulle han dö. Vidare sade flickan, att drängen skulle rida över det färade och ej över det hårda. (Han skulle tvärt över fårorna på åkrarna, ty så kunde ej trollen färdas, de måste springa fårorna fram och tillbaka.) Så fort som drängen fått hornet och pipan, stälpte han flaskans innehåll över länden på hästen. Ett par droppar råkade komma på länden, och de togo bort både hud och kött. Så red drängen genast iväg tvärs över fårorna. Då trolldrottningen såg detta, skrek hon: »Enfötting, tvåfötting, trefötting, fyrfötting spring bra.» Men de kunde ej springa tvärs över fårorna utan fingo springa fårorna fram och tillbaka. Men de voro så kvicka ändå, att de fingo tag i hästens svans, men han ryckte sig loss. Då drängen kom till vindbron på Trolle-Ljungby, var den nedfälld, så drängen red direkt in. Trollen skreko då till grevinnan, att om de fingo horn och pipa tillbaka, skulle de lägga en hög stenmur runt hela fideikommisset och plocka alla åkrarna fria från sten. Så kommo trollungar som pepo och gräto, men grevinnan behöll hornet och pipan.

Drängen, som varit hos trollen blev rent ifrån sig. Han fick aldrig vara ifred. Grevinnan lät då binda honom under buken på hästen, som han ridit på, för att han skulle freda honom. Då de gjort detta började hästen slå och kasta sig åt sidorna ty trollen nöpo nu även honom. Till slut kastade han sig omkull och då dödades drängen.

Sedan den betan har trollen aldrig kunnat samlas, när de nu mist både hornet och pipan. Nu sitta de där de sitta. Ett troll sitter i Stenshuvud och ett i Junkebjär. Fingo de bara horn och pipa tillbaka, skulle de snart vara väckta.

Från Andrarum, Skåne 1928 (Luf 535:18)

Vid Trolle-Ljungby hade de en dräng, som var faseligt modig. Vid Romele klint hade trollen ett horn att blåsa i, så att de kunde samlas. På Trolle-Ljungby hade de stora olägenheter av dessa sammankomster. Den här drängen fick därför en stridshingst för att rida och ta hornet från trollen. Han red själve julaftan. Då han kom dit, fick han se berget upplyftat på guldpelare. Det var en sådan dans och musik därinne. En av pysslingarna kom ut och bjöd drängen en dryck ur hornet. Men hade han tömt det, hade han blivit förtrollad. Han hade blivit varnad för det hemma. Därför slog han ut drycken över länden på hingsten. Härvid spillde han några droppar och på det stället gick huden genast av. Om han hade blåst i hornet, så hade han blivit medlem i samhället och de hade fått makt med honom. Han gav sig iväg med hornet. Då var det någon som ej hörde till trollen, som skrek efter honom, att han skulle

rida över det årda och ej över det hårda. Trollen hade inte makt att springa tvärs över fårorna utan måste springa fårorna fram och tillbaka. Men de voro lätta på foten. De voro så nära drängen, att hade han haft litet längre väg, hade de tatt honom. När han kom hem fick han bli på höloftet, ty han fick inte se ljus. Då hade han blivit ofärdig. Han fick nu inte så stort men av färden. Men det var en klok gumma, som instiftat honom, själv hade han nog inte förstått det.

Pysslingarna voro utanför slottet och pepo och gnällde och ville ha hornet tillbaka. De lovade att ägaren till Trolle-Ljungby skulle bli den rikaste i hela världen, om de bara fick sitt horn igen. Men om de inte fick det, skulle gården bränna tre gånger. Det säger de också att gården gjort.

Förr hade de sin spatsertur från Stenshovud till Romeleklint. Men sedan de blivit av med hornet, ha de inte kunnat samlas mera.

Från Rörum, Skåne 1929 (Luf 2490:12 f.)

Det har varit svårt att välja typiska exempel då sägnerna oftast är mycket varierade, men de två berättelserna ovan får ändå anses ganska väl representera vad jag kallar den *muntliga* eller *folkliga* traditionen, sägnen.

Herrgårdstraditionen och den muntliga traditionen uppvisar både stora likheter och skillnader – jag avser inte bara den yttre formen, berättartekniken, utan i första hand innehållet. Det är uppenbart att det rör sig om två skilda traditioner, men att de utgår från samma berättelse. Man kan konstatera att herrgårdssägnen inte direkt bygger på den muntliga, men förhållandet är heller inte det motsatta. Har det sedan gammalt funnits en folklig tradition om Ljungbyhornet och pipan eller är det herrgårdstraditionen man berättar? Och om det är herrgårdsversionen, som blivit muntlig folklig tradition, hur har den blivit det? Dessa två frågor skall jag försöka bevara och de fordrar att de två traditionernas bakgrund klarlägges och jag börjar med den muntliga traditionen.

Den muntliga traditionen

Ljungbysägnen är ingen regional sydsvensk sägen utan är som typ en vandringsägen, som finns över stora delar av Norden, i Tyskland, Holland, nordligaste Frankrike, i Storbritannien, framför allt på Irland och Hebriderna.¹ Typens gängse utformning (normalform) kan be-

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

skrivs på detta sätt: En ridande man sammanträffar med övernaturliga väsen. De bjuder honom dryck i ett dryckeskärl – ett horn eller bågare. Han vågar inte dricka utan låtsas genom att föra kärlet till munnen, men kastar bort drycken över axeln. Några droppar av drycken faller på hästens länd och bränner av håren. Mannen flyr med kärlet, han förföljdes av väsendena men undkommer genom att rädsla sig in på en plöjd åker (åkergränsmotiv), på kyrkogården eller på sin egen gård (kyrko- och gårdsgränsmotiv). Dryckeskärlet behåller han eller skänker till kyrkan, där det användes som nattvardskalk. Denna handlingsstruktur kan tydligt skönjas i de två exemplen.

Jag har monografiskt studerat denna sägentyp benämnd »det bortrövade dryckeskärlet» eller »dryckeskärletsägner» i min nyligen färdigställda doktorsavhandling »Det bortrövade dryckeskärlet. En sägenstudie» (1982). Jag har härvid funnit att sägnerna om Ljungby horn och pipa kan betecknas som en *lokal redaktion* av typen. Med lokal redaktion avses en lokal tradition, som har spridits utanför sitt ursprungsområde. En lokal redaktion karakteriseras av att den är förankrad på en bestämd plats och att den ändrat sitt innehåll i förhållande till normalformen. Förändringen kan bestå i att motiv från andra lokala traditioner införlivats i berättelsen, att sägnen smälts samman med en annan sägentyp och eller att sägentypens befintliga motiv getts lokalfärg. Sägner kan t.ex. berättas som en förklarings saga till en viss företeelse på orten. Sådana förändringar benämnes redaktionskaraktäristiska eller *redaktionsgrundande motiv* och deras antal kan variera. Tillsammans bildar de ett motivmönster (-komplex) som utgör grundvalen för redaktionsgrupperingen.

Dryckeskärletsägner uppträder i flera lokala redaktioner och genom att ingående analysera dessa har jag kunnat klarlägga, hur de uppstått, samt iakttaga vad som händer traditionen, när den sprides utanför uppkomstorten. De resultat jag nått är att lokala redaktioner i stort följer samma »lagar» som en sägentyp. Att säga något om vad som föranlett uppkomsten av redaktionen är oftast inte möjligt, lika lite som man kan säga varför en sägentyp bildats – den kan vara en följd av en medveten eller omedveten handling. Däremot kan man se varifrån de redaktionsgrundande karakteristika härrör och hur de integreras i den befintliga handlingen. En lokal redaktion är i likhet med en sägentyp episkt fullständigast och mest frekvent i och omkring sitt ursprungsområde och blir ovanlig och fragmentarisk i utbredningens periferi. Kartering av de redaktionsgrundande motiven visar att samtliga karakteristi-

ka bara finns på och i närheten av uppkomstorten. Ju längre bort från denna en variant är insamlad, desto färre karakteristika innehåller den. Det karakteristikum som först glöms bort är ortsanknytningen och sägnen förankras på den egna orten istället, eller saknar helt geografisk förankring. Namn lever kvar i den mån de är annorlunda eller betyder något särskilt samt om de ingår i en vers eller formel. På liknande sätt, i formel eller vers, kan motiv också spridas långt och förbli nästan oförändrade. Motiv som inte är formelbundna eller är helt ortsspecifika och därför inte kan förstås tappas däremot snart bort. I en lokal redaktions perifera utbredningsområde återfinns man bara enstaka av redaktionens karakteristika införlivade i den gängse dryckeskärlssägner.²

Ljungbyredaktionen passar som enda lokala redaktion inte in i denna bild. Den skiljer sig på flera sätt från de andra lokala redaktionerna. Först och främst är den mycket mer frekvent och det stora antalet belägg (ca 80) kan inte förklaras med att sägnen varit föremål för styrd insamling (specialinsamling). Utbredningsområdet – Skåne och Blekinge – är dock inte större än för flera av de andra lokala redaktionerna och man kan också konstatera en viss koncentration av belägg i närheten av uppkomstorten, men mindre framträdande än vad som brukar vara fallet. I likhet med övriga lokala redaktioner dominerar Ljungbyredaktionen sitt utbredningsområde, dvs. den är så gott som den enda kända versionen av dryckeskärlssägner. I västra Skåne finns dock andra dryckeskärlssägner.³

Varianter av Ljungbyredaktionen har också påträffats i övriga delar av södra Sverige, i Danmark och t.o.m. i Tyskland. Många av dessa belägg kan emellertid på ett eller annat sätt följas tillbaka till Skåne-Blekinge – sagesmännen är utflyttade skåningar eller har hört sägnen berättas av en skåning eller bleking. I några fall uppger informanten att han läst berättelsen.⁴

De största skillnaderna mellan Ljungbyredaktionen och andra lokala redaktioner ligger i den episka formen. Dryckeskärlssägnerens lokala redaktioner kännetecknas av att de innehåller färre eller åtminstone inte fler motiv än normalsägner och att handlingen är stringent och väl sammanhållen. Ljungbysägnerna däremot är långa, motivrika och motiven är dåligt integrerade i handlingen. De har oftast heller ingen fast placering i handlingsstrukturen utan kan byta plats från variant till variant. Framför allt uppträder de redaktionsgrundande karakteristika efter den gängse handlingens slut som tillägg eller t.o.m. som fristående episoder.

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

Ljungbyredaktionen kännetecknas av inte mindre än 7 redaktionskarakteristika. De är (siffrorna inom parentes anger antalet belägg, de skall relateras till 78, som är det totala antalet bearbetade belägg):

1. Sägnerna är knutna till *Trolle-Ljungby* slott eller ort (52).
2. *Stöldmotiv* (49) – motivet kan vara utformat så att en man får i uppdrag att stjäla trollens horn och pipa – *uppdragsmotiv* (18); i annat fall stjal mannen föremålen på eget initiativ eller är motivet reducerat till »han tog, stal».
3. Förutom ett dryckeshorn stjal mannen en *pipa* som han får samtidigt med hornet (52).
4. *Varningsmotiv* (24) – mannen varnas dricka och uppmanas hålla bort drycken av en bergtagen, kristen kvinna; den bergtagna uppträder enbart som rådgivare i åkergränsmotivet (mannen uppmanas rida på åkern, jfr exemplen) i ytterligare 8 sägner.
5. *Stallmotiv* (48) – när mannen räddat sig in på gården gömmer han sig hos hästen i stallet. Han lägger sig i krubban eller under hästens buk. Trollen tar sig dock in i stallet och dödar honom och ibland också hästen. Episoden kan vara utökad med ett motiv som beskriver hur någon från gården kommer in i stallet med ljus och därmed röjer hans gömställe för naturväsendena.
6. *Löftes- och hämndmotiv* (41) – trollen försöker beveka mannen att lämna tillbaka de stulna föremålen. De tigger, ber och lovar i utbyte lägga gärdesgårdar, stenmurar och liknande runt gårdens ägor (15) eller rikedom, lycka och välgång för släkt och gård (9). I annat fall hotar de med att gården skall brinna tre gånger (21) eller med fattigdom och olycka (6).
7. *Samlingsmotiv* (41) – trollen beklagar sig att de inte längre kan samlas sedan de förlorat sitt horn och pipa. Man blåste, tutade i hornet eller pipan när man ville sammankalla sin släkt.

Övriga motiv som ingår i de två exemplen förekommer även i andra dryckeskärlssägner. De tas inte upp här annat än då de är nödvändiga för förståelsen av Ljungbysägnerna.

Det är svårt att peka på ett bestämt mönster i motivens kombination. Man kan inte tala om ett sammanhängande motivkomplex. Med undantag för motiv 4 – varningsmotivet – förekommer alla sju karakteristika i drygt hälften av varianterna men i olika kombinationer. Motiven visar inte heller den traditionella spridningsbilden, dvs. de sägner som inne-

håller flest karakteristika är de som insamlats närmast uppkomstorten, utan de påträffas ganska jämt spridda över utbredningsområdet. Också det faktum att ortsanknytningen (1) kan beläggas över hela utbredningsområdet antyder att Ljungbyredaktionens livsbetingelser och spridning inte varit desamma som för andra lokala redaktioner.

Därmed är vi inne på den problemställning som formulerades redan i rubriken: är sägnen om Ljungby horn och pipa en gammal allmänt känd folklig tradition och lokal redaktion eller är den ett booklorefenomen dvs. är det herrgårdsversionen som via litteraturen spritts till allmänheten utanför slottsmiljön? Frågan är inte helt ny. Den ställdes redan på 20-talet av fil. dr. Ingemar Ingers, då denne nedtecknade sägnen. »Sägnen om Ljungby horn har berättaren, såsom slättboar i allmänhet tydligtvis inhämtat på litterär väg», påstår Ingers, men han har inte företagit någon undersökning om Ljungbysägnen som booklore i likhet med studien över Finnsägnen.⁵

Booklore-problematiken som sådan är heller ingen ny företeelse. Den finns som en viktig del inbyggd i den s.k. finska skolans eller geografisk-historiska metodens källkritik. Man betonar vikten av att klarlägga vad som en informant *hört berättas* eller vad han *läst*, för att kunna sortera bort det senare som »tillägg». Man var inriktad på att finna *vad* som var »Lesefrüchte», inte på att finna *hur* och *varför* lästa berättelser eller delar av den införlivades i repertoiren, dvs. booklorefenomenet som en del av traderingsprocessen.⁶ En sådan analys har också vad beträffar folksagor – som är det främsta forskningsobjektet för företrädare för finska skolan – varit mycket svår att genomföra, då de flesta sagor är publicerade och källmaterialet mycket sparsamt.

Sägnen om Ljungby horn och pipa erbjuder ett unikt exempel att studera tryckta källors ev. påverkan på den muntliga traditionen. Här föreligger ett stort nutida källmaterial, flera äldre belägg och det har funnits mycket stora möjligheter för människor att läsa sägnen i lätt-tillgängliga skrifter såsom skillingtryck och skolböcker ända sedan början av 1800-talet.

Innan jag kan företa en jämförande analys av de båda traditionerna är det nödvändigt att klarlägga herrgårdstraditions bakgrund. Det har krävt en mycket omfattande genomgång och granskning av de äldre beläggen för herrgårdssägnen, vilka har en mycket komplicerad tillkomsthistoria.

Herrgårdstraditionen

Den herrgårdssägen som figurerar i litteraturen kommer, som nämnts, från J. W. Coyets »Relation om Ljungby gård, dess Horn och Pipa» daterad i februari 1692. Relationen kan betecknas som en gårds- och släktkrönika och den direkta anledningen till dess tillkomst var att Coyet tidigare samma år efter flera års ansträngningar lyckades återföra hornet och pipan till Ljungby gård. De hade varit försvunna därifrån sedan mitten av 1600-talet, men mera härom längre fram. Krönikan är omfattande och innehåller flera övernaturliga inslag varvade med upplysningar om Ljungby gård, dess historia och ägoförhållanden. Den inleds med en jättekastsägen, knuten till Magle sten, ett stort flyttblock i slottets närhet till vilken också herrgårdssägner är knuten. Därefter följer Ljungbysägner utökad med två nya berättelser, här benämnda episod II och III. Hornet och pipan uppträder som ett ledmotiv genom de två episoderna och genom hela relationen.

Coyet uppger som källa till den första episoden, den egentliga Ljungbysägner (I), ett äldre manuskript. Han skriver: »Denna relation förmenas vara Anno 1620 författad igienom Hans Holst, som war Konungens i Dannemarcks Fogde öfwer Bleking och hwilken uti sine unga dagar tjent Herr Tage Thott Ottesson för Handskrifware. . .». Till den III:e episoden anger Coyet förre prosten i Ljungby församling, Henricus Nissenius, som sin sagesman, till den andra anges ingen källa.⁷

Prosten Nissenius hade tre årtionden tidigare, 1667, satt herrgårdstraditionen, alla tre episoderna, på pränt och lämnat den som bidrag till antikvitetskollegiets rannsakingar efter antikviteter. En jämförelse mellan Nissenius' och Coyets versioner visar klart att Coyet utnyttjat prästens manuskript och med stor sannolikhet även till den del (I) han tillskriver Hans Holst.

Jag återger här bådas versioner vid sidan av varandra för att underlätta läsningen, då båda versionerna är mycket vidlyftiga.⁸

Nissenius:

I

Pa Lyngbygaard fantes for fae ahr seden et horn eller ligere en stor fugleklow som war noget med sølf forgyldt beslagen, och pa sølfgiordene ware nogle gabledags figurer som pösslinger, pa enden en knap, och ud

Coyet:

I

Uti Hertigdömet Skåne uti Christianstads län ligger en Socken benämnd Ljungby och det uti Willands Härad. Uti bemalte S:n uti en Björke-skog utmed den stora Landswägen, som löper till Christianstad, lig-

Inger Lövkrona

fra buggen twende sölffödder lijge effter koefödder, hoss dette horn war och en krumb huid beenpibe som udj begge ender kunde pibes udj.

Om dette horn refereris effterfølgende relation:

At det for mange ahr siden skulle boet en frue pa Lyngby-gaard ved nafn fruw Zidsehl Uhlstand. En julafften skal det hafve tildraget sig, at en stor steen kaldis Maglesteen, och ligger udj Lyngby march tet ud ved landzvejen, skulle siuntes som dend stod pa pillere, var optent mange lijuss, och hörtes et stort murmel som af meget folck och forsamling.

Samme julafften skal fruw Cidtzell gaet ind til sine hofmend, och sagt, at dersom der war nogen sa behertzet af dem, som wilde ride ud til Maglesteen /:som fra gaarden ligger ungefehr 2 eller 3 bösseskod:/ och fly hende at wijde, huad der passerede ved stenen, densamme wilde hun gifve den beste hest som war pa hennes stald.

Huorveed at een af fruens hofmend blef resolveret, at wofwe det der pa, salede hesten och reed dijd. Som han kommer der siunes hannem at denne store steen stod pa pillere, och var usigelige mange lyss optendte, och af mange sma pösslinger en sadan fryd och glede at dj dantzede, sprunge och vare lystige.

ger en ansenlig stor sten, som kallas Maglesten.

Ungefär wid det år efter Christi födelse 1490 har en fru, af den Familien som kallas Ullfständer, neml. Fru Cicilla Ulfstand, bodt på Herregården Liungby gård: Förbenemnde fru skall wara refererad, huruledes på en Juhleafton wid ofwanbenemnde Maglesten war en stor frögd och glädje, och hördes ett ljud af mycket lustigt folk, som war der församlat;

hwaruppå frun skall wara gången till sine Hofmän uti Borgstugan, warest de samma Juhle afton woro församlade, och begjerde, at om någon af hennes Hofmän torde understå sig, at rida dit ut till Maglesten, som ligger ungefär 2 à 3 bösseskott ifrån Ljungby gård, och förskaffa fruen grundeligen at weta, huad som wid Maglesten passerade, den samma will frun förära en Klädning och den bästa häst, som fants på Fruens stall;

hwaruppå en af stallkarlarne sig strax resolverade at wilja rida dit efter Fruens begäran och pröfwa sitt bästa: Sadlar derpå den bästa Häst och rider ut till Maglesten; som karlen kommer dit, blifwer han warse, at den stora sten war lika som uphäfwen på pelare, en stor hop ljus antände, och under så wäl omkring stenen Bergs Pösslingar, som endels drucko dels dantzade, sprungo och woro helt lustige.

Säggen om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

Hofmanden, imidlertid siddendes pa hesten, och anseer deris lystigheed, kommer en til hannem som præsen-terer hannem dette horn och denne pijbe at hand skal dricke/:thj det var sedvanne at nar dj drack skulle dend som drack blese i pijben:/

Hofmanden tager imod hornet och pijben, strax var der en /:som mentes at skulle verret et mennis[c]he der skulle veret indtagen i jorden:/ som wiskede til hofmanden at hand skul- le indtet dricke af hornet, huor pa hand slog weds[c]hen som var i hor- net, bag sig ofver skuldren, sa at det kom pa lenden af hesten, och dermed gaf hand hesten med sporen och ren- de sin wej imod Lyngbygaard. I ded samme rabte forbemelte mennis(c)he som menes at skulle werret en pige: Rijd det årde oc icke det bare, huilchet mand saledes interpreterer, at hand indtet skulle rijde wejen el- ler om engen, mens ofver agerne som mand hafde årdt och huor hiern haf- da gaet i jorden, eftersom pösslinger- ne endelig matte forfølge dend rette vej.

Hofmanden rijder i fuld sporstrig til Lyngbyga[a]rd och kommer noget lijdet tilforn til gaarden och et stort antal pösslinger efter hannem. Mens lijdet tillforn lod fru- en windebroen opdrage, sa pösslingerne var pa den ene sijde och fru- en med hofmanden och hendes folck pa dend anden sij- de.

Som Karlen rider litet nærmere och håller stilla på hästen, seendes på detta wäsende kommo twenne till honom, den ene med ett horn, den andre med en pipa, och presenterade honom hornet och pipan, med de ord, at han skulle gjöra beskjed, det woro Bergs-Konungens skål, och när han hade gjordt beskjed skulle han pipa uti bägge ändarne på pipan lika som han hade sedt de andra för honom;

då karlen hade tagit emot hornet och pipan, ser han uti hornet, skådar den wätska, som deri war, får deröfwer en wämjelse at han ey lyste dricka deraf: Imedlertid han sitter så och grundar på hästen kommer till ho- nom på andra sidan en Piga (som mentes wara en Christen och af Bergs Pösslingarne intagen) som sackta talar till honom desse orden: drick intet deraf, men rid din kos, och rid på det årda, men inte på det bara. Derpå har karlen swingat om- kring med hornet, och wille utslå bak om sig den wätskan, som war i hor- net, hwaraf en del är spildt på län- derne af hästen, hwarefter strax hå- ren affullo.

Dermed tager karlen hästen med spårrarne och i flygande wände twärt om de årde åckrar sin kos, förän- des hornet och pipan med sig till Ljungby gård, hwarest Fru- en strax med sitt folk war tillstädes, wäntan- des däruppå, at willja förnimma, hwad Relation han kunde gjöra. Så snart han kommer in på Ljungby gård med hornet och pipan, följer ho-

Imidlertid raabte och bad pöslingerne fruene sa meget at hun vilde doch lade dem bekomme hornet och piben igien, huis dj matte bekomme det, skulle det gae hende och dend slegt sa wel, skulle blifve weldige, rijge formuendes, och iche skulle udgae.

Mens sasom fruene hart negtede det, och wissde dennem til helfvede, och pöslingerne merchede at dj indtet udrettede, blefve dj vrede och lofvede fruene at det iche skulle gae hende dis bedre mens iche lenge skulle vere til at dend stamme skulle udgae, och at Lyngbygaard tre gange skulle afbrende.

Der med tog dj deris koes, hofmanden döde strax der efter, sawijde som weds[c]hen der var i hornet kom pa hestens lænd gick håren af och hesten styrte pa stalden.

nom en hop Bergs Pösslingar, men de måtte gå den rätt slagne vägen och woro honom dock inpå hälarne, så karlen kom dock in för dem på Borggården. När Fruen detta förnam, hafwer hon låtit updraga Tog-Bryggan,

hwar på Bergs Pösslingarne stadnade och ropte öfwer grafwen till Fruen och sade: at de woro utskickade af deras Konung och skulle igenföra deras horn och pipa, och dersom Fruen wille låta dem hornet och pipan bekomma, hade de sådane föraringar med sig att förära Fruen, så at så länge de samma blefwo på Ljungby gård, så skulle hennes Familia, nemligen de Ullfständer stå sig mycket wäl: Familien skulle intet gå ut, men blifwa den ypperste, rikaste och förnämste i Dannemarcks Rike.

Men Fruen hafwer ingalunda welat consentera uti deras begäran, men wist dem åt Helfwetit, de skulle packa sig fort ifrån gården, de torde aldrig wed att tänka de någonsin skulle bekomma antingen hornet eller pipan. Då de nu intet med deras bön kunde uträtta, togo de änteligen sådant afskjed neml.: at förty fruene intet wille låta dem hornet och pipan wara följaktige, då skulle hon weta at hennes Familie skulle intet blifwa til Nijonde man, men skulle slätt utdö, Ljungby gård komma til fremmende Possessorer, och tre gånger afbränna. Dermed äro de sacktmodige dragne tillbaka igen.

Karlen är blefwen död 3:dje dagen derefter, och hästen störde andra dagen.

Säggen om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

II

Udj dend fejde som var anno 1644 emellom Schwerrig och Danmarch och dend salig herre hr. feldtmars[c]hallen hr: Gustavus Horn som da lae och hafde hofvetqvarteret udj Fielkinge ved Christianstad, højbelte salig herre lod hendte samme horn och pijbe til sig och vilde see det, och som det en lijden tijd hafde ligget udj den salig herris qvarteer, beretter sandferdige folck at hans excellens af spögelse skal nogle gange verret molesteret, sa at hans excellens præsumerede at arsagen til dette spögerie motte vare hornet, huorforre hand lod det strax komme til Lyngbygaard igien.

II

Anno 1645, då kriget påstod emellan Sverige och Dannemareck, förwarades Ljungby gårds horn och pipa uti Fogdekammaren, som är på Herregården. Ibland bores de ock neder till Prästegården och blefwo der stående, eftersom en och annan dit kom, som om hornet hördt berättas och det bese wille. Ryckett om bemälte horn och pipa kom också för Fäldtmarskalken Gustaf Horn, som då låg i Fiälkinge; han lät fordra hornet med pipan och efter som ingen torde neka till hans begäran så wardt det sändt till Fielkinge, dock med hos fogad ödmjuka Bön, att efter några dagar hornet med pipan måtte komma till gården igen. Sådant lofwades; men som Herr Fäldtmarskalken hade annat at tänka på så blef hornet långt öfwer den utlofwade tiden behållit i Fielkinge. Emedlertid fick Herr Fäldtmarskalken Gustaf Horn igenom allehanda sorl, som om natten hördes i hans kammare, ingen rolighet till någon sömn, och efter han för det öfriga intet fan sig opasselig, kunde han intet begripa, hwaraf oroligheten om natten honom påkom. Såsom man föll på de tankar, at detta genom Spökerie och sådant ondt skjedde, och några derpå rådde Herr Fäldtmarskalken, at han måtte hornet ifrån sig sända, så wardt Herr Fäldtmarskalken till sinnes, sedan han hade eftertänckt hwad honom om hornet war berättadt, och dermed jemfördt några omständigheter, som han derhos tyckte sig hafwa märckt, at sända hornet och pipan på deras rätta ställe tillbakars; lät altså Herr Fäldtmarskalken, Gustaf Horn, conwoyera Ljungby gårds horn och pipa ifrån

Fielkinge genom ett Corporalskap Ryttare, som dem säkert till Kyrkjoherden Herr Jöns Larsson lefwerera skulle med förmaning, at han dem måtte noga gjöma, och, när freden påföljde, Herrskapet på Ljungby gård dem igen tillställa, aldenstund Herr Fäldtmarskalken hade märckt, at hornet på intet annat ställe, än der, roligt blifwa kunde:

III

Sasom det och skede udj mit huss, at ieg lod hendte bemelte horn och pijsbe fra Lyngbygaard, som nogle gode venner begierde at see:

Och sasom wij iche agtede strax at lade hornet komme til Lyngbygaard igien kom der nogle netter noget til min hostrues moder som sandferdelig sijger sig at var lijuss wogen, och var sa lyst i sengekammeret huor hun lae, som det war lyuss dag. Kommer först et truw fuldt af sma börn som settes ofven pa dynen, der sidder och rocker i truet, och byncker och beder at dj motte faa deris horn igien. Och sasom hun min hostrues moeder lae och tryckte ved sig self, Herre Gud huad skal dette verre, och huorforre

III

(. . .) Rectorem Scholæ i Helsingborg Herr Hindric Nilsson benämnd, som igenom samma giftermål erhöit Ljungby och Gwalöfs Prästekall: han förordnades sedan till Probst öfwer Willands Härad och hans Barn blefwo adlade med namn von der Wette-ring. Detta Prästefolk hade A:o 1655 Prästehustruns gamla moder hos sig, om hwilken berättas, at, då twenne Prästehustruns Bröder woro komna hit öfwer at besöka deras Syster och Moder (som något tillförene war ifrån Holsten flytter till Skåne, der at war sin livstid hos sin dotter) och begjerte at de måtte få se detta hornet, så hämtades det till Prästegården.

Såsom då samma tid Prästehustrun låg i Barnsäng uti Barnekammaren och hennes moder Anna Cunradi låg i Sängkammaren, hwarest ock Prästen sielf hade sin säng. Så hände sig om en natt, då Prästens Hustrus moder intet kunde sofwa, att det blef liust inne i sängkammaren som en dag. Sedan rörde sig något wid hennes sparlakan fram och tillbaka och derpå sköts ett trog med 5 st. små Barn uppå hennes dunbädd, så at hon kunde se at dunbädden gaf sig neder; dess barn suto och runkade fram och

Säggen om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

wil di hafve hornet: O wi wil hafve det for vorris edt skyld, och strax smygh der en op i sengen och stod med dend ene fod på den ene och med dend anden fod på den anden sengefiel och hade som hun syndtes et guldhorn, huor pa enden var en guldknap, huor af gick ligesom nogen frode eller skum, med dette horn stod och spillede med det i handen, och sagde: Lath os fae vort horn wj willa gifve dig eet bettle igjen. Huor pa hun da svarade: Ehre I af Gud sa fahrer eders wej: Och ere I af satan sa fahrer ad helfvede.

Och der med forsuandt dj, och dj börn dj drogs sa sagte neder med truet sa at hun kunde see at hendes dyne gaf sig op igjen. Der det blef dag spurde hun strax om Lyngbygaardz horn och pijbe var her endnu och som det befandt at ligge udj vor börnestufve, fortaldte hun mig med mange fler ord huad som var passeret, och wij lod hornet bere till gaarden.

tillbaka i troget, säijande: O war goder, du plägar wara god, samtyck at wi få vårt Horn igen. Prästehustruns moder wände sig emot wäggen och swarade Barnen intet på deras begäran; men eftertänkte hos sig sjelf hwad orsak det måtte wara, at de så längtade at få hornet igen. Uppå hennes tanka svarade Barnen: För vår ätt skull. Såsom nu Prästehustruns moder icke wille inlåta sig med Barnes uti något samtal, utan hade sina tankar till Gud, befallandes sig under Guds beskydd, så sade barnen till henne widare, wi wele komma igen om half tredje natt, hwarmed också trågen med Barnen toges neder af dunbädden, som gaf sig upp igen. Prästen sjelf, som låg i samma kammar war fallen uti en så djup sömn, at han av alt detta intet förnam.

Några dagar derefter om en Torsdagsnatt, wart åter helst liust i kammaren, hwarest förb:te Prästehustruns moder låg och hörde ett tämmeligit sorl på golfwet, hon tittade deruppå ut igenom gardinerne, som woro ihopfäste och tyckte sig se en hop med smått folk, som gingo fram och tillbaka; men i synnerhet en liten man under en Silfwerduks himmel, som hängde på Silfwerstänger och war buren af fyra andra. I detsamma skjöts troget med Barnen åter igen in uti sängen ofwanpå dunbädden och kom med dem tillika i sängen en litet swart brun man, hade swart hår, som lamull och deraf allenast en tofs fram i Pannan och en wid hwardera örat, och på en del af sina fingrar war han något luden. Barnen stälte sig då såsom de tillförene hade gjordt och sade, bedjande: O! war god, du plägar wara god, samtyck at wi må få vårt

Horn igen. Men den lille mannen stod grensle öfwer Prästhustruns Moder och hade ett annat horn i sin hand (...) med lock uppå, och med några flätade gullsnören wridne om locket, hwilke guldsnören ändades uti fyra antingen förgylte, eller ock massive Guldknappar. Med detta hornet stod den lilla mannen såsom hopandes och lekandes för Prästehustruns moder och talade desse orden: Gif oss hornet, wi wele gifwa dig ett bättre igen. Prästehustruns moder welle wända sig undan till wäggen, men förmätte icke röra sig ur stället; altså tog hon äntel. mod och hjerta till sig och swarade med desse orden: Seit ihr von Gott, so gehet eure Wege, Seit ihr aber von dem Teüffel oder die Hölle, so faret dort hin; Ich bewähre mich nicht solchen Lumpe-reien. Uppå detta tal, togo de alle, såsom bedröfwade, afträde. Barnen togos af sängen och tyste drogo de alle sin kos.

Uppställningen av Nissenius' och Coyets sägenversioner bredvid varandra visar stora överensstämmelser men också skillnader, framför allt av stilistisk art. Coyets relation är mycket längre, utförligare, mera fantasifull och utbroderad än Nissenius'. Detta kan ha flera orsaker såsom skilda temperament och berättarbegåvning men kanske i första hand är avhängigt källornas art. Nissenius skrev ner sin relation för att låta den ingå i en »statligt» styrd antikvarisk-topografisk inventering, som skulle ligga till grund för kartläggning av de svenska fornminnena; Coyets relation bildar utgångspunkt för hans gårds- och släktrönika, avsedd att spridas och läsas av gelikar.

Det finns också några skillnader i motiv och motivutformningen mellan de två »författarnas» versioner, men de kan lätt förklaras. Jag skall här ta upp och kommentera de viktigaste, samtliga i episod I.

Coyet *tidfäster* sägnen till 1490, Nissenius skriver att den tilldrog sig för många år sedan. Zidse Uhlstand (eller Cissila Ullfstand) var dotter till Jens Holgersson Ullfstand och Margrethe Arvidsdatter Trolle

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

och årtalet 1490 stämmer inte, då Zidselas föräldrar inte gifte sig förrän efter 1495, sedan Jens Holgerssons första hustru dött (jfr Slott och herresäten 1966:313). Coyet har uppenbarligen varit felunderrättad.

I *uppdragsmotivet* finner man följande skillnad i utformningen. I Coyets version lovar Cissila förära den hovman som påtager sig uppdraget en »Klädning» och »den bästa häst, som fants på Fruens stall». Hos Nissenius säges att hon vill giva (gifve) honom den bästa hästen på stallet. »Klädningen» har Coyet lagt till och det förefaller också som om han ger motivet en annan innebörd. I Nissenius' sägen avses säkerligen med »gifve» att hon vill ge honom hästen att *rida på*. Det finns inget som tyder på att mannen skall få hästen i gåva såsom hos Coyet – »förära». Den motivutformning Nissenius har överensstämmer med ett motiv i dryckeskärlssägner som säger att mannen skall rida på den bästa, raskaste hästen i stallet eller på en hingst, hästmotiv (Lövkrona 1982a:IV:2). Coyet har utbroderat hästmotivet – att han inte var omedveten om motivets rätta utformning visar han två rader längre ner – då han låter stallkarlen sadla den bästa hästen och rida iväg.

Scenen med bjudandet av drycken vidareutvecklar Coyet. Mannen ombedes dricka Bergs-Konungens skål och blåsa i pipans båda ändar; Nissenius skriver endast att det var sedvana att blåsa i pipan när man drack. Påståendet att man skall blåsa i pipans båda ändar har dock Coyet fått idén till från Nissenius' inledande beskrivning av hornet och pipan: »... hoss dette horn war och en krumb huid beenpibe som udj begge ender kunde pibes udj».

»Bergs-Konungen» och hans skål får tillskrivas Coyet. Han benämner för övrigt genomgående de övernaturliga väsendena »Bergspöslinger» medan de hos Nissenius bara kallas »pöslinger».

Varningsmotivet har något olika utformning i de två versionerna. I båda fallen är det en bergtagen kvinna som ger varningen. I Nissenius' sägen uppträder hon två gånger – först i varningsmotivet, då han bjudes drycken, sedan i åkergränsmotivet. Hon ropar efter den bortflyende mannen, att han skall rida in på den "årda" åkern. Coyet slår samman de två uppmaningarna och låter rådarkonungen, den bergtagna, uttala dem samtidigt, då hornet och pipan överrättas.

Det är Coyet som gjort sammankopplingen av motiven. I åkergränsmotivet uttryckes nästan alltid rådet i en slutrimmad vers av formelaktig karaktär. Denna vers kan inte utökas med en icke-rimrad sats – varningsmotivet är aldrig formelbundet. Ett sådan tillägg spolierar ver-

sen och i andra dryckeskärlssåger finner man i förekommande fall bara råhareversen utökad med en hel rimmad mening eller med enstaka ord. Nissenius' återgivning av råharemotivet och varningsmotivet var för sig är därför mera riktig.

De avslutande händelserna gör Coyet ett stort nummer av. Man kan ändå lätt identifiera *löftes-* och *hämndmotiven*. Om hornet och pipan lämnas tillbaka skall släkten bli rik, mäktig och fortleva – rikast i »Dannemarcks Rike» tillägger Coyet. I annat fall skall släkten dö ut och Ljungby gård brinna tre gånger och komma i främmande händer. Coyet begränsar släktens fortbestånd till »Nijonde man».

Även om Coyet inte uppger Nissenius som källa mer än till den tredje delen av sin relation måste han på ett eller annat sätt tagit del av hans manuskript eller möjligen fått berättelsen muntligt relaterad av Nissenius själv. 1692 då Coyet författade sin relation hade förvisso Nissenius bytt pastorat och flyttat till Ivetofta (1682), men avståndet är inte större än att personliga kontakter kan ha ägt rum (Cavallin 1858:49f). De bör ha känt varandra. Coyet övertog Ljungby gård redan 1667, dvs. samma år som Nissenius skrev sin relation (Slott och herresäten 1966:313).

Man kan naturligtvis inte helt bortse ifrån att Coyet säger sig skriva av ett äldre manuskript. Man kan iaktta en förändring i berättarstil mellan första delen av berättelsen och den som har Nissenius till sagesman. Någon motsvarande skillnad kan emellertid inte förmärkas hos Nissenius, trots att sakinnehållet är nästan identiskt. Något manuskript från Hans Holt är inte känt eller bevarat. Dennes existens kan inte beläggas annat än genom Coyet (Järbe 1963:8). Jag kan därför inte befria mig från tanken att Hans Holst och hans manuskript är ett berättartekniskt grepp från Coyets sida, för att göra berättelsen mera trovärdig och ålderdomlig. Att det skulle ha förelegat en tredje källa som både Nissenius och Coyet utnyttjat menar jag vara mindre sannolikt, med tanke på Nissenius' sätt att dra in sig själv i berättelsen. Som jag skall återkomma till längre fram är det inte otroligt, att Nissenius själv har haft ett mycket stort inflytande på utformningen av herrgårdsversionen.

Tills vidare lämnar jag nu de två sista episoderna åsido och koncentrerar mig på den egentliga Ljungbysågen (1). Vilken är Nissenius' källa? Nissenius själv hjälper oss inte med informationer. Han beskriver ingående hornet och pipan och säger sig ha hört »effterföljende relation». På slottet? Under Nissenius' tid i Ljungby – han

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

kom dit 1651 – beboddes gården av Øllegård Gyldenstjerne – barnbarnsbarn till Zidsehl Uhlstand – gift med Christian Friis. 1660 kom familjen på obestånd och fick lämna slottet, som fram till 1662 förvaltades av kreditorer. Detta år köptes Ljungby gård av Coyets fader, Peter Julius (Slott och herresäten 1966:313).

Man kan på goda grunder antaga att Nissenius haft nära förbindelse med Øllegård Gyldenstjerne och hennes man. Hans hustru hade varit brudtärna vid giftermålet och det var med hjälp av dessa kontakter han fick pastoratet (Cawallin 1858:50). Att Nissenius sett både hornet och pipan kan man förstå av hans beskrivning, men det måste ha varit innan han skrev sin relation. Hornet och pipan var då, enligt hans egen uppgift försvunna »for fae ahr seden». Att hornet (och pipan?) under andra hälften av 1600-talet inte fanns på Ljungby gård, bekräftas också av Coyet. Han berättar att Øllegård Gyldenstjerne tog hornet med sig, då hon flyttade till Danmark 1660 (Coyet 1925:27). Detta förhållande innebär också att Nissenius, om han hört sägner av Øllegård, måste ha inhämtat och nedtecknat den före 1660, 7 år innan han skrev sitt bidrag till rannsakingarna.

Sannolikheten att Nissenius inhämtat sägner av Peter Julius Coyet eller dennes son, måste anses ännu mindre. Släkten har ingen historia i Skåne utan är svensk. 1667 var Wilhelm Julius endast 20 år gammal och det är ovisst om han ens bodde på Ljungby gård.⁹

Den äldre herrgårdstraditionen

Nissenius »relation» är inte det äldsta vittnesbördet om Ljungby gårds horn, bara om dess pipa. Det finns en ytterligare 1600-tals källa till sägner, och den ställer Nissenius' berättelse i en annan belysning. Den är nedtecknad av Nissenius' föregångare i pastoratet, Jens Lauritzøn och är dennes bidrag till Ole Worms rannsakingar 1624.

Der er en stor sten i Ljungby Sogn, kaldes Magle sten, som ligger ved Lands veien, denne stenen siges at haffue staaet i gammell dage paa støtter, huer høithids afften: Blant andett forthelles, at her skal haffue verett en adells mand paa Ljngby gaard, ved navn H. Aage en ridder, hand haffuer en Juleafften, thillpurtt sitt folck, at derom nogen Jblant dem, vilde ride op thill for^{ne} Magle sten, daa vilde hand giffue hannem baade heft och Sadell; Daa haffuer der en aff hans karlle, for driftett sig thill saadant at epterkomme, men der hand kom thill steden,

haffuer hand feett en dants omkring ftenen, huilcken der hand nogen ftund haffde feett paa, haffuer der en aff dem fom dantfede, ragtt hannem itt horn, att hand fkulle dricke, der hand nu anammett samme horn, och Lod fom hand vilde dricke, haffuer hand helltt bag fig, huad fom der var udj, och flux begiffuett fig paa veien mett dett, ftrax haffuer de haftelig fogtt epter hannem, Men en Chriften quinde fom fkulle haffue verett blantt dem, haffuer raabtt thill hannem och fagtt, Rid att ore och icke att bore, meningen fkall haffue verett den, att hand fkulle ride att ageren, fom var aard, och icke att veien; Haffver faa lykkeligen kommed hiem thill gaarden, med for^{ne} horn, och paa thredje dag der epter, er han bleffuen død: Samme horn findes hos Vellb. Knud Gyllenftiern, Kong: Majelt: befalningsmand paa Halld flott, I Iylland; och er konftelig paa en fynderlig viis beflagett med lølff och forgyltt: Jeg haffuer och thillfpurt hans Vellb: om det fkall vere fantt, med samme horn, huorpaa hand haffuer fuarett mig, att dett fkall uden thiffuell vere fantt, fordj hans foreldre, haffuer faa fagtt for hannem, den gode mandt fkall och videre forthelle her om, naar hand bliffuer thillfpurtt.
(Tuneld 1934: 162 f)

Redan en hastig genomläsning av den ca 40 år yngre sägnen avslöjar stora skillnader, som är så markanta, att de knappast kan ha utvecklats av sig själva under en så relativt kort tidsrymd. Den sägen Lauritzøn återger, överensstämmer mera med den gängse dryckeskärlssägnen än med Nissenius' sägen. Den innehåller ändå flera av Ljungbyredaktionens karakteristika fast i annorlunda utformning. Säggen är knuten till Ljungby gård (1), den har uppdragsmotiv (2), vidare finns här den bergtagna kvinnan men bara i åkergränsmotivet (4) och mannen dör efter sitt äventyr (5).

En tänkbar förklaring till den bristande överensstämmelsen mellan de båda prästernas versioner skulle kunna vara att de inhämtat sina berättelser från olika håll – Lauritzøn från den folkliga traditionen, Nissenius från slottet. Inte heller Lauritzøn uppger sin källa. Han skriver bara: »Blantt andett forthelles», vilket är en ofta förekommande formulering i det traditionsstoff som finns i rannsakingarna (Hens 1972:33). Han meddelar avslutningsvis att han tillfrågat Knud Gyldenstierne, dåvarande ägaren, hur det förhöll sig med berättelsen och hornet. Om detta uttalande skall tolkas, som om han velat få bekräftelse på något han hört från annat håll, eller om Knud Gyldenstierne delgivit honom berättelsen framgår inte. Lauritzøn har inte heller själv sett hornet utan ger en vag andrahandsbeskrivning (?) – det är »koftelig pa en fynderlig viis beflagett med lølff och forgyltt». Han upplyser också om att

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

hornet vid tillfället inte fanns på Ljungby gård utan på ett annat av Knud Gyldenstiernes gods. Pipan nämner han inte.

Några detaljer pekar ändå på att det kan vara en slottsversion Lauritzøn berättar. Den sten, till vilken sägnen är knuten, kallar han, liksom Nissenius, Magle sten. Namnet Magle sten är ingen folklig benämning utan en litterär; i folkmun heter stenen Trollasten och har förmodligen gjort så mycket länge.¹⁰ Löftet om häst och sadel i belöning, som också fanns hos Coyet – möjligen har denne lånat motivet från Lauritzøn – är inget sägenmotiv utan ett balladmotiv, som inte finns i dryckeskärlssägner i övrigt.¹¹ Löftet om ersättning får ses mot bakgrund av uppdraget, som mannen får. Också det faktum att slotts-herren inte själv beger sig till Maglesten och stillar sin nyfikenhet utan skickar en anställd, kan också ses som en särskild anpassning till slottsmiljön.

Den äldre Ljungbysägnens utformning stämmer alltså väl överens med den gängse utformningen av dryckeskärlssägner. Man har bara genom några enkla grepp anpassat den till slottsmiljön. Denna sägen ger därför en uppfattning om hur den muntligt traderade dryckeskärlssägner lytt i Skåne kanske redan under 1500-talet. Lauritzøns sägen kan däremot inte tas som ett belägg för att det vid denna tid existerat en *folklig Ljungbytradition*. Jag vill istället bestämt hävda att den är en herrgårdstradition, en *äldre* i motsats till Nissenius' som kan betecknas som den *ynge*.

Att äga ett dryckeshorn eller annat föremål såsom svärd eller ringar, vilka var förbundna med en övernaturlig händelse, var inget som Ljungby gård var ensamt om. Det förefaller, som om det under senmedeltid och även långt senare inom högreståndskretsar varit ett bruk eller snarare mode att äga ett föremål, som tillskrevs övernaturlig härkomst och kraft. Föremål som bringade lycka och välgång för familj och släkt så länge de bevarades – försvann föremålen eller gick sönder byttes lycka mot olycka. Från olika håll i Europa finns det flera exempel på berättelser om lyckobringande släkttalismaner, som man fått i gåva av övernaturliga väsen eller säger sig ha förvärvat genom stöld, och då förbindes föremålet oftast med dryckeskärlssägner. Det mest kända exemplet är Oldenburgerhornet, som nu förvaras på Rosenborgs slott i Köpenhamn, men som sedan början av 1600-talet tjänat som släkttalisman för greveätten Oldenburg på slottet med samma namn i Niedersachsen (Lövkrona 1982a:VI:3). Också Oldenburgerhornet är förbundet med dryckeskärlssägner och denna tradition har, som jag

strax skall återkomma till, haft en stor betydelse för den yngre herrgårdstraditionens uppkomst.

Ett ännu mera närliggande exempel på en herrgårdstradition, som också har ett samband med Ljungbysägnen, är knuten till ätten Trolle och herrgården Ed i Voxtorps socken i södra Småland. På Ed, som är ett av Trolle-ättens äldsta släktgårdar, har funnits ett dryckeshorn – »Trollehornet» – vilket också är förknippat med dryckeskärlssägnen. Trollehornet är sedan slutet av 1500-talet försvunnit – det togs enligt sägnen av danskarna, då det förvarades i Växjö domkyrka – och sägnen har sedan i stället något omäändrad berättats som förklaringsägen till släktens vapen.¹²

Ljungbyhornet (och pipan?) liksom berättelsen om dem har således sin yttersta förklaring i ett högreståndsbbruk att äga övernaturliga talismaner, ett bruk som jag menar härrör från den medeltida Artursdiktningen. Dessa högreståndstraditioner, eller snarare idén till dem, har spritts genom litteraturen men också genom släkt- och andra förbindelser. Herrgårdstraditionerna har således haft såväl en annan social berättarmiljö som andra spridningsförhållanden, jämfört med den muntliga traditionen (Lövkrona 1982a:VI:3).

Då man i Ljungby »anskaffade» sin släkttradition har man emellertid utnyttjat en i landskapet känd folklig sägen, medan förebilden till bruket som sådant kommit från annat håll. Det finns t.ex. många släktrådar mellan Ljungby gårds ägare och Trollarna (Lövkrona 1982b). När den äldre Ljungbytraditionen är tillkommen är dock svårt att klarlägga. Hypotetiskt kan traditionen existerat redan på 1300-talet – från detta århundrade har Ljungby gård funnits (Slott och herresäten 1966:312). Ljungbyhornets typologi leder ner i 1400-talet, men några bevis för herrgårdstraditionens existens från denna tid finns inte.¹³ Det är för övrigt osäkert, om det horn som beskrivs av Lauritzøn, är identiskt med det som Nissenius har sett och som är det som finns än idag.

Den yngre herrgårdstraditionen

Om den äldre Ljungbysägnen i stort överensstämmer med en äldre folklig sägentradition, skiljer den sig desto mer från den nutida muntliga traditionen. Det är otvetydigt att den sentida folkliga Ljungbysägnen står närmre Nissenius' herrgårdsversion än Lauritzøns. Om den

Säggen om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

senares version återspeglar såväl den muntliga traditionen på 1600-talet som en herrgårdstradition – vad är då Nissenius' sägen? Varför berättar han inte den etablerade slottsversionen? Det har knappast funnits två skilda herrgårdstraditioner.

Det är klart att den yngre versionen utgår från den äldre, men den måste vara medvetet bearbetad i ett eller annat syfte. Den äldre traditionen har av någon anledning inte ansetts tillräcklig och man har gjort ingripanden i den ursprungliga traditionen och också lagt till två ytterligare episoder. Jag skall nu med utgångspunkt i Nissenius' sägen försöka klarlägga hur den särpräglade yngre herrgårdssäggen tillkommit, »komponerats», genom att analysera motiven och visa på möjliga förebilder och förklaringar.

I den äldre versionen är dramatis personae i en *riddare Aage* – i den yngre är det en kvinna »*fruu Zidseel Uhlstand*» – som ber en av sina hovmän att rida till Magle sten och ta reda på vad som där händer (uppdragsmotiv). Riddaren Aage kan inte historiskt beläggas på Ljungby gård. Vem Zidseel är har jag redan berört och anledningen till att hon införes i traditionen måste ha sin förklaring i att man velat ge händelsen en historisk autenticitet genom att sätta den i samband med en verklig person. Det kan också finnas en annan orsak till att det är just hon som införes i säggen. Zidseel var hustru till den förste Gyldenstjerne på Ljungby gård, Knud. Hon var dessutom dotter till Margrethe Trolle, som hade sina rötter på Eds herrgård och här kan alltså finnas en naturlig förbindelselänk mellan Trollesäggen och Ljungbysäggen (Lövkrona 1982b). Detta styrker också antagandet att det finns ett nära samband mellan just släkten Gyldenstjerne och herrgårdstraditionen som företeelse. Det kan mycket väl ha varit genom Zidseel Uhlstand man fått uppslaget till släkttalismanen. Klart är, att genom att byta ut den okände Aage mot en historisk person gav man traditionen en fastare förankring till både gård och släkt.

Nästa lilla men i detta sammanhang ändå stora skillnad mellan de två traditionerna är att Nissenius inför en *pipa* i handlingen och att mannen upplyses att efter sedvana »skulle dend som drack blese i pijben». Pipan saknas helt i den äldre säggen.

Pipans ursprung och roll i Ljungbysäggen har tidigare diskuterats av Bengt Järbe i hans studie »Ljungby horn och pipa. En studie över de skånska hornrovssäggen» (1963). Järbe menar att pipan förvarats på slottet därför att den varit förbunden med en tidigare vapenförklaringsäggen. Den skulle symbolisera ett s.k. Wesselhorn, som fanns

i den Uhlstandska vapenskölden. Släkten Uhlstand ägde Ljungby gård från 1467 till 1523 då den genom Zidsels giftermål övergick i släkten Gyldenstiernes ägo (Slott och herresäten 1966:313). Ledmotivet i en sådan sägen, kan enligt Järbe ha varit liknande huvudmotivet i en folksaga »De tre bortrövade prinsessorna». I denna saga finns en dvärg som utträttar hjältens befallningar då denne blåser i en pipa (Järbe 1963: 20). Jag har svårt att tro, att en sådan vapenförklaringsägen funnits, men inte efterlämnat andra spår än pipan i Ljungbysägnen. För övrigt har pipans form inga som helst likheter med ett Wesselhorn. Pipan kan inte heller med bestämdhet dateras.¹⁴

Jag vill i stället se pipan som ett föremål, som redan funnits på slottet, ett föremål som man kanske hittat i jorden och ansett värdefullt och ålderdomligt och därför bevarat det. Man kan ha trott, att pipan tillhörde övernaturliga väsen och använts av dem, då de musicerade. Sådana traditioner har funnits i flera andra länder. Detta kan beläsas av följande exempel från Storbritannien.

About a hundred years ago, a farm labourer was walking through the woods at Garten Beg towards Carrbridge, on a very misty evening, when he heard the strains of the most wonderful music he had ever heard in his life. Walking towards the sounds, he could see nothing, and the music became fainter and fainter, gradually dying away entirely.

On reaching his home, he informed his old mother, who promptly said: "Oh, those were the fairies blowing their fog horn, while on the march from one place of abode to another."

This is reputed to be perfectly true, and the music had been heard on many occasions. The wood is very rocky and abounds in huge boulders, and to this day a cave is pointed out as one of the resting places of those self same fairy folk.

(Skottland, Folklore 1939:75 f.)

Very small clay pipes are sometimes found when digging in fields or gardens, and are called "fairy pipes". One was found in a garden at Torton, Hartlebury, in 1900. It was small, and the bowl very thick. An old labourer who saw it called it a "fairy pipe," and said that, when found with the stem complete, "they were thought a lot of." In this case the stem was missing.

(England, Folklore 1909:347 f.)

I det ena fallet blåses i ett horn, i det andra en pipa.

Pipan och samlingsmotivet (karakeristikum 7) – att trollen inte kan

Säggen om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

samlas eller meddela sig med varandra, sedan de förlorat sitt horn och/eller pipa – sättes ofta i samband med varandra i de nutida Ljungbysägnerna. Stölden av hornet/pipen förklarar varför trollen inte kan »blåsa samman» sin släkt eller också vill man stjäla pipan därför att man tyckte trollen väsnades och störde med sitt tutande och blåsande.

Vid Trolle-Ljungby hade de en dräng som var faseligt modig. Vid Romele klint hade trollen ett horn att blåsa i så att de kunde samlas. På Trolle-Ljungby hade de stora olägenheter av dessa sammankomster.

Rörum, Skåne (Luf 2490:12)

Samlingsmotivet kan knytas till såväl hornet som pipan. Vissa äldre typer av dryckeshorn hade två funktioner, dels användes de som dryckeskärl, dels som musikinstrument (Oxenstierna 1956:17 f.). Samlingsmotivet finns inte i herrgårdsversionen, utan är ett muntligt traderat motiv. Motivet kan beläggas på 1600-talet genom Coyet. Det finns i hans relation, men inte i samband med herrgårdstraditionen utan i anslutning till en bortbytingssägen, också knuten till Magle sten. Det bortbytta barnet berättade: » . . . sig hafwa hördt trollen beklagat sig, att desse stycken /hornet och pipan/ för dem woro bortkomne, eftersom de alt sedan intet kunnat samka sin hela slägt. . . » (Coyet 1925:26).

Naturväsens blåsande i horn eller pipa sätts i traditionen för det mesta i samband med musicerande men också med deras jakt.¹⁵ Att man såsom i Ljungbysäggen blåser för att samla »anföranter» kan man också finna i andra sägentyper.

Ett liknande motiv finns t.ex. i de tyska ormkungssägnerna. När ormkungen upptäcker att han blivit bestulen *visslar* (piff) han samman hjälp:

Der Otterkönig legte nunmehr seine Krone auf das Tuch des Mädchens und sie raffte er eilig auf und suchte in vollem Laufe zu entkommen. Die Hast was in der tat nötig; denn ein Pfiff des Otterkönigs rief seine Untertanen von allen Seiten herbei, welche das Mädchen in schnellenden Sprungen verfolgten.¹⁶

Ungefär samma funktion har en pipa i sagan om Fågel Gryf genom att blåsa i sin pipa kan hjälten locka till sig alla harar för att hjälpa honom (Lüthi 1943:8f). Säggen Odens Jakt (ML 5060) har ett sådant motiv i sin europeiska version.¹⁷ Motsvarande motiv saknas dock i de skandinaviska sägnerna av typen (Atlas 1976:43).

Det är troligt att samlingsmotivet i Ljungbysägnen har traditions-samband med de refererade motiven. I en Ljungbysägen insamlad av Eva Wigström i Trollenäs utnyttjas pipan på samma sätt som i de tyska ormkungssägnerna:

[Drängen slog då ut drycken bakom sig. . .] satte han af i galopp, men ett troll blåste då i en pipa; alla trollen kommo fram och sprungo efter honom. (Wigström 1880:132)

Om denna utformning är en tillfällighet eller en individuell variation av motivet må vara osagt. Men att man utifrån dessa anförda motiv gjort omdiktningen att trollen inte kunde samlas, sedan man stulit deras horn (eller pipa), är inte alltför långsökt.

Förekomsten av ett motiv som samlingsmotivet i den muntliga traditionen kan mycket väl ha satts i samband med den pipa som funnits på slottet och även gett uppslaget till införlivandet av pipan i sägnen.

Oavsett vilket ursprung pipan har, måste den ha haft en särskild betydelse för ägarna, eftersom den införlivats i den gamla herrgårds-traditionen. I sägnen saknar den funktion; att det var sedvänja att blåsa i pipan när man drack, måste vara ett påhitt för att motivera pipans förekomst i handlingen. Nissenius glömmar också ideligen bort pipan. Redan i ingressen till sin »relation» visar han indirekt, att pipan inte hör till sägnen. Efter beskrivningen av både hornet och pipan fortsätter han: »Om dette *horn* refereris effterfølgende relation»/min kursiv/. I de två senare episoderna förkommer den bara i den andra – den har inte samma dignitet som hornet i något avseende. Pipan i Ljungbysägnen är med andra ord inte ursprunglig utan ett tillägg från 1600-talets mitt.

I båda traditionerna uppträder en *bergtagen* människa som rådgivare. Hos Lauritzøn är det en »Christen quinde», som ropar till den bortflyende mannen, att han skall rida på åkern, som var ård, och inte på vägen (åkergränsmotiv). På denna punkt överensstämmer herrgårds-sägnen med den gängse dryckeskärlssägnen med det undantaget att rådgivaren i dessa är ett troll eller en röst från »ovan». Den bergtagna kvinnan som rådgivare i den äldre sägnen är således unik för Ljungbysägnerna. Nissenius' sägen är annorlunda utformad. Rådgivaren är också en bergtagen »pijge» och hon ger mannen två råd. Först viskar hon till hovmannen, att han inte skall dricka ur hornet, *varningsmotiv*, – inget anges, hur han skall förhålla sig till pipan – sedan, när han kastat bort drycken och flyr, ger hon honom rådet att rida på åkern.

Det ligger likväl en viss osäkerhet i denna hypotes, beroende på att de strofer i balladen där den bergtagna finns, 11–17, inte heller ursprungligen ingår i balladen. De är senare tillägg i balladens handling och måste ha hämtats från en annan källa (Lövkrona 1982a). Jag hävdar dock, att sannolikheten för att varningsmotivet funnits i herrgårds-traditionen före mitten av 1600-talet och att Jens Bille lånat motivet ifrån denna, är ännu mindre. Motivets utformning i balladen pekar direkt på keltisk tradition – mannen håller ut drycken *framför* sig, inte bakåt över axeln.¹⁸ Det sätt på vilket han gör sig av med drycken, är avhängigt i vilken ställning han befinner sig. I de keltiska sägnerna liksom i balladen *sitter* mannen – till bords i sägnerna, på marken i balladen. Det är då naturligt, att han håller drycken framför sig, när han för kärlet till munnen och låtsas dricka – meningen är, att han skall göra sig av med drycken osedd. På samma sätt är det logiskt, att han i dryckeskärlssågen kastar bort drycken över axeln, eftersom han sitter till häst. När herrgårdstraditionens författare lånat varningsmotivet ur balladen, har han anpassat motivet till sägentypens gängse utformning.

Vad som vidare visar, att motivet inte ursprungligen tillhör berättelsen, är att två rådemotiv i tät följd, men ingående i två olika motiv, är episkt mindre bra. De två uppmaningarna förtar effekten av handlingens dramatiska uppbyggnad. När råd ges i sägner, är de i allmänhet förbundna med bara en situation, som skall lösas, t.ex. får den kvinna, som skall förlösa en vättekvinna ett råd hur hon skall bete sig medan hon är i underjorden, men innan hon beger sig dit. (ML 5070).

En sista och avgörande faktor som understöder min hypotes om lån är att det är möjligt att visa att »författaren» också flitigt lånat ur andra nedtecknade källor. Men innan jag går in på vilka det är, vill jag först granska motivet att *mannen dör och »hesten styrte på stalden»*.

Återgivandet av flykten, förföljandet och räddningen uppvisar vissa skillnader men inte i sak. Det är tydligt att Nissenius låtit motiven ta färg av slottsmiljön. Fru Zidse och slottsfolket väntar på mannen och låter påpassligt dra upp vindsbryggan för att utestänga förföljarna.

Att mannen straffas med döden för sitt företag – väl att märka den underlydande som åtar sig uppdraget, inte slottsherren eller -frun själv – kan beläggas även i den äldre herrgårdssågen. Samma motiv finns också i några andra 1600-tals varianter av dryckeskärlssågen, från Småland.¹⁹ Vilket samband de småländska varianterna har med de skånska, vet jag inte, men man kan inte utesluta, att motivet är muntlig tradition.

Säggen om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

I detta motiv konkretiseras ett budskap – att det är farligt att bryta de normer, som reglerar människans umgänge med övernaturliga väsen.

Jag har dock inte uppfattat motivet med mannens död som ett traditionellt motiv i dryckeskärlssäggen. Död som sanktion mot tabubrott är inte särskilt vanligt i folktron och folkdikten. I den äldsta utformningen av dryckeskärlssäggen är straffet i stället att naturväsendena tar tillbaka det stulna dryckeskärllet, återerövringsmotiv. Detta motiv har också funnits i de skånska dryckeskärlssäggen och motivet kan inte ha funnits samtidigt som motivet att mannen dör (Lövkrona 1982a: VI:3). Säggen skulle härigenom få dubbelt budskap – om du stjälar från övernaturliga väsen tar de tillbaka sina ägodelar och du straffas dessutom med döden. Det riktiga är att antingen återerövrar det stulna eller får man behålla det men straffas med döden – de två motiven är alternativa. Återerövringsmotivet finns även i Ljungbysäggen, men i form av ett misslyckat försök (se nedan) och det är denna utformning som möjliggör förekomsten av dödsmotivet.

Motiv som beskriver hur hästen råkar illa ut efter äventyret, finns det emellertid gott om i dryckeskärlssäggen. Sådana motiv är knutna till gårdsgrens- och kyrkogårdsgrensmotiven. När mannen räddar sig in på gården eller kyrkogården rycker de förföljande väsendena av hästens svans, baksko eller sliter av hästen på mitten. I några fall förekommer också, att trollen i sin ilska sliter den i småstycken, sedan mannen måst lämna den utanför kyrkogårdsporten (Lövkrona 1982a IV:2). Dessa motiv förekommer också i Skåne, men det är inte troligt, att något av dem ligger bakom motivet i herrgårdstraditionen – hästen störtar i stallet.

I nutidstraditionen finns ett motiv – *stallmotiv* – som utförligt skildrar, hur hästen och ibland även mannen dödas. Det är trollen som rusar efter in i stallet och ger sig på hästen, som en slags hämnd. Det är omöjligt att säga, om detta motiv ligger bakom Nissenius' formulering. Förhållandet kan också vara det motsatta – att herrgårdssäggen motiv inspirerat till vidare diktning. Men, Nissenius kan bara ha velat visa hur våldsamt förföljandet var genom att låta hästen dö av utmattning.

I och med att mannen kommit innanför vindbron upphör alla likheter mellan den äldre och yngre traditionen – den äldre slutar här med att tala om vad som hände med hornet på det sätt som är vanligt i dryckeskärlssäggen. Den yngre berättelsen fortsätter. De bestulna väsendena stannar kvar på andra sidan vindbryggan och tigger tillbaka sitt horn och lovar välgång och lycka, i annat fall olycka – gården skall brinna

och släkten skall dö ut. I den tredje episoden återkommer pysslingarna och försöker igen få tillbaka sitt horn genom att lova och hota, men för-gäves. Dessa motiv har betecknats som löftes- och hämndmotiv.

I dryckeskärlssågen har dessa motiv sin motsvarighet i återerövringsmotivet. Motivets utformning kan variera något men dess innehåll går ut på att naturväsendena tar tillbaka sitt dryckeskärl. Motivet är sällsynt i sägentypen, men jag har kunnat visa, att det funnits i den ursprungliga redaktionen av sågen. Löftes- och hämndmotiven ser jag som ett *misslyckat* försök att återta hornet och jag menar, att dessa motiv är en omdiktning av återerövringsmotivet, som kan beläggas i Skåne även i sin normala utformning (Lövkrona 1982 a V:4). Bakom herrgårdstraditionens hämnd- och löftesmotiv döljer sig således ett motiv från muntlig tradition, men också något mer. Ingen av de många motivutformningarna i episoden kan beläggas i den muntliga traditionen – annat än i Ljungbyredaktionen, där alla finns.

Förebilden till löftes- och hämndmotiven finner man istället i sågen om Oldenburgerhornet. Oldenburgersågen lyder i Hamelmans »Oldenburgisch Chronicon. . .» från 1599:²⁰

Bey obgemelts Graff Ottens Zeitten, hatt sich ein wunderliche geschicht oder handel zugetragen, dan weiln er als ein guter Jäger, der großen lust zu det Jagdt gehabt, sich auff ein Zeitt in die Jagdt mit seinen Edel-leuthen vnd Dienern begeben, vnd am Bernefeuers holze geiaget, er der Graff selbst auch ein Rehe gehezet, vnd demselbigen vom Bernerßholze, bis nach dem Osenberg allein nachgerant, vnd mit einem weißen Pferd, mitten auf dem Berg gehalten, vnd sich nach seinen winden umbgesehn, spricht er bey ihm selber, dan es eine große hize wahr,

Ach Gott, der nun einen Külen trunck hette, sobald als das Wortt der Graff gesprochen thut sich der Osenberg auf, vnd kombt aus der Kluft eine schone Jungfrauen, wol gezieret, mit schönen Kleidern angethan, auch schonen vber die Achsell getheilten Haaren, vnd einem Kränzlein darauf vnd hatt ein kostlich Silbern geschir, so vergult war, in gestalt eines Jägerhorns, wol vnd gahr Künstlich gemacht, geamuliert vnd schon zugerichtet, das auch mit mancherley wapen, der ietz wenig bekindt seint, vnd mit seltzamen vnbeKanten schrifftten vnd Kunstreichen bildern, auf vnd nach artt der alten antiquiteten zusammen gesoldert, vnd außgebuzet, vnd gahr schon vnd Kunstlich gearbeitet, in der hand gehabt, das dan gefullet war, vnd solches dem Graffen in die hand gegeben, vnd gebetten, das der Graff daraus trincken wolte, sich damit zuerquicken, Alß nun solches vergultes silbern horn, der Graff, von der Jungfrau-wenn auf= vnd angenommen, das aufgethan vnd hinein gesehen, do hatt Ihme der Trunk, oder was darinnen gewesen, welches er geschuttelt,

Säggen om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

nicht gefallen, vnd derhalben solch trincken der Jungfrauwen geweigert, worauff aber die Jungfrauwen gesprochen. Mein lieber her, trincket nur auf meinen glauben, dan es wurd euch keinen schaden geben, besondern zum besten gereichen, Mit ferner anzeig, wo er, der Graff daraus trincken wolte, solts Ihm Graff Otten vnd den seinen, auch folgendt dem ganzen hauß Oldenburg wolgehen, vnd ein gedeyen haben, da aber der Graff Ihr keinen Glauben Zustellen, noch daraus trincken wolte, So solte folgens im nachfolgenden Gräfflichen Oldenburgischen Geschlechte keine einigkeit bleiben, Als aber der Graff auf solch rede kein acht gegeben, besondern bey Ihm selber, wie nicht unbillich ein groß bedencken gemacht, daraus zutrinken, hatt er das Silbern vergulte Horn, in der handt behalten, vnd hinter sich geschwenget vnd außgegoßen, dauon etwas auf das weiße Pferdt gesprüzet, vnd da es begoßen vnd naß worden, sint ihme die håar abgangen, da nun die Jungfrauen solches gesehen, hatt sie Ihr horn wider begeret, Aber der Graff hat mit dem horn, so er in der handt hatte, vom berg abgeeilet. Vnd als er wider umbgesehen, vermercket, das die Jungfrauen wieder in den berg gangen, vnd weiln daruber den Graffen ein schrecken ankommen, hatt er sein Pferdt Zwischen die Sporen genommen, vnd in schnellem lauff nach seinen dieners geeilet, vnd denselbigen, was sich zugetragen, vermeldet, vnd das Silbernvergulte Horn gezeiget vnd alßo mit nach Oldenburg genommen, Vnd dasselbige, weiln ers so wunderbarlich bekommen, vor ein kostlich Kleinoth von Ihm vnd folgenden regierende herren, so des houses Oldenburg innegehabt, gehalten worden vnd wurd auch noch heutigen tages zu Oldenburg verwahret, wie Ichs den solches daselbst oft gesehen. Ist auch von vielen der Kunst vnd antiquitet halber gelobt worden, . . .

Här finns nästan exakt samma motiv, de har bara en annan placering i handlingen – om greve Otto inte dricker den bjudna drycken skall hans släkt utdö, men om han dricker, skall allt gå väl:

. . . – solts Ihm Graff Otten und den seinen, auch folgend dem ganzen hauß Oldenburg, wolgehen, vnd ein gedeyen haben, da aber der Graff Ihr keinen Glauben Zustellen, noch daraus trincken wolte, So solte folgens im nachfolgenden Gräfflichen Oldenburgischen Geschlechte keine einigkeit bleiben, . .

Dessa rader kan jämföras med Nissenius' » . . . skulle de gaa hende och dend slegt sa wel, skulle blifve weldige, rijge formuendes, och iche udgae».

Hämnden i Oldenburgsäggen består i att släkten skall leva i osämja, inte utdö, som i Ljungbysäggen, men detta har sin förklaring i de spe-

Inger Lövkrona

ciella omständigheter som rådde i det Oldenburgska grevhuset och det sätt man använder traditionen. Den har utnyttjats släktpolitiskt i de våldsamma ättfejder som bokstavligen nästan ödelade släkten under 1500- och 1600-talen. (Lövkrona 1982a I:1; Dageförde 1971:51 ff.). I Ljungbytraditionen har ett sådant motiv inte varit användbart – i stället hotar man med att släkten skall dö ut och att slottet skall brinna.

Förebilden till episod III i Ljungbysägnen återfinnes i två efterföljande släkttraditionerna i Hamelmanns krönika.

Dan es sich furerst bey dem loblichen Adelichen Geschlechte, dere von Aluenbleben aufm haus Calbe an der Milde in der Marck Brandenburg, fur vielen Jahren begben. das des damals lebenden Jungkhern von Aluenbleben haußfrouwen bey nachtschlafender Zeitt, als das hauß verschloßen, von einer Magd, so eine Laterne in der Hand getragen, aufgewecket, mit vielen gutten wortten, einer frouwen in Kindesnöten zu hulff zu kommen, gebethen, auch endlich darzu bewogen, jedoch zuvor vermanet worden wan sie in das haus keme, das sie noch eßen noch trincken, noch auch dasjenige, was man Ihr anbieten wurde, annehmen solte.

Alß sie nun der Kinderbetterin hulffe erzeiget, ist sie unbeleidigt wiederumb auf das haus geführet worden. Vber eine Zeitt hernachen, kommet dieselbige Magdt zu Mitternacht mit einer Laternen wieder, vnd treget zwei schußeln auf einander gestulpet wunscht der fruwen von Aluenbleben von Ihrem hern viel gutes, vnd spricht ferner, Ihr her vereher sie hiemit mit einem Kleinodt, nemblich einem Kostlichen gulden Ringe zur Dancksagung für erzeigten Dienst, den solle sie woll bewahren. Dan solange derselbige Ring ganz vnd vnzertheilet auf dem hauße Calbe vnd bey dem geschlecht von Aluenschleben bleiben wurde, solle es florieren, vnd glick vnd volfert haben. Wande aber der Ring von handen kommen, oder zertheilet werden, so werde es auch demselbigen geschlecht unglücklich vnd nicht woll ergehen, vnd ist damit verschwunden. Was geschieht? Als hienachen zween Bruder mit einander die Erbtheilung fürnehmen, muß dieser Ring auch getheilet werden. Aber des-Jenigen Lini oder Stamb, so die Theilung am hefttigsten begehret, ist aus= vnd abgegangen, das ander theill vom Ring aber sol noch heutiges tages auff dem hause Calbe in der Capelle verwahret werden.

Historia von einem Grauen Zur Hoia

Mitt der andern histori verhelts sich Kürzlich alßo: Es ist einmahl einem Graffen Zur Hoya /: ein kleines Mänlein in der Nacht erschienen, vnd wie sich der Graf endsetzet, hatt es zu ihm gesagt, er solte sich nicht endsetzen, dan er hette ein wortt mit Ihm Zu reden.

vnd Zu bitten, er muchte Ihne das nicht abschlagen, darauf der Graff geantwortet, wan es Zu thun muglich wehre, vnd Ihne vnd den seinen

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

unbeschwerlich, so wolte ers gerne thun, do hatt das Mänlein gesaget: Es wollen die folgende Nacht etzliche Zu dir auf dein haus kommen, vnd Ablager halten, denen wollestu deine Kuchen vnd Saall so lange leihenn, vnd deinen Dienern gebieten, das sie sich schlaffen legen, vnd keines nach Ihrem thun sehe auch keiner darum wiße, ohn du allein, man wurdtsich dafür dankbarlich erzeigen, vnd du vnd dein geschlecht sollens haben zugewießen. Es soll aber in dem allergeringsten weder Dir oder den Deinen leidt geschehen. Solches hatt der Graff eingewilliget. AlBo sint sie die folgende Nacht gleich als mit einem Reisigen Zeug, die Brucken hinein aufs haus gezogen, vnd sint alle ganz Kleine leutte gewesen, wie man die Kleinen Bergmänlein zubeschreiben Pflēget, haben in der Kuchen gekocht, Zugehauwen vnd aufgeben, vnd hatt sich nicht anders, als wan eine große Malzeit angerichtet wurde ansehen laßen. Darnach fast gegen Morgen, wie sie widerumb scheiden wollen, ist das Kleine Mänlein abermal Zum Graffen Kommen, vnd neben Dancksagung Ihm offerirt ein Schwert, ein Salamander Laken vnd einen gulden Ring, in welchem ein roter Lewe oben eingemachet, mit anzeigung, diese drey stücke solten er vnd seine Nachkömlinge wol verwahren vnd solangen sie dieselben beieinander hetten, wurde es einig vnd woll in der Graffschafft zustehen. Sobalt sie aber von einanden Kommen wurden, solte es eine anzeigung sein, das der Graffschafft nichts guts vorhand wehre, Vnd ist der rote Lewe auch alzeit darnach, wan einer wom Stamme sterben sollen, erblichen. Es sein aber bey Zeitten da Graff Jobst vnd seine Bruder vnmundig vnd Franz von Halle Stadthalter im Lande gewesen, die beiden stücke, als Das Schwert vnd Salamander Laken weghgekommen. Der Ring aber ist bey der Herschafft geblieben, bis an Ihr ende, wohin er aber sieden der Zeitt komen, weis man nicht.

(Efter Dageförde 1971:49–51)

I den första berättelsen om släkten Calbe och jordemorsägner igenkännes motivet med det nattliga besöket och ljusskenet. I båda fallen handlar det om två kvinnor som ligger till sängs och som väcks av övernaturliga väsen, som kommer in i sängkammaren – i Calbesägner en groda med en lanternan i handen, i Ljungbysägner små väsen i ett tråg och rummet flödar av ljus. Även i den efterföljande historien, knuten till släkten Hoya, finner man det plötsliga nattliga besöket, här upprepat två gånger. Först utber man sig om lov att få utnyttja lokaliteterna, nästa natt kommer man igen. »AlBo sint sie die folgende Nacht gleich als mit einem Reisigen Zeug die Brucken hinein aufs haus gezogen und sint alle ganz Kleine leutte gewesen, wie man die Kleinen Bergmänlein zubeschreiben Pflēget.»

De små bergmänn som dras över vindbryggan som med ett tyg-

stycke »Zeug», beskrives hos Nissenius som ett »truw fuldt af små börn».

Ljungbysägnens »författare» har förvisso begagnat förlagan mycket fritt, men sambandet är otvetydigt, t.o.m. antalet berättelser går igen. Oldenburgerkrönikan har tre övernaturliga berättelser knutna till olika personer, men utan annat samband än att det handlar om förvärv av släkttalismaner; Nissenius' Ljungbysägen innehåller också tre berättelser knutna till olika personer men skiljer sig från de tyska traditionerna såtillvida, att alla tre handlar om samma föremål. Man kan inte helt utesluta att Coyet också haft Hamelmanns krönika uppslagen framför sig då han skrev sin relation.

Episod II – berättelsen om fältmarskalk Gustav Horn – tilldrog sig enligt Nissenius 1644 under den dansk-svenska fejden, nästan tio år innan Nissenius kom till Ljungby (1651). Vilken bakgrund denna historia har, vet jag inte. Gustav Horns intresse för släkthorn kan dock dokumenteras i andra sammanhang. Han är en av de adelsmän som förevisar det franska sändebudet Charles Ogier Trollehornet i den Kungliga skattkammaren på Stockholm slott 1634 (Lövkrona 1982b). Berättelsen kan ha funnits före Nissenius' tid och varit en del av herrgårdstraditionen. I den muntliga traditionen har jag inte kunnat finna den.

*

Genomgången av de två herrgårdstraditionerna har visat, att den äldre till sina väsentliga delar bygger på den muntliga dryckeskärlstraditionen, den har bara på vissa punkter förankrats i slottsmiljön. Den yngre sägnen däremot är en medveten bearbetning av den äldre. Upphovsmannen har delvis utnyttjat den muntliga traditionen men det som sätter den särskilda prägel på berättelsen är motiv som inlånats från andra traditioner och då särskilt de motiv som härrör från Oldenburgerkrönikan.

Jag har inte berört frågan om *vem* som »komponerat» den nya Ljungbysägnen och *varför* och jag måste erkänna, att det inte har varit lätt att ens hypotetiskt besvara den. På den första frågan kan jag inte finna något annat svar än att det måste vara Nissenius själv. Hans medverkan i den tredje episoden berättas i jag-form och han gör även sin svärmor delaktig i den. Då förebilden till löftes- och hämndmotiven är densamma för både episod I och III blir slutsatsen, att Nissenius »dik-
tat» även den I:a episoden, med utgångspunkt från den äldre version,

Säggen om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

som han genom sina förbindelser med slottet säkerligen kände till. På slottet måste han också ha hört episod II och vad som eventuellt kan vara omarbetning i den, kan vi inte få veta, då andra källor saknas.

Varför och i vilken avsikt? Den närmast till hands liggande förklaringen borde vara att han gjort det på uppdrag av Ljungby gårds ägare, men Øllegård Gyldenstjerne lämnade Ljungby och flyttade till Danmark redan 1660. Hon tog därvid hornet (och pipan) med sig »såsom en raritet» (Coyet 1865:14). Sannolikheten att Nissenius tog kontakt med henne eller hon med honom för att författa en ny släktsägen förefaller liten. Lika lite troligt är det att Øllegård innan hon flyttade tagit initiativet till bearbetningen. Hennes personliga öde överensstämde alltför väl med sägnens dystra profetsior. Øllegård Gyldenstjernes första äktenskap med Christian Friis var barnlöst, och hon förblev barnlös och kunde därmed inte föra släkten vidare. Den danska grenen av ätten Gyldenstjerne dog ut 1729 men det är ovisst huruvida man 1667 kunnat förutse denna utveckling (Danmarks adels aarvog 1926:36). Genom Christian Friis död råkade Øllegård i ekonomiska svårigheter och hon var tvungen att sälja Ljungby gård.^{21a}

En tänkbar tolkning skulle således kunna vara att hon velat utnyttja den gamla släktraditionen till att förklara sitt oblida öde. Hon skulle därmed lägga skulden för sina motgångar på Zidsehl Uhlstand. Oldenburgersäggen har utnyttjats på ett liknande sätt – att förklara den stora oenigheten i släkten. Jag tror ändå att det är uteslutet att Øllegård Gyldenstjerne velat förbinda sin släkt och sin släktgård med sådana dystra spådomar. Det förefaller också som om hennes olycksförföljda förflutna skulle vara på väg att reda upp sig under 1660-talet. Hon giftē sig 1660 med Cay Lykke »den rikaste adelsmannen i Danmark» (Coyet 1865:14). Att lyckan inte skulle bli långvarig visste hon troligen 1667 men kunde knappast ana att hon skulle bli änka så snart igen. Cay Lykke missfirmade danska kungahuset och man konfiskerade hans gods och halshög honom 1669.^{21b}

Beträffande de bränder som förutspås är det konstaterat att Ljungby gård brunnit åtminstone en gång, 1525 dvs. under Zidsehl Uhlstands tid. En ytterligare brand inträffade 1662, då ladugården eldhärjades. Coyet menar att denna brand var den tredje och att spådomen därmed slagit in. Någon brand före den 1525 kan emellertid inte historiskt beläggas.²²

Inte heller Coyet, varken far eller son, är, som jag redan framfört, troliga initiativtagare. Den äldre Coyet kan helt uteslutas. Wilhelm

Julius har genom sin krönika dokumenterat sitt intresse för hornet och pipan genom att skriva sin krönika och medverka till att återföra föremålen till slottet. Men hans intresse för och kanske också kunskap om den gamla herrgårdstraditionen vaknade sannolikt senare, då han gifte sig med en Gyllenstierna, Elisabeth till Svaneholm, 1683. Coyet skildrar på följande sätt hur hornet och pipan kom tillbaka: 1690 erbjöds han av »Öfwer-Secreteraren wid Danska Hofwet Herr Luxdorft» att lösa in hornet, men man kunde inte komma överens om priset. Coyet lät saken bero, men eftersom hornet inte hade »lycka med sig», beslöt Luxdorf att skänka det tillbaka till Ljungby gård och dess ägare ». . . så kom det ock helt otänckt till, att Ljungby gårds horn och pipa på det sättet, som skjedde, skulle föras till sitt gamla ställe igen». Den som fick äran att föra tillbaka föremålen var ingen annan än Coyets hustru Elisabeth Gyllenstierna och skriver Coyet:

Eljest är eftertänkeligit, at som med den sista af fru Cicilla Ulfstands efterkommande, som Ljungby ägde, neml. fru Ollesgård Gyllenstierna, hornet bortfördes, så kom det med en annan Fru Gyllenstierna dit igen, som intet war af fru Cicilla Ulfstands afkommande, och at hornet altid genom fruentimmer til Ljungbygård skaffat är.

Är altså Ljungby gård tillika med hornet och pipan kommen ifrån fru Cicilla Ulfstands släkt och lifsarfwingar till en annan släkt, hwaruti den nu uti 29 år blefwen, och med hornet och pipan igen tillsammans kommen är. Hwilket, som det igenom serdeles Guds skickelse är händt och uti hans gudomeliga wilja och behag står, huru länge Ljungby gård uti denna släckten blifwa skall, så önskar jag innerligen, at ingen må äga Ljungby gård och derpå må bo och trifwas, som icke fruktat Gud, honom af alt hjerta älskar och sig hans gudomeliga wilja och förordning underkastar. Scriptum Ljungby gård den 11 Febr. 1692. (Coyet 1925: 27 ff.).

Om inte Coyet stått bakom eller författat herrgårdssågen återstår bara Nissenius själv att gissa på. Det är emellertid svårt att förstå vilket intresse han kan ha haft för den gamla släktberättelsen. Han kan ha ansett sågen vara lämplig såsom exempel på gamla traditioner, som efterfrågades i rannsakingarna, men varför har han då inte återgett den äldre versionen utan gjort en ny och därtill blandat in såväl släkten Gyldenstjerne som Gustav Horn och sin egen familj? Jag kan inte se någon annan förklaring än att Nissenius var förargad eller oroad över att hornet och pipan förts bort från Ljungby gård, där de rättmätigt hörde hemma. Budskapet i de två sista episoderna är att hornet

och pipan inte får flyttas från Ljungby gård – om de flyttas för de bara olycka och oreda med sig. Hämndmotiven i säggen skulle då kunna tolkas som ett dåligt kamouflerat hot eller anklagelse mot de tidigare ägarerna till Ljungby gård, som tog föremålen med sig till Danmark. Øllegårds personliga öde kunde utnyttjas som illustrerade exempel och verifiering. Förvisso är motiven i säggen förbundna med återlämnandet av hornet och pipan till trollen, inte till bortflyttande av föremålen från gården, men Nissenius lyckas genom det sätt han utnyttjar motiven ge ett ännu starkare eftertryck åt sitt hot eller budskap. Det är inte fråga om att lämna tillbaka föremålen till de övernaturliga väsendena, bara att återföra dem till Ljungby gård. Att använda sin egen familj som vittne gör att berättelsens trovärdighet inte kan betvivlas. – Nissenius var en högt aktad man (Cawallin 1858:48 f.).

Det är ändå oklart varför han visar ett så stort intresse för Ljungby gårds horn och pipa. Kanske berodde det på att Nissenius var en svensksinnad präst och kungagunstling.²³ Ljungby gård låg sedan 1658 på svensk mark, medan dess gårdsklenoder befann sig i Danmark. Den dansk-svenska fejden om Skåne kan således åtminstone indirekt ha haft en viss betydelse för den yngre Ljungbysäggen tillkomst.

Jag vill betona att detta bara är ganska lösa hypoteser, som jag inte kan bevisa. Möjligen skulle efterforskningar i Nissenius' och släkten Gyldenstiernes dokument kunna lämna vissa upplysningar, men jag har i dagsläget inte företagit några sådana efterforskningar.

Den yngre herrgårdstraditionen och muntlig tradition

Det är nu hög tid att återknyta till den ursprungliga problemställningen: är Ljungbyredaktionen såsom den berättats under 1900-talet en tradition som inhämtats genom läsning av herrgårdstraditionen? Den föregående analysen har visat att dryckeskärlssäggen varit känd i Skåne som muntlig tradition mycket tidigt. Några av Ljungbyredaktionens karakteristika har kunnat beläggas i den tidiga traditionen, de flesta inte. Jag skall nu granska redaktionens sju karakteristika var för sig och kommentera deras ursprung.

1. I mer än hälften av alla varianter förankras säggen till *Trolle-Ljungby*, antingen till orten eller oftast till slottet. I de resterande beläggen

förlägges händelsen till sagesmannens hemort (6) eller saknas ortsanknytning (20).

Namnet Trolle-Ljungby finns spritt över hela utbredningsområdet, inte bara i ortens omedelbara grannskap, såsom varit fallet med ortsangivelser i andra lokala redaktioner. Av de redaktionsgrundande karakteristika är det ortsanknytningen som först fallit bort medan motiv har haft lättare att spridas. Det motsatta förhållandet i Ljungbysäggen liksom att ett så stort antal sägner (20) helt saknar ortsanknytning måste ses som ett tecken på att namnet Trolle-Ljungby har förmedlats genom den tryckta versionen – när man inte erinrat sig ortsnamnet, har man p.g.a. berättelsens särart inte kunnat förankra den i hemorten. Man kan dock notera, att i Coyets herrgårdsversion benämnes slottet *Ljungby gård*. Detta namn återfinnes också i 17 varianter medan i de övriga slottet kallas Trolle-Ljungby. Ljungby gård ändrades till Trolle-Ljungby på 1830-talet. Att man i sägnerna så ofta finner det nya namnet måste bero på att man känt till slottet och inte varit okunnig om berättelsens hemort.²⁴

Magle sten som benämning på Trollasten förekommer däremot mycket sällan i den muntliga traditionen. Namnet Magle sten har således inte accepterats såsom Ljungby gård och Trolle-Ljungby. Detta bekräftar vad som tidigare framkommit och namnet Magle sten som en litterär beteckning som verkat främmande för gemene man. I varianter från Trolle-Ljungbys omedelbara närhet användes däremot namnet Trollasten. I övriga sägner talas om en icke namngiven sten eller backe vid Trolle-Ljungby. Härigenom skiljer sig Ljungbyredaktionen från den gängse sägentraditionen – i dryckeskärlssäggen är just förankringen i en namngiven eller väl lokaliserad hög, backe etc. legio.

Detta förhållande liksom att man förlägger trollens hemvist till en *sten*, menar jag visar att man varit påverkad av den tryckta säggen. Trollens »bostad» liksom pelar- och gillesmotiven (bostaden syns upplift på pelare och trollen har fest) är i Danmark och sydligaste Sverige annars nästan bara förknippade med [ätte]högar eller andra jordbundna upphöjningar.²⁵ Trollasten är ett flyttblock och sådana är i första hand förbundna med jättekastsägner, så också Trollasten. Att Trollasten (eller Magle sten) är den ursprungliga förankringsorten för Ljungbysäggen eller någon annan version av dryckeskärlssäggen i Trolle-Ljungby socken är ändå det troligaste. Flera andra trolltraditioner och -sägner förknippas med just denna sten.

Säggen om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

2. Stöldmotivet i Ljungbyredaktionen har utvecklats ur och är en förenkling av herrgårdssägnens uppdragsmotiv, vilket i sin tur emanerar från ett motiv i den gängse dryckeskärlssäggen, utmanarmotivet – man är nyfiken på naturväsendenas fest och rider dit för att titta (Lövkrona 1982a:IV:2). I de äldre Ljungbysäggen liksom i annan muntlig tradition gäller också utmaningen eller uppdraget att utforska trollens förhållanden, hur de firar sitt julaftonsgille. I den recenta Ljungbytraditionen har detta ändrats så att utmaningen eller uppdraget avser att stjäla trollens horn och pipa. Pelar- och gillesmotivet har som en följd härav i de flesta Ljungbysäggen fallit bort, då det i och med stöldmotivet förlorat sin ursprungliga funktion.

I relativt många sägner är stöldmotivet förenklat och reducerat till »han red och tog», »sedan man stulit» och liknande uttryck. Detta beror huvudsakligen på att andra motiv såsom 5 och 6 (stall-, löftes- och hämndmotiven) ges ett stort utrymme och har fångat intresset. Det förenklade stöldmotivet kan ses som ett resultat av en längre tradeingsprocess.

Ord och uttryck som kan ledas direkt tillbaka till den tryckta säggen förekommer också i samband med stöldmotivet. Namnet Ulfstand, grevinnan, herrskapet på Trolle-Ljungby påträffas sporadiskt. Annars är dramatis persona i Ljungbysäggen, i likhet med den danska och sydsvenska dryckeskärlssäggen, en dräng (Lövkrona 1982a:IV:2).

Löftet i herrgårdssäggen om häst och klädnad i gåva har bara undantagsvis fastnat i minnet. I exemplet från Andrarum har man omvandlat gåvan till giftermål med grevinnan, i en annan sägen utlovas husets dotter.

3. Att pipan kommit in i Ljungbyredaktionen via litteraturen är obestridligt. Som jag redan visat, saknar den helt funktion i handlingen. Det är också uppenbart, att sagesmännen haft svårigheter att införliva pipan i sin berättelse. Den glöms ofta bort, när drycken bjudes, och omnämnes först efteråt.

De hade det trevligt vid stenen och bjöd honom dricka av hornet. [han kastar bort drycken och flyr etc.]. Men trollen sprungo efter honom för att få hornet och pipan, som han också tog. . .

Östra Tommarp, Skåne (Luf 12341)

Inger Lövkrona

Eller kommenteras pipan inte alls:

En gång kom där en dräng ridandes dit. Trollen gav honom ett horn och en pipa. Han skulle dricka ur hornet. Men han tog och hällde ut det som var i hornet och red sen och tog hornet och pipan med sig.

Rödinge, Skåne (Luf 3722:3)

Herrgårdsversionens motiv att man skall blåsa i pipans båda ändar när man druckit förekommer ibland, men man försöker sig också på individuella tolkningar till pipans existens såsom:

Medan drängen höll hornet bad han att få låna pipan för att se om han kunde blåsa i den och det fick han.

St Olof, Skåne (Luf 474:5)

Om han hade blåst i hornet, så hade han blivit medlem i samhället och de hade fått makt med honom.

Rörum, Skåne (Luf 2490:12)

4. I likhet med pipan finner man ofta att varningsmotivet är dåligt integrerat i handlingen. Antingen kombinerar man motivet med rådarkonstans-motivet såsom i herrgårdsversionen eller gör man som Nissenius – låter den kristna kvinnan ingripa två gånger, eller – vilket är vanligare – man bara kort snuddar vid motivet:

När han kom dit hade di folk där som va tagna å de va en kvinna som va där, å hon sa: 'Di ger dig att dricka ur hornet, men de ska du inte ta, för då blir du här för alla tider. Du kan hälla ut det. Å när du rider härifrån, så ska du rida tvärs över fårorna. Å du ska inte sätta in hästen, när du kommer hem, utan springa in i stugan mesamma.

Örkened, Skåne (Luf 1914:26)

Drängen fick hornet av trollen, men den kristne varnade honom för att dricka av det.

Ravlunda, Skåne (Luf 3411:8)

Så kom ett kristet fruntimmer och gav honom ett horn att dricka i. Hon viskade till honom, att han skulle släppa drycken över axeln. Det gjorde

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

han och den brände håll på hästen. Sen red han hemåt, men trollen förföljde honom. Då ropade fruntimret till honom: 'Rid. . .

St Olof, Skåne (Luf 4928:2)

Varningsmotivet är förhållandevis sällsynt, vilket också tyder på svårigheter att hantera det. Till skillnad från pipan kan man inte utan vidare införliva motivet i handlingen.

5. Stallmotiven har jag tidigare diskuterat. De kan bara beläggas i den muntliga traditionen. Möjligen skulle motivet kunna vara en vidare-diktning utifrån dödsmotivet, men motivet vida spridning, talar emot detta.

6. Löftes- och hämnepisoden är i den tryckta versionen uppdelat i två situationer: trollen stannar på andra sidan vindbryggan och ropar till människorna innanför, därefter upprepas deras vädjan vid ett senare tillfälle, då hornet och pipan flyttats till Nissenius' prästgård. Trollens besök i prästgården har bara lämnat sporadiska spår efter sig i den recenta traditionen. Det är de små trollen som kommer inåkandes i vaggan, tråget som fastnat i minnet. Som framgår av citatet av Coyets version, är händelsen mycket fantasifullt skildrad. Hela berättelsen har emellertid varit för invecklad för att kunna erinras i sin helhet. Här några exempel på hur det kan låta:

En gång kom trollen med en stor bricka fullastad med guldföremål bland annat en guldvagga med två små barn i. Och barnen bådo så vördsamt om att få hornet och pipan. Men inte heller det försöket lyckades. Trollen försökte med de små barnen i vaggan, ty de trodde att dessa skulle kunna beveka slottsfolket.

Vallby, Skåne (Luf 5987:26 f.)

Natt efter natt belägrade småtrollen sängkamrarna och bådo om att få tillbaka deras horn och pipa, men hon vägrade.

Ivetofta, Skåne (Luf 457)

Natten efter kom det tre barn roendes i en båt in till borgfrun, vilka tiggde och bad att de skulle få sitt horn och pipa åter, så skulle de lämna ett annat horn och pipa, som skulle vara av renaste silver. . .

Fru Alstad, Skåne (Luf 8588:7)

Löftes- och framför allt hämndmotiven i det första försöket (i den egentliga Ljungbysägnen) är däremot väl belagda. Samtliga förekommande motiv med ett undantag finns dock i den tryckta förlagan. Undantaget är det löfte trollen ger att inhägnä Ljungby gård (15 belägg). Alla motiv utom detta bör vara booklore.

7. Samlingsmotivet är också ett motiv som bara finns i den muntliga traditionen. Det finns alltså inte något primärt samband mellan detta motiv och pipan. Motivet har inte uppstått som en förklaring till pipans förekomst i sägnen. När samlingsmotivet kopplas samman med pipan är det snarare ett försök att legitimera pipans uppträdande i efterhand.

*

Analysen av Ljungbyredaktionens karakteristika har visat att de flesta kan betecknas som booklore. Stallepisoden och samlingsmotivet är de enda som helt eller delvis saknar motsvarighet i den tryckta sägnen. Hägnadsmotivet är ett annat men detta motiv förutsätter löftes- och hämndepisoden och måste därför ses som en folklig vidarediktnings utifrån denna episod. Hägnadsproblem blev inte heller aktuella förrän under 1700-talet (Campbell 1928:25 ff., Svensson 1966:118).

Svaret på frågan om det vid sidan av herrgårdstraditionen funnits en folklig muntlig tradition om Ljungby horn och pipa på 1600-talet måste därför bli nej eller troligen inte. Däremot har analysen visat att det i Skåne har funnits motiv knutna till den gängse dryckeskärlssägnen, som bara haft en lokal utbredning, såsom stallepisoden och samlingsmotivet. Inget av dessa två motiv behöver ha ett samband med eller sitt ursprung i en lokal redaktion.

De sägner som här kallats Ljungbyredaktionen och som insamlats under de senaste århundradena måste därför ha utformats *efter* 1660-talet men troligen inte senare än 1800-talets första hälft. Äldst kan Ljungbyredaktionen beläggas i en gotländsk uppteckning av P A Säve från 1840-talet (Säve 1959 nr 103). Denna sägen är en säregen blandning av den gotländska dryckeskärlssägnen och Ljungby horn och pipa. Av den senares motiv återfinnes såväl de enbart i den muntliga traditionen förekommande som de som härrör ur herrgårdsversionen. Säves sagesman kan därför inte bara ha läst till sig sägnen utan fått kännedom om den genom muntlig tradition. Berättare är Jac Wallin i Martebo och ett studium av dennes antecedentia visar att han genom sin hustru har

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

släktrationer med Skåne. Svärfadern var född i Vånga (Villand) inte långt från Trolle-Ljungby, och flyttade till Gotland i slutet av 1700-talet (Bjersby 1964:204). Det är emellertid osäkert, om det är genom denne Wallin hört Ljungbysägner – i så fall kan redaktionen föras tillbaka till andra hälften av 1700-talet. Möjligheten att han senare genom sina släktförbindelser fått kunskap om sägner är lika stor. Det är också först från och med 1800-talets början man kan räkna med att Coyets relation blivit känd för en större allmänhet.

Ljungby horn och pipa i litteraturen

Sägner om Ljungby horn och pipa har haft många och stora möjligheter att spridas i tryckt form. Jag skall här kronologiskt gå igenom de olika utgåvor av Coyets relation, som jag känner till.

Coyets originalmanuskript från 1692 är numera förkommet.²⁶ Den äldsta bevarade avskriften är utförd redan 1705 (dvs. 13 år senare) av en brorson till Coyet, Carl Fredrik.²⁷ Från 1700-talet finns ytterligare ett antal avskrifter bevarade. De är avskrifter av varandra, men med olika längd och innehåll, beroende på vilka delar av Coyets relation man ansett intressanta att återge. Samtliga har dock Ljungbysägner nästan ordagrant lika återgiven.²⁸ Relationen översattes också till danska och tyska under samma århundrade.²⁹

Under 1700-talet förelåg således en mängd avskrifter av Coyets relation. Det förefaller dock som om de endast cirkulerat bland och ägts av personer från samma sociala miljö som Coyet själv. Att sprida så omfattande och tätskrivna blad bland allmogen vore knappast lönt, då läskunnigheten under detta århundrade var mycket ringa (Sörbom 1972: 13). Intresset för en gårdskrönika av detta slag – Ljungbysägner uppstår bara en liten del av krönikan – kan inte heller ha varit nämnvärt stort utanför den berörda sociala miljön.

Linné besökte Ljungby gård 1749, förevisas hornet och pipan och fick samtidigt ta del av Coyets relation. Han skriver: »Hela historien om hornet och pipan är vidlyftigt utförd av vice presidenten Wilhelm Julius Coyet, vilken ligger här skriven på pergament förvarad.»³⁰ Men inte heller Linnés bok kan ha haft någon allmännare förekomst på den skånska landsbygden.³¹

1744 utkom Coyets relation som skillingtryck översatt till danska och utgiven i Köpenhamn.³² Men redan nästa år (1775) översattes detta

tryck till svenska och utgavs av And. Jac. Nordström i Stockholm under titeln »Berättelser om Troll-Hornet och Troll-Pipan, samt Bergsrån, Troll och Elfvar på Ljungby gård i Skåne.»³³ 1777 lät Lars Wennberg, också i Stockholm, trycka upp ett kistebrev från Linnés version (KB Stockholm). I och med utgivande av dessa två tryck 1775 och 1777 föreligger de första verkliga förutsättningarna för spridandet av herrgårdssågen bland gemene man.

I början av 1800-talet började sedan Coyets relation tryckas i Skåne. De första skillingtrycken utkom i Kristianstad och Karlskrona 1813.³⁴ Därefter dröjde det till 1850 innan ett nytt tryck utgavs, denna gång i Stockholm, och under de följande 25 åren utkom i tät följd ytterligare 10 tryck från skilda orter.³⁵ Det sista skillingtrycket utkom i Kristianstad 1925.³⁶ Att sågen om Ljungby horn och pipa var säljbar framgår av att från 1800-talets mitts utgavs berättelsen i separata tryck, inte längre tillsammans med andra historier. Ett häfte består normalt av 2–3 berättelser och/eller visor. De medföljande berättelserna byts ut för varje ny utgåva, medan Ljungbysågen envist lever kvar.

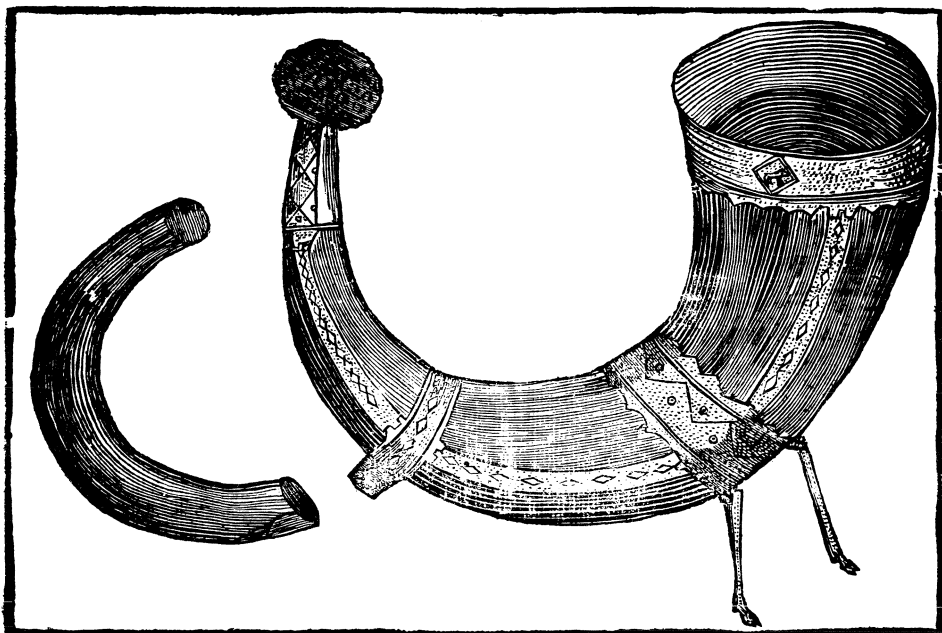
Från och med samma tid publiceras sågen också i sägensamlingar, hembygdspublicationer och liknande. Den finns både hos Afzelius (1840) och Hofberg (1882)³⁷ Vidare utgavs en förkortad version i Läsning för folket 1854 (Bäckström 1854:57 f.). Werner von Heidenstam återberättar och sätter en litterär touche på sågen i »Svenskarna och deras hövdingar» I (Heidenstam 1908:282 ff.).

Sågen om Ljungby horn och pipa bör under 1900-talet ha blivit känd för hela svenska folket, i och med att den ingick i flera upplagor av folkskolans läseböcker – första gången 1904, sedan 1912, 1924, 1930 och 1939.³⁸ Den har också förekommit efter 1939 men jag har inte företagit någon inventering efter 1940. Senare återgivningar kan inte ha haft någon påverkan på den muntliga traditionen då denna i huvudsak är insamlad före detta årtal.

Ljungby horn och pipa har också inspirerat till operor och sångspel under 1800-talet, men dessa kan knappast ha haft någon betydelse för spridandet av sågen.³⁹

Ljungbysågen har också bearbetats till ballad. 1812 trycktes i »Poetisk Kalender» en dikt av poeten, romantikern Lorenzo Hammarsköld »Ljungby Horn. Ballad».⁴⁰ Balladen har tagit upp sågenhandlingens yttre konturer och anknytningen till Ljungby gård men är också uppblandad med balladen om »Riddar Olof och älvorna».⁴¹ Hammarskölds ballad utgavs genast i skillingtryck och utkom i nio olika utgåvor mellan

Ljungby Troll- Horn och Pipa.

Ljungby, en Sättes-gård, belägen uti Christianstads-Län, som håller mer än 2 hästar. Stenhuset är med tjock mur bygt på tre sidor om gården; en stor graf innesluter mangården. Långgården är äfwen grundmurad på 3 sidor. Trädgården är stor och full med frukt-träd, med många vindårs-buskor, samt en anseelig hop Walnöt-träd, hwaraf äfwen ett enda utskäradt vintern 1740. Detta Horn och Pipa bewaras här på Herrgården, och är wida namnfullnigt: Det är stort nästan som ett Örn-horn, til färgen mörkt, mot spitzu trefantigt, at man skulle tro det wore et Lärstarkt Järnst-horn. Det är beslagit med förgylt Sölfwär, och har Sölfwärfäter at stå på, såsom som figuren utwisar. Sölfwärbeslagen med arbetet, förgyllningen, ritningen med Hundar och Anglar som blåsa i Basuner, liknar allt människo-arbete, så at om Trollen gjort detta Horn, måste de såkert lårt Professionen af någon Gulstmed. Den mening synes aldrickast, at det i forna tider warit en Wärdre-bågarer. Pipan är frokig af Efenben, kan blåsas i bägge ändar, som stwara hwarannan efter den ton, som Öden gal. Historien derom är följande.

År 1490 hade en Fru Wsthand skolat bodt på Ljungby gård, hwilken hört, at Maglestenen måkedels hwar Juhl näst skulle wara upställd på Pelare, och at Trollen då dansade under stenen. Denne Maglesten ligger jemte wägen och på Wörta sidan wid Trollbo 15 alnar lång, 12 bred, 10 hög, såsom et orwanligt Spelskakt här på Landet, där sällan någon sten synes. Stenen tyckes wara för stor, at Landet skolat så mycket affblås af rågn, eller af forbna stranden, och för tung at wäntat funnat honom blåsa; ty tror man, at Trollen kastat honom dit, när första Kyrtan insättades; ty de nämaste Kyrtor, Åhus och Ljungby skola wara de älfsta Kyrtor här i Lan-

det. I anseende til röklet om denna Sten, anmodade Fru Wsthand om Juhl-afson sina Hjärtor, at om någon af dem wille rida til Maglestenen: som ligger 3 a 4 böke skott ifrån gården, och där se hwar som stedd, wille Fruen födra honom en klädning och den bästa häst. En af Stall-drängarna refer dit, ser Stenen wara urbåfwen på Pelare, en stor hop ljud utstända, och under, så wäl som omkring Stenen, Trollen som drucko, dansade, sprugo och wore helt lustiga: Wadane Troll kommo til kasten, det ena med et Horn, det andra med en Pipa, och begärte, at han skulle göra bestid, det wore Wergs-Konungens Stäl, och när han hade druckit, skulde han pipa i både ändarne på Pipan, liksom han hade sedt de andra göra för honom. Karlen tog Hornet och Pipan, då til honom på andra sidan kommer en Piga, hwilken hwissade, at hon icke skulde dricka, men rida på det hårda och icke på det torra; ty såre han Hornet bakom sig, då håret strakt afloop på Ränderna af Hästen där han spilde, och rider öfwer åften til Ljungby gård. Trollen måste löpa utåt wägen, kommo derför något sednare, och sedan Windbruggan blifwit uphöfd efter Stall-drängens antomst. När som Drängen hade lämnat Fruen Hornet och Pipan, wote Pöplingarna öfwer Grafuon til Fruen, at de wore usstäckade af deras Konung til at igenföra deras Horn och Pipa, och där Fruen wille godwiltigt lemna det dem tillbaka, så skulle hennes Familja aldrig gå ut, men sålde må wäl, och blifwa den yppersta i Wansta riket; men sedan de såte kort swar, och blifwit bortwisste, utan hopp om Horn eller Pipa, antydde de Fruen, at hennes Familja ej skulle komma til 9 led, at Gården skulle komma til frammande ägare, och 3 gånger afbrinna, hwarpå de togade tillbaka, och Karlen blef död 3 dagar derefter, men hästen den andra dagen. Gården skoll hafwa brunnit 3 gånger och Wsthand's Familja utgård med 9 led därefter, med mera, som en berättelse af Hans Holfi år 1600 författad, skal utlösa.

C O D E R H D L M, Tryckt hos Lars Wernberg, 1777.
 Exemplart kostar 18 Öre Kopparmynt.

Ljungby horn och pipa, avbildade på kistebrev från 1777. Bild och text efter Carl von Linnés »Skånska resa . . . 1749».

åren 1813 och 1870 (version 1).⁴³ 1859 omarbetades balladen från 19 strofer till 7 och den »nya» versionen (2) fick också en strykande åtgång.⁴⁴ Den utgavs i ett 30-tal tryck från 1860 till 1920.⁴⁴

Om balladens popularitet vittnar – på samma sätt som med prosa-versionen av Ljungbysägnen – det faktum att den ständigt återkommer i nytt sällskap. Skillingstryckets andra visor byts ut efter hand, men balladen om Ljungby horn håller sig kvar.⁴⁵ De många utgåvorna av balladen liksom tryckorterna – de flesta är utförda i Stockholm, Göteborg och Malmö – visar att balladen inte bara haft sina köpare i Skåne och Blekinge utan i åtminstone hela Sydsverige. Herrgårdsversionen har däremot ofta tryckts i Skåne eller i Stockholm, men man kan räkna med att trycken från huvudstaden distribuerats till Skåne.

*

Det har således funnits rika möjligheter för Coyets herrgårdssägen att nå ut till allmänheten. Man har läst och lärt. De direkta lån, dvs. ord och uttryck som genast låter sig ledas tillbaka till den tryckta sägnen, kan betraktas som individuella initiativ. Andra karakteristika är svårare att förklara som varje sagesmans eget ingrepp. Det är inte otänkbart att sådana ändringar, sedan de väl införlivats i sägnen, kan ha spritts också muntligt.

Det är värt att märka att den publicerade Ljungbysägnen knappast har satt några spår alls i sägentraditionen utanför Skåne-Blekinge – annat än i de inledningsvis redovisade fallen (not 4). Sporadiskt kan man i dryckeskärlssägnens svenska utbredningsområde dock finna att en pipa omnämnes. Det är förklarligt att Ljungbysägnen med sin starka lokalfärg kan inte ha väckt så stort intresse på andra platser i landet, där Trolle-Ljungby slott inte var känt. En annan orsak till att Ljungbysägnen – om den lästes – inte haft någon inverkan på dryckeskärlssägnen utanför Skåne/Blekinge är att den så markant skiljer sig från denna. Norr om Hallandsåsen berättas dryckeskärlssägnen om bågare och nattvardskalkar och att låna motiv ur Ljungbysägnen och införliva dem i denna tradition har inte varit möjligt. Frågan är om man överhuvud identifierat Ljungbysägnen med den sägen, som varit knuten till den egna socknens eller grannsocknens kyrka.

Man kan också, fast mera sällan, i de övriga svenska dryckeskärlssägnerna finna ord och uttryck, som kan ledas tillbaka till balladen, ord som riddare, mjöd, skogsfru och älvdrottning. Det finns också några upppteckningar som är prosasammandrag av balladen.⁴⁶

I trakten kring Trolle-Ljungby men även på andra orter i Skåne samt

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

i några av Ljungbysägnerna från Blekinge förekommer Ljungbysägner i en konglomerat berättelse tillsammans med tre andra sägner. Grevinnan på Trolle-Ljungby är den sammanhållande faktorn. Hon ger 3 drängar på Trolle-Ljungby olika uppdrag – den ena skall stjäla en liksveping på kyrkogården (gastsägen), den andra jaga björnar ut ur en mölla (»Björnföraren» Liungman 806) och den tredje stjäla Ljungby horn och pipa.⁴⁷ Det är herrgårdsversionen som ligger bakom uppdragsmotivet men sammankopplandet av Ljungbysägner med andra sägner visar att herrgårdssägner varit kända och spridd mycket tidigt. Säves gotländska Ljungbysägen är också ett bevis för detta. Det är därför sannolikt att det är skillingtrycken och kistebrevet som under tidigt 1800-tal, kanske redan vid slutet av 1700-talet influerat den muntliga traditionen – inte Folkskolans Läsebok som man skulle kunna tro. Förekomsten av Ljungbysägner i skolböckerna har däremot bidragit till att hålla traditionen vid liv.

Sammanfattningsvis kan sägner om Ljungby horn och pipa såsom den berättas under 1900-talet i den folkliga traditionen, har uppstått någon gång i början av 1800-talet. Sina specifika drag har den fått från den yngre herrgårdstraditionen, som komponerats av Ljungby-prästen Henricus Nissenius på 1660-talet. Före spridningen av herrgårdstraditionen har man i Skåne och Blekinge sannolikt berättat en mera vanlig version av den sägentyp till vilken Ljungbysägner kan räknas – sägner om det bortrövade dryckeskärlet.

Noter

- 1 Typnummer ML 6045 »drinking cup stolen from the fairies».
- 2 Lövkrona 1982a kap. II:1. Då avhandlingen är under tryckning kan jag inte hänvisa till sida utan bara kapitel.
- 3 De flesta av dessa är från samma uppteckningsort Stehag, Skåne (11/22). De är resultat av en persons intensiva uppteckningsverksamhet.
- 4 Gräsgård, Öland 1931 (Luf 3026) – sagesmannen född i Ronneby, Blekinge; Årstad, Halland 1930 (IFGH 1975) – troligen litterär påverkan; Ölmevalla, Halland 1946 (IFGH 5141) – litterär påverkan; Naum, Västergötland 1938 (IFGH 4214) – släktförbindelse med Skåne; Segerstad, Västergötland 1934 (IFGH 3463) – litterär påverkan; St Mellby, Västergötland (Li 26) – som föreg.; Säve, Bohuslän 1924 (IFGH 1815) – som föreg.; Lekvattnet, Värmland 1947 (IFGH 1540) – som föreg.; Älvestad, Östergötland 1928 (ULMA 1973) – förbindelse med Skåne; Offerdalsfjäll, Jämtland (LUF 2035) – litterär påverkan; Kristensen 1928 nr 575 – svensk sagesman; ds nr 586 – litterär påverkan; Kristensen 1876:7 – som föreg.; Kuhn & Schwarz 1948:26 – svensk sagesman.

Inger Lövkrona

- 5 LUF 201:99; Ingers 1970.
- 6 Finska skolans metod eller geografisk-historiska metoden beskrives i Krohn 1926 (omtr. på engelska 1971) och i Andersson 1934.
- 7 Coyet 1925:13; Coyet citeras här fortsättningsvis efter skillingtryckutgåvor från 1865 och 1925. 1925 års tryck »det blomstedtska» är det som bäst följer originalet (jfr not 36), men det är starkt förkortat i de partier som behandlar förhållanden kring gården och släkten.
- 8 Nissenius citeras efter Tuneld 1960 och Coyet efter utgåvan 1925.
- 9 Peter Julius Coyet vistades mestadels utomlands i olika statliga uppdrag. Han dog 1667 i Holland. Wilhelm Julius följde ofta fadern på dennes resor och var 1666–67 i England och Holland. Han tog masters of arts i Oxford 17 april 1667 (Svenskt biografiskt lexikon 1931:23 ff., 33 ff.).
- 10 Järbe 1963:5; detta har också muntligen bekräftats av fil. dr Ingemar Ingers, Landsmålsarkivet.
- 11 Löfte om gåvor för utförda uppdrag är ett ofta återkommande motiv i medeltidsballaderna. Man lovar förutom häst och sadel, guld, svärd, vackra kläder o. dyl. Jfr DgF 34, 37, 44, 47, 48 och 49.
- 12 Släkten Trolles vapenförklaringsägen behandlas av mig i en kommande studie (Lövkrona1982b).
- 13 Olrik 1909:5, 8 f., Ekström 1939:17 ff.; de äldre dryckeshornen är inte så rikt dekorerade. På Växjö museum finns ett dryckeshorn med texten »Ljungby horn förbättert 1708». Detta horn är inte identiskt med Ljungbyhornet och dess proveniens är okänd. (För upplysningen tackas fil. kand. Birgitta Klarström.)
- 14 Järbe menar att pipan är yngre än hornet och bör dateras till omkring år 1500 (Järbe 1963:20).
- 15 Agricola 1967:158, 171 + anm., ds 1976:453 + anm., Hwb »Pfeife», »Horn».
- 16 Kühnau 1910–13:369 f., Meyer 1929:60 f. Sägentypen är mycket vanlig i Mellan-europa och finns även i Finland (Siimonsuuri R 21).
- 17 Hwb »Pfeife»; jfr Atlas 1976:43.
- 18 Piø har funnit att Jens Bille inom traditionens ramar präglat alla de visor han nedskrivit (Piø 1977:15).
- 19 Dödsmotiv finns i en sägen från Säby insamlad 1690 (Den första fornminnesinventeringen 1941:185 f.). Aterges i Lövkrona 1982a bil. 17.
- 20 Berättelsen citeras här efter Dagefördes återgivning av originalmanuskriptet (Dageförde 1971:48 f.). Oldenburgersägnen har publicerats i en mängd tryck, troligen i flera än Ljungby horn och pipa (jfr ds. 1971:121 ff.).
- 21a Coyet 1865:21, Slott och herresäten 1966:313.
- 21b Cay Lykke var en så eftertraktad ungarl att han gett upphov till ett ordspråk: »En hvar skön jungfru hon önskar sig: / Gud gifve Cay Lykke ville hafva mig». Cay Lykke delade dock sin gunst mellan många kvinnor och detta blev den indirekta anledningen till hans död (Barfod 1847:81).
- 22 Slott och herresäten 1966:293, 296, Coyet 1865:10, 21.
- 23 Karl XI och Nissenius blev bekanta under kriget på 1670-talet och det resulterade i att Nissenius adlades 1679 (Cawallin 1858:50).
- 24 Slott och herresäten 1966:291; i vad mån insamlarna moderniserat namnet vid nedskriften är nu inte möjligt att utröna.
- 25 En kartläggning av traditioner kring Danmarks kämpastenar visar att pelarmotivet inte finns knutet till någon enda *sten* – Maglesten är det enda exemplet (Schmidt 1932:113).
- 26 Järbe 1963:9; Wibeck uppger felaktigt att manuskriptet ännu finns bevarat

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

(Wibeck 1950:3). I Prästrelationerna av 1729 från Trolle-Ljungby står följande: »Om blandt gemene man går någon gam/m/al almen tradition om något som i gamla tider kan där å orten vara passerat. Härmäd följer en Relation om /Ljungby/ gård och dess horn, som Hög / wälborne / härskapet lämnat at deraf inh/ämta/ den underrättelse som åstundas, /med/ begäran at den sedan må sändas tillbaka igen». Tuneld manus s. 142. Har man sänt iväg originalmanuskriptet? Någon relation finns inte bevarad utan kan ha skickats tillbaka eller helt enkelt förkommit.

- 27 Manuskriptet finns på Trolle-Ljungby slott. C F Coyet uppger att den är »sammansatt». Avskriften, som också innehåller en teckning av hornet och pipan, bär rubriken »En Kort Beskrifning om Ljungby Gårds Horn och Pipa, Sammanfattad efter den Relation, som Herr Vice-Presidenten vid det Wismarske Tribunalet Wälborne Herr Wilhelm Julius Coyet låtit uppteckna och med egen Hands underskrift bekräftadt. Liungbygård d. 28 Febr. A:o 1705. C. F. Coyet.»
- 28 PÅ KB i Stockholm finns 2 manuskript nr M 116 och M 117; 116 bär titeln: »Om hornet och pipan på Ljungby gård i Skåne. Utdrag af Wilhelm Julius Coyets berättelse 1722.» Titeln är av handstilen att döma tillkommen på 1800-talet. I förhållande till avskriften från 1705 är manuskriptet avkortat.
- Två manuskript finns i Växjö Stifts- och Landsbibliotek – nr 93 utan titel och nr 94 »Relation om Liungby gård, Dess Hoorn ock Piva». Den innehåller även en färglagd teckning av hornet och pipan. Båda avskrifterna är tillkomna på 1700-talet, men är odaterade (jfr. Järbe 1963:23). Båda har sannolikt 1705 års manuskript som källa.
- 29 På KB, Köpenhamn finns följande avskrifter: »Relation om Ljungby gård dess Horn og Pipa» 1751 med svensk text (Thott 2164 4°). »Om Liungby gaard i Skaane samt dess Horn og Pibe (Thott 1476^a), skrivet med 1800-talsstil och med en färglagd teckning av hornet och pipan. »Beretning om et Horn og En Pibe som findes ved Ljungbye gaard Liggandes uti Willands Herred og Ljungbye Sogn i Skaane» 1822 (Kall 641). »Chronica von dem. . . Güthe Ljungbye-gaard. . .» översatt från danska till tyska av Friederich Gerhard Voss, förärad av Lieutenanten Schwerin 1749 (Ny Kgl S 2171^c). Även denna avskrift innehåller en teckning av hornet och pipan. »Chronica der Schwedischen Güthes Ljungbye-gaard in Schonen» 1700-tal också översatt av Gerhard Voss och förlaga till den föregående (Gl Kgl S 2377).
- 30 Linné utg. 1963:378; om Linné tagit del av originalmanuskriptet eller en avskrift framgår inte. Linné avbildar hornet och pipan och återger den del av berättelsen som tillskrives Hans Holst (I).
- 31 Troligen är det delvis Linnés förtjänst att Ljungbysägner uppmärksammas i vetenskapliga kretsar. Den refereras (efter Coyet) av Petrus Munck i dennes avhandling om Villand »Dissertatio historico-topographica de Willandia» 1751 och 1792 av N Lundström i avhandlingen »De Cornu Liungbyano». Båda dessa och framför allt den sista kan jämföras med de samtida om Trollesägner (Lövkrona 1982b). Sägner omnämnes också av Lorenz Gillberg 1767:24 f. Gillberg refererar till Linné och Munck.
- 32 »Efterretninger om Troldhornet og Troldpipen samt Biergpuslinger, Trolde og Skiftninger paa Ljungbye Gaard i Skaane», 1774. Vilken av de danska eller ev. svenska handskrifterna som ligger till grund för utgåvan har jag inte lyckats fastställa.
- 33 Det framgår av titeln att det inte är ett svenskt manuskript utan det danska som översatts till svenska, jfr föreg. not.

- 34 Coyet 1813 (Kristianstad) uppges vara översatt från det danska trycket 1774; Coyet 1813 (Karlskrona) återges efter C. F. Coyets handskrift från 1705.
- 35 Stockholm 1850, Westervik 1854, Kalmar 1856, Stockholm 1856, 1857, 1858, Lund 1859, Kristianstad 1865, Westervik 1866 (2 utg.), Stockholm 1874. Det är inte osannolikt att det finns ännu fler tryck. Skillingtrycken bygger dels direkt på C F Coyets handskrift 1705 dels på varandra. De är förkortade efter olika principer och har därför skiftande längd. Antalet sidor varierar mellan 10–20 ca.
- 36 Coyet 1925. Trycket är baserat på 1705 års avskrift och anses vara det som bäst följer förlagan och möjligen också originalet (jfr Järbe 1963:9).
- 37 Afzelius bygger på Linnés version men han har företagit smärre ändringar i innehållet. Han gör sig skyldig till en anakronism då han låter sägnen ingå i kapitlet »Katolska tiden från 829–1153» – sägentexten finns årtalet 1490! (Afzelius 1840:158 f.). Hofberg uppger själv Coyet som källa, men i en avskrift på i NM's samlingar uppges felaktigt att sägnen är insamlad i Riseberga, Skåne (Hofberg 1882:24). Andra utgåvor vari Coyets relation återfinnes i mer eller mindre bearbetat skick är: Ahlén 1885:22 ff., Ljunggren 1852, Isberg 1898, Göransson 1900:61, Johnsson 1912:77, ds. 1916:84 ff., Nilsson 1942:225. 1924 publicerades också delar av Coyets relation i Kristianstad läns tidning 4/12.
- 38 Bergman 1904:22 ff., Ribbing 1912:919 ff., Celanders & Oterdahl 1924:55 f., Wikberg 1930:37 ff., Folkskolans läsebok 1939:275 ff. I »Läsebok för fortsättnings skolans högre klasser» 1925 finns en annan version av dryckeskärlssägner hämtad från Söderbäck 1921 (Bergwall & Lindell 1925:85).
- 39 1828 uppfördes på Kungliga Teatern i Stockholm G L Silverstolpes romantiska skådespel i 3 akter »Ljungby horn och pipa». På 1890-talet framfördes på Djurgårdsteatern ett sagospel kallat »Ljungby horn». Spelet bygger på August Bournonvilles balett »Et folkesagn», bearbetat av Frans Hedberg. Samme Hedberg står själv som författare till den romantiska operan »Den bergtagna» vari ingår en dikt över Ljungby horn och pipa. Dikten finns tryckt under namnet »Den Bergtagna» i Sång och Visbok för Folket, 1914:197. (I denna visbok ingår även Hammarskölds »ballad», version 2, s. 562, jfr not 43.) För närmare uppgifter om Ljungby horn och pipa i skönlitteraturen hänvisas till Järbe 1962.
- 40 Balladen är skriven i folkviseton och anses ha litteraturhistorisk betydelse såsom stilbildande för efterföljande svensk romantisk balladdiktning (Midbøe 1946:109).
- 41 Jfr Midbøe 1946:109 f.
- 42 Varav 7 före 1845. Se litteraturförteckningen – Hammarsköld 1812.
- 43 I version 2 finns från version 1 stroforna 1 – hela, 2 – något ändrad, 3 – något ändrad, 4 – sammandrag av stroforna 4–10, 5 – ungefär strof 13, 6 – nydiktning, 7 – ungefär stroforna 16–19. Version två utgavs först hos Mamsell Catarina Kihlberg i Stockholm, som hade en vida känd affär. Bearbetningen kan möjligen vara initierad av henne och utförd av tryckaren Eric Westrell – en student och överliggare som var anställd hos henne (Järbe 1962:14).
- 44 Se litteraturförteckningen. Fullständig förteckning finns på Svenskt Visarkiv, Stockholm.
- 45 Under de sista 15 åren trycket utgavs var den enda visan med övernaturligt innehåll i häftet, tillsammans med visor såsom »Kofvan går», »En glad visa om Folkets park», »Ångaren Berlins undergång» och andra schlagerbetonade sånger.
- 46 T. ex. Dagsås 1926 (IFGH 867), Stafsinge 1935 (IFGH 3544), Frillesås 1936 (IFGH 3791) – samtliga från Halland; Essunga, Västergötland (Hjort & Lind-

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

berg 1899:123), Veberöd 1925 (LUF 83), Burlöv 1943 (ULMA 16488) Skåne. 47 Ivetofta 1931 (LUF 3014, 3017), Färlöv 1943 (LUF 9060), V. Göinge (Wigström 1898:199), Hör 1914 (LUF 209), Andrarum 1928 (LUF 535), Ravlunda 1929 (LUF 3411), Rörum 1928, 1929 (LUF 515, 2503), Vallby 1939 (LUF 5987) – samtliga från Skåne; Mörrum 1931 (LUF 3280), Jämshög 1924 (LUF 3243) – från Blekinge samt Urshult, Småland 1888 (LUF A 377). Jfr Liungman 1961 nr 806.

FÖRKORTNINGAR

EU – Etnologiska undersökningar (i NM)

DgF – Danmarks gamle folkeviser. . . 1856

Hwb – Handwörterbuch. . . 1927–1942

IFGH – Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs högskola, numera Institutet för folklore, Göteborg

Li – Ljungmansamlingen på IFGH

LUF – Folklivsarkivet, Lund

ML – Christiansen 1958

NM – Nordiska museet, Stockholm

ULMA (LMU) – Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta

Sverige

Traditionsuppteckningar från LUF, IFGH, NM, EU och ULMA.

Kungliga biblioteket, Stockholm:

M 116 »Om hornet och pipan på Ljungby gård i Skåne. Utdrag af Wilhelm Julius Coyets berättelse 1722».

M 117 utan titel (1700-tal).

Kistebrev 43 – Ljungby Troll-Horn och Pipa. Lars Wennberg 1777, Stockholm.

Universitetsbiblioteket, Lund:

Tuneld, J., Prästrelationerna från 1729, till Jacob Benzelius. I-II. Manus.

Stifts- och landsbiblioteket, Växjö:

Ms 93 utan titel (1700-tal).

Ms 94 »Relation om Liungby gård, Dess Hoorn och Piiva» (1700-tal).

Danmark

Kungliga biblioteket, Köpenhamn:

Thott nr 1476 4°: »Om Liungby gaard i Skaane samt dess Horn og Pibe» (1800-tal).

– 2164 4: Relation om Ljungby gård dess Horn og Pipa». Anno MDCCLI (1751).

Kall 641: Beretning om et Horn og En Pibe som findes ved Ljungbye gaard Lig-gandes uti Willands Herred og Ljungbye Sogni i Skaane» (1822).

Ny Kgl S 2173c: »Chronica von dem. . . Güthe Ljngbye-gaard, aufgestzet und zusammengeschrieben von Wilhelm Julius Coyet. . .» (1749).

GL Kgl S 2377: »Chronica der Schwedischen Güthes Ljngbyegaard in Schonen» (1700-tal).

Tryckta

Afzelius, A. A., 1840, Svenska folkets sagohäfder. II. Stockholm.

Agricola, 1967: se Europäische.

– 1976: se Europäische.

Inger Lövkrona

- Ahlén, A., 1885, Kortfattade historiska, etnografiska och statistiska uppgifter om Kristianstads län. Christianstad.
- Andersson, W., 1934, Geographisch-historische Methode. Handwörterbuch des deutschen Märchens. Band II. Herausgeg. von L. Mackensen. Berlin.
- Atlas över svensk folkkultur. Utg. av Kungl. Gust. Adolfs Akademien . . . II:1-2, 1976. Uppsala.
- Barfod, J. C., 1847, Märkvärdigheter rörande skånska adeln. . . Stockholm.
- Bergman, J. S., 1904, Läsebok för skola och hem. Första delen. Stockholm.
- Bergwall, A. & Lindell, I., 1925, Läsebok för fortsättningsskolans högre klasser. . . Kulturhistoriska och geografiska bilder. 2:a uppl. Stockholm.
- Bjersby, R., 1964, Traditionsbärare på Gotland vid 1800-talets mitt. En undersökning rörande P. A. Säves sagesmän. Uppsala.
- Bournonville, A., 1831-61, Udvalgte baletter. Kjøbenhavn.
- Bäckström, P. O., 1845, Svenska folkböcker. Sagor, legender og äfventyr. I. Stockholm.
- Campbell, A., 1928, Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet. Etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader. Uppsala.
- Cawallin, S., 1858, Lunds stifts herdaminne. Efter mestadels otryckta källor. . . Femte delen. Lund.
- Celander, H. & Oterdahl, J., 1924, Saga och sanning. Läsning för svenska gossar och flickor. Parallellupplaga för kommunala mellanskolor och högre flickskolor. Del I-III. Stockholm.
- Christiansen, R. Th., 1958, The migratory legends. A proposed list of types with a systematic catalogue of the Norwegian variants. FFC 175. Helsinki.
- Coyet, W. J., 1774, Efterretninger om Troldhornet og Troldpipen samt Biergpusslinger, Trold og Skiftninger paa Ljungbye Gaard i Skaane. København.
- 1775, Berättelser om Troll-Hornet och Troll-Pipan samt Bergs-Rån, Troll och Elfvar på Ljungby gård i Skåne. Stockholms stads historia. Författad af de älste och trovärdigste antiqviteters häfvder. Stockholm.
- 1813, Skillingtryckutgåva. F. F. Cedergren. Kristianstad.
- 1813, Skillingtryckutgåva. Directeur Bagge. Karlskrona.
- 1850, Skillingtryckutgåva. Schulzes boktr. Stockholm.
- 1854, Skillingtryckutgåva. C. O. Ekblad & Comp. Westervik.
- 1856, Skillingtryckutgåva. Otto Westin. Kalmar.
- 1856, Skillingtryckutgåva. C. Kihlberg. Stockholm.
- 1857, Skillingtryckutgåva. C. Kihlberg. Stockholm.
- 1858, Skillingtryckutgåva. C. Kihlberg. Stockholm.
- 1859, Skillingtryckutgåva. Berlingska. Lund.
- 1865, Skillingtryckutgåva. N. P. Palmblad & Comp. Kristianstad.
- 1866, Skillingtryckutgåva. C. O. Ekblad. Westervik.
- 1866, Skillingtryckutgåva. C. O. Ekblad, Westervik.
- 1874, Skillingtryckutgåva. C. Kihlberg. Stockholm.
- 1925, Skillingtryckutgåva. Blomstedt. Kristianstad.
- Dageförde, H., 1971, Die Sage vom Oldenburger Horn. Oldenburg.
- Danmark adels aarbog, 1896. Kjøbenhavn.
- 1926. Kjøbenhavn.
- Danmarks gamle folkeviser. Anden del. Udg. af Sven Grundtvig 1856. Kjøbenhavn.
- Den första fornminnesinventeringen i Småland. Prästerskapets rannsakingar om

Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

- gamble antikiteter och monumenter 1667–1690. II. Kalmar län. Småländska hembygdsböcker VIII, 1941. Lund.
- Ekström, G., 1939, Ett dryckeshorn av medeltida ursprung. Malmö museivänner. Årsbok. Malmö.
- Europäische Sagen. V. Schottische Sagen. Herausgeg von Chr. Agricola, 1967. Berlin.
- VIII. Englische und wallisische Sagen. Herausgeg von Chr. Agricola, 1976. Berlin.
- Folklore. A quarterly review of myth, tradition. . . 1909. London.
- 1939. London.
- Folkskolans läsebok, 1939. Tredje klassen. Stockholm.
- Gillberg, L., 1767, . . . beskrifning öfver Christianstads län uti hertigdömet Skåne. Lund.
- Göransson, J., 1900, Ur Skånes saga och historia. Lund.
- Hammarsköld, L., 1812, Ljungby horn. Ballad. Poetisk kalender. Utg. af A. Atterbom. Uppsala.
- 1813, Skillingtryckutgåva. Karlskrona.
- 1818, Skillingtryckutgåva. Johan P. Lundström. Jönköping (version 1).
- 1818, Skillingtryckutgåva. Ad. Fr. Raams Enka. Norrköping (version 1).
- 1828, Skillingtryckutgåva. Berlingska. Malmö (version 1).
- 1833, Skillingtryckutgåva. C. F. Maij. Linköping (version 1).
- 1835, Skillingtryckutgåva. Lundbergska. Lund (version 1).
- 1845, Skillingtryckutgåva. Lindberg & Comp. Stockholm (version 1).
- 1859, Skillingtryckutgåva. C. Kihlberg. Stockholm (version 1).
- 1870, Skillingtryckutgåva. F. G. Johansson, Karlshamn (version 1).
- 1859, Skillingtryckutgåva. C. Kihlberg. Stockholm (version 2).
- 1859, Skillingtryckutgåva. Eric Westrell. Stockholm (version 2).
- 1860, Skillingtryckutgåva. C. Kihlberg, Stockholm (version 2).
- 1862, Skillingtryckutgåva. C. Kihlberg. Stockholm (version 2).
- 1893, Skillingtryckutgåva. S. A. Andersson & Son boktr. Malmö (version 2).
- 1894, Skillingtryckutgåva. S. A. Andersson & Son boktr. Malmö (version 2).
- 1895, Skillingtryckutgåva. C. W. Smedberg. Stockholm (version 2).
- 1895, Skillingtryckutgåva. S. A. Andersson & Son boktr. Malmö (version 2).
- 1895, Skillingtryckutgåva. Svenska Vis- och Småskriftsförlaget. Stockholm (version 2).
- 1895, Skillingtryckutgåva. J. W. Holms boktr. Stockholm (version 2).
- 1896, Skillingtryckutgåva. A. Lindgren & Söners boktr. Göteborg (version 2).
- 1896, Skillingtryckutgåva. S. A. Andersson & Son boktr. Malmö (version 2).
- 1896, Skillingtryckutgåva. C. W. Smedbergs boktr. Stockholm (version 2).
- 1896, Skillingtryckutgåva. C. W. Smedbergs boktr. Stockholm (version 2).
- 1897, Skillingtryckutgåva. C. W. Smedbergs boktr. Stockholm (version 2).
- 1897, Skillingtryckutgåva. S. A. Andersson & Son boktr. Malmö (version 2).
- 1898, Skillingtryckutgåva. C. W. Smedbergs boktr. Stockholm (version 2).
- 1900, Skillingtryckutgåva. S. A. Andersson & Son boktr. Malmö (version 2).
- 1901, Skillingtryckutgåva. A. Lindgren & Söners boktr. Göteborg (version 2).
- 1901, Skillingtryckutgåva. J. W. Holms boktr. Stockholm (version 2).
- 1902, Skillingtryckutgåva. S. A. Andersson & Son boktr., Malmö (version 2).
- 1902, Skillingtryckutgåva. J. Gummessons förlag. Helsingborg (version 2).
- 1903, Skillingtryckutgåva. A. Lindgrens & Söners boktr. Göteborg (version 2).
- 1904, Skillingtryckutgåva. J. Gummessons förlag. Helsingborg (version 2).
- 1905, Skillingtryckutgåva. Malmö Visförlag. Malmö (version 2).

Inger Lövkrona

- 1906, Skillingtryckutgåva. A. Lindgrens & Söners boktr. Göteborg (version 2).
  - 1907, Skillingtryckutgåva. Malmö Visförlag. Malmö (version 2).
  - 1909, Skillingtryckutgåva. A. Lindgrens & Söners boktr. Göteborg (version 2).
  - 1910, Skillingtryckutgåva. Svenska Snäck- och Småskriftsförlaget. Stockholm (version 2).
  - 1912, Skillingtryckutgåva. Svenska Snäck- och Småskriftsförlaget. Stockholm (version 2).
  - 1914, Skillingtryckutgåva. A. Norrmans boktr. Norrköping (version 2).
  - 1919, Skillingtryckutgåva. Nils Lindströms Visförlag. Malmö (version 2).
  - 1921, Skillingtryckutgåva. Nils Lindströms Visförlag. Malmö (version 2).
- Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Herausgeg von E. Hoffman Krayer und. . . H. Bächthold Stäubli. 1927-42. Berlin.
- Hedberg, Fr., 1874, Den bergtagna. Opera i 5 akter. Stockholm.
- Heidenstam, W. von, 1908, Svenskarna och deras hövdingar. Berättelser för unga och gamla. Första bandet. Stockholm.
- Hens, H. A., 1972, Tradisjonsstof før 1817 - en foreløbig rapport. DFS/NYT 72/3. København.
- Hjort, R. & Lindberg, G., 1899, Vestergötland, Bjarne härad i Skaraborgs län. Beskrifning, historia, sägner och kulturbilder. Venersborg.
- Hofberg, H., 1882, Svenska folksägner. Samlade samt försedda med historiska och etnografiska anmärkningar. Stockholm.
- Ingers, I., 1970, Några uppteckningar av Finn-sägner. Tornabygden.
- Isberg, A. V., 1898, Bilder från det gamla Malmö. Malmö.
- Johnsson, P., 1912, Ur Villands härads sagoskatt. Sagor och sägner upptecknade. . . Sölvesborg.
- 1916, Den äldsta relationen om Ljungby horn och pipa. Friherre Wilhelm Coyet berättar 1692. Önerstads Elevförbunds årsbok.
- Järbe, B., 1962, Sägner om det från trollen rövade hornet i skönlitteraturen. Sundbybergs stadsbibliotek årsredogörelse 1961. Sundbyberg.
- 1963, Ljungby horn och pipa. En studie över de skånska hornrovssägnerna. Handlingar angående Villands härad. Kristianstad.
- Kristensen, E. Tang, 1928, Danske sagn. I. Ny Raekke.
- 1876, Jyske folkesagn. Jyske folkeminder 3. Kjøbenhavn.
- Kristianstads läns tidning, 1924 24/12. Folksägner.
- Krohn, K., 1926, Die folkloristische Arbeitsmethode. Begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen forschern. Oslo.
- 1971, Folklore methodology. Formulated by Julius Krohn and expanded by Nordic researchers. Publ. for American Folklore Society. Austin & London.
- Kuhn, U. & Schwartz, W., 1948, Norddeutsche Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg. . . Leipzig.
- Kühnau, R., 1910-13, Schlesische Sagen 1-4. Schlesiens volkstümlicher überlieferungen III-VI. Leipzig.
- Linné, C. von, 1963, Carl von Linnés skånska resa, förrättad 1749. Red. och med inledning av Knut Hagberg. Stockholm.
- Liungman, W., 1961, Sveriges sägner i ord och bild. IV. Utgivna och kulturhistoriskt belysta av. . . Stockholm.
- Ljunggren, G. H. J., 1852-53, Skånska herregårdar. Tecknade af. . . Lund.
- Lundström, N., 1792, De cornu Liungbyano. . . Respondens Sven Thorén. Lundæ.
- Lüthi, M., 1943, Die Gabe im Märchen und in der Sage. Ein Beitrag zur Wesenerfassung und Wesenscheidung der beiden Formen. Inagural-Dissertation. Bern.

Säggen om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition . . .

- Lövkrona, I., 1982a, Det bortrövade dryckeskärlet. En sägenstudie. Malmö.
– 1982b, Trollesägen – en heraldisk-etnologisk studie över släkten Trolles namn och vapen. (Publ. inom kort.)
- Läsebok för barndomsskolan, 1930. Klass 5–7. Utg. av W. K. Berg. Stockholm.
- Meyer, K., 1910, Fianaigeacht. Royal Irish Academy. Todd Lecture Series vol. XVI. Dublin.
- Midbøe, H., 1946, Romantikens balladediktning. Mytiske motiver. Oslo.
- Munck, P., 1751–52, Dissertatio historico-topographica de Willandia (Willands härad). Sect. 1–2. Londini Gothorum.
- Nilsson, G. A., 1942, Skånsk palett. Varia. Stockholm.
- Oldnordiske sagaer efter den af det nordiske Oldskriftselskab udgivne grundskrift oversatte af Carl Christian Rafn. Tredje Bind. 1927. Kjøbenhavn.
- Olrik, A., 1909, Drikkehorn og sølvtøj fra middelalder og renaissance. København.
- Oxenstierna, E. C. G., 1956, Die Goldhörner von Gallehus. Mit Zeichnungen von Borghild Kempf-Weiss. Lidingö.
- Piø, I., 1977, Om at læse sunge ballader. De danske middelalderballader. Sumlen. Rafn, 1827: se Oldnordiske . . .
- Ribbing, L., 1912, Läsebok för svenska folkskolan. Tredje delen. Stockholm.
- Schmidt, A. F., 1932, Danmarks kæmpesten i folkeoverleveringen. Danmarks Folke-minder 39. Kjøbenhavn.
- Siimonsuuri, L., 1961, Typen und Motifverzeichnis der finnischen mytischen Sagen. FFC 182. Helsinki.
- Silverstolpe, G. L., 1858, Ljungby horn och pipa. Romantiskt skådespel med sång i 3 akter. Stockholm.
- Slott och herresäten i Sverige, 3. Skåne. 1966. Malmö.
- Svenska sagor och sägner, 12. Gotländska sägner upptecknade av P. A. Säve, 1959. Uppsala.
- Svenskt biografiskt lexikon, 9, 1931. Stockholm.
- Svensson, S., 1966, Introduktion till folklivsforskning. Malmö.
- Sång och visbok för folket, samt handbok för skolan vid inöfvandet af fosterländska sånger, 1914. Uppsala.
- Säve, 1959: se Svenska . . .
- Söderbäck, P., 1921, Skrock, sed och sägen i en Smålandssocken. Anteckningar från Kristdala. Stockholm.
- Sörbom, P., 1972, Läsning för folket. Studier i tidig svensk folkbildningshistoria. Stockholm.
- Tuneld, J., 1934, Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624. Skrifter utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, XVIII. Lund.
– 1960, Prästrelationerna från Skåne av år 1667 och 1680. I. Rannsakingar efter antikviteter 1667–68. II. Prästrelationerna till Andreas Stobaeus 1690–99. Skrifter utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. LIX. Lund.
- Wibeck, E., 1950, Säggen från Trolle-klippa. Värnamo Hembygdsförenings årsbok.
- Wigström, E., 1880, Folkdiktning . . . samlad och upptecknad i Skåne. I. København & Göteborg.
– 1898–1914, Folketro och sägner från skilda landskap. (Folkdiktning 3:e samlingen.) Svenska Landsmål VIII:3.
- Wikberg, S., 1930, Läsebok för barndomsskolan, 5:e–7:e skolåren. Stockholm.

Ivan Svalenius

En »rebus i sten»

Varje besökare av Stockholms Storkyrka har beundrat Bernt Notkes imponerande skulpturgrupp av Sankt Jörans kamp med draken, symboliserande svenskarnas självständighetskänsla som vaknat till medvetet liv under Sten Sture d.ä:s hårda strid med den gamle unionsbrodern. Men det finns säkert många som ej uppmärksammat ett annat minnesmärke från unionsstridernas dagar, dock av helt annat utseende och karaktär. Det är en liten skulptur vars mening är så gåtfull att den kallats »en rebus i sten».

På en pelarsockel i kyrkans sydöstra hörn finnes uthugget ett lejonpar (ett lejon och en lejoninna) som söker fånga en slingrande ål. En kalkstensplatta, infälld i pelarmuren ovanför skulpturen, ger en kommentar på plattyska som i översättning lyder: »Ålen är fet och en stark fisk. Han är inte lätt att fånga med blotta händerna, det är säkert 1521. Den som vill hålla honom i förvar, han får varken spara säckar eller kistor».

De yttre konturerna för det lilla konstverkets tillkomst har Otto Rydbeck uppdragit. Skulpturens slående likhet med arbeten av den i dansk tjänst stående konstnären Adam van Düren från Westfalen och det faktum att mästare Adam bevisligen 1521 befann sig i Stockholm, gör det ovedersägligt att i honom se upphovsmannen till Stockholms skulpturen. Den skall ha utförts i samband med Adams tillbyggnad utmed Storkyrkans östliga korparti och den pelare som bär skulpturen och inskriften är en rest av denna tillbyggnad.

Men frågan vad Adam van Düren velat illustrera med sina egendomliga djurbilder har fått flera olika svar. Rydbeck anser – med utgångspunkt från ett uttalande av historikern Johannes Messenius från början av 1600-talet¹ – att den tillkommit på föranstaltande av Didrik Slagheck, »Kristian II:s ståthållare i Stockholm, innan han år 1521 fördrevs från staden av Gustav Vasa». Ålen får enligt denna tolkning

beteckna Didrik Slagheck och lejonparet svenskarna. Liksom den hala och smidiga ålen glider undan lejonens klor, så förstår Slagheck att gäcka svenskarnas försök att fånga honom i det belägrade Stockholm.²

Enligt ett annat tolkningsförsök får ålen beteckna Gustav Vasa under det de andra djuren representerar Danmarks lejon och Norges leopard i dessa länders riksvapen. Skulpturen skulle framställa den dansk-norske unionskungens fåfänga försök att infånga den svenske folkledaren och den skulle sålunda röja att Adam van Düren i hemlighet hyst sympati för frihetshjälten.³

Från det politisk-symboliska till det religiöst-symboliska planet för oss ett annat tydningsförslag. Enligt Oscar Wieselgren skulle de avbildade djuren höra hemma bland de många för medeltidsmänniskan så levande fantasivarelser som avbildas och med hela sin religiösa symbolik beskrives i den under medeltiden spridda fabelboken Physiologus. Ålen är det ondas eller otrons symbol under det lejonet representerar det goda eller den kristna tron. Det tredje djuret i gruppen, Rydbeckes lejoninna, skulle enligt denna tolkning vara en salamander. En sådan var enligt medeltidens teologiska utläggningskonst i Physiologus okänslig för eld och blev därför symbolen för den rättrogne som kan utstå förföljelser utan att ta skada till sin själ. Nu finns det i en inom det nordiska kulturområdet tillkommen Physiologustext en salamanderbild som påminner om Adam van Dürens lejoninna. Vår lilla skulptur skulle därför åskådliggöra den katolska trons (lejonets) kamp mot den smygande otron, den kätterska lutherdomen (ålen), en kamp där den fromme (salamandern) står oberörd av stridens hetta och ej rubbas i sin tro. Det ifrågasattes om vi inte i mästerns Adams relief äger det kanske äldsta minnesmärket av lutherdomens inträngande i vårt land.⁴

Den tolkning som främst godtagits är Rohnny Roosvals att skulpturen har samband med den försvarsbyggnad som Kristian II lät uppföra i Storkyrkan. I dess övre del inbyggdes ett slags kastell varifrån skyttar kunde med sin eld bestryka Stortorget och angränsande gator. På detta sätt hade man skapat en »ålkista» där svenskarna kunde fångas.⁵

Lika litet som vår tid var den nära samtiden helt klar över vad som åsyftades med den lilla skulpturen. Att den härrörde från danskt håll, det visste man, även om man tydligen inte kände till konstnärens namn. Man var också säker om att den på något sätt häntydde på unionsstriderna och främst dessas kulmen i Stockholms blodbad. Så uppfattas den 1611 av Johannes Messenius⁶ och 1559 av hovskalden Henricus Mollerus i ett latinskt hyllningskväde till en av de kungliga

sekreterarna, Måns Jönsson. Det fanns sålunda ej heller i det nära samtida Sverige någon helt bestämd tradition om det unika konstverkets innebörd.⁷

Som bekant har Adam van Düren som storbyggmästare och konstnär varit verksam på en rad platser i Sverige och Danmark. På 1490-talet ledde han arbetet på Linköpings domkyrkas korvalv, där han anbringat sitt stenhuggarmärke. Så har också skett i översta våningen i Glimmingehus, hans mest imponerande verk, där en inmurad relief anger årtalet 1505. Men här finnes också prov på de för honom senare så karakteristiska djurbilderna; på kaminsockeln i riddarsalen den förbryllande lilla reliefen av en sill och en ödla. I den berömda kryptbrunnen i Lunds domkyrka har han på västväggen huggit reliefen av fåret och lusen med inskrift, namn och årtalet 1514. På en kolonnbas norr om kyrkans huvudingång har vi åsnan som störtar under tyngden av sin börda med årtalet 1527, samt en mansperson som bereder åsnans avflådda hud. På sandstenssockeln till ett av rundtornen på Malmöhus finns ett par hundar som slåss om ett ben, anbringade på en kälad sockelyta på analogt sätt som ålen och lejonen i Storkyrkan, som sillen och ödlan i Glimmingehus och som ett fragment av ett djur på en bit av en nu förstörd predikstol från Krafts kyrkogård i Lund.⁸

Adam van Düren använde sålunda i början av sin verksamhet sitt stenhuggarmärke. Men snart har han övergått att begagna de egenartade djurbilderna med placering vanligtvis på socklarna som ett slags signatur, som ett personligt bomärke på de byggnadsverk han utförde.

Beträffande inskrifterna på brunnskaret i Lunds domkyrkas krypta har Edvin Brugge visat att de är – på westfalisk dialekt – gängse ordspråk, så oerhört vanliga och omtyckta på 1500-talet.⁹ Det konstnären egentligen vill är endast att kort och koncist i ord och bild framhålla för kyrkobesökaren praktisk levnadsvisdom, i lite bisarr och slående form präglade allmängiltiga sanningar. Det ifrågasättes om man kan utläsa någon dold politisk-social kritik av samtida händelser eller uttryck för konstnärens egna personliga erfarenheter och problem.

Utan tvivel ligger det mycket i denna varning att i mästare Adams bilder och inskrifter inläsa alltför mycken djupsinne. Men att de stundom också hänsyfta på uppskakande politiska händelser eller förhållanden i hans egen tid och liv, ligger i öppen dag. Hans inskrift på en strävpelare vid Lunds domkyrkas sydsida, nu förvarad i domkyrkomuseet, om slaget vid Lund 1525 berättar om den vårdag den 28 april då Kristian II:s bondeanhängare under Sören Norbys befäl på fälten

strax söder om Lund led ett förkrossande nederlag mot den nye kungen Fredrik II:s landsknektar.

»Då man skrev år 1525, fredagen efter S:t Markus dag,
vid Lund en stor jämmer det var.
Där blev över 1500 döda, skjutna och slagna.
Däröver månde de skånska kvinnor väl klaga»
Och så utropar han: »Got help Adams börn».

När det gäller att tolka Adam van Dürens bisarra lilla skulptur i Storkyrkan får man sålunda visserligen ej överbetona den symbolik konstverket vill förmedla – så synes mig Wieselgren och Roos ha gjort – men man kan ej heller reducera hans bild och inskription till enbart allmänna ordspråk och vedertagna visdomsord. Djurfigurerna blir hans signatur, hans bildhuggarmärke, samtidigt som han anspelar på vissa remarkabla händelser i sin samtid. Att han haft en uppdragsgivare, en initiativtagare. – såsom Mollerus och Messenius förmodar – är föga sannolikt. Hans egen fantasi var säkert tillräcklig och för hans övriga bilder kan en sådan initiativtagare ej påvisas.

Den stora och omskakande händelsen för alla i den svenska huvudstaden i början av 1521, då mästare Adam bevisligen befann sig där, var otvivelaktigt höstens kröningsfest på slottet som ändade i Stockholms blodbad. Den anknytningen gör också, som vi sett, den samtida traditionen. Om man då frågar sig vad han kan ha haft i sin närmaste omgivning på arbetsplatsen som eggat hans fantasi och grovkorniga, satiriskt anlagda sinne, då framträder främst den monumentala skulpturgruppen S:t Jöran och draken, som var placerad just i korets östligaste del, intill där han arbetade. Här hade han framför sig en konkretisering av svenskt nationalmedvetande gentemot den forne unionsbrodern, där såg han ett Sverige (Sten Sture och prinsessan) i framgångsrik kamp mot Danmark (draken, lindormen). Men hur rimmade denna historiska bild med dagens situation? Det måste ha varit en dramatisk motättning som tilltalat hans fantasi. Rollerna var nu omkastade. Sverige var vunnet och kuvat, avhuggna huvuden och stympade kroppar hade i tunnor, säckar och kistor forslats till Östermalm för att brännas. Med bara händerna kan man ej fånga ålen, med enkla vanliga milda medel kan Sverige ej vinnas. »dat is wis 1521», »det är ett faktum 1521». Danmarks lejon och lejoninna hade äntligen fångat det starka och envisa Sverige som så ofta slingrat sig ur dess grepp.

En vägande invändning mot denna tolkning är emellertid: hur kunde mästern Adam låta ett lejonpar representera Danmark? I landets vapenbild fanns ju icke någon lejoninna. Härvidlag är ett annat verk av honom av intresse. På Köpenhamns slott stod en gång vid den trappa som ledde upp till riddarsalen en bildsten av kung Hans, utförd av mästern Adam (nu i Nationalmuseum, Köpenhamn). På sidorna av baldakinens båda valvstöd har han placerat tvenne lejon, påminnande om Storkyrkans figurer, dock båda försedda med man. Men – som Otto Rydbeck visat¹⁰ – det ena är smidigare och mindre än det andra och av en närmare undersökning har framgått att dess huvud blivit påsatt senare. Skarven tvärs över halsen visar detta och dess man går endast över det påsatta huvudet och ej, som på det andra lejonet, ett gott stycke bakom frambenen. Det var med andra ord ursprungligen en lejoninna. Här har vi alltså ett av mästern Adam uthugget lejonpar som otvivelaktigt representerar den danska kungamakten. I Storkyrkan har väl konstnären också inspirerats av förebilden, den stridande S:t Jöran och den avvaktande prinsessan som vid sidan inväntar kampens utgång. På liknande sätt synes lejoninnan ej vara direkt engagerad i striden mellan lejonhanen och ålen.

Så tolkad, blir Adam van Dürens skulpturgrupp i Storkyrkan en politisk karikatyr – med omvända förtecken – över Bernt Notkes svenska nationalmonument.

Noter

- 1 Otto Rydbeck, *Ålen och lejonen i Stockholms Storkyrka* (Fataburen 1906) s. 171 ff. Dens, *Two remarkable sculptors, Adam van Düren and the master with him – naturen A. S.* (1918) s. 51 ff. J. Messenius, *Sveopentaprotopolis* (1611) s. 101.
- 2 I denna tolkning instämde Nils Östman (SSEA 1907 s. 49 f.), Folke Holmér (Svensk uppslagsbok, art. Storkyrkan) och Gottfrid Carlsson (SSEA 1964 s. 9 ff.), som dock anser att initiativtagaren varit Didrik Slaghecks broder Henrik som sommaren 1521 var Stockholms ståthållare. — Didrik Slagheck flydde dock icke ur ett inneslutet Stockholm. När han någon gång i mitten av juni 1521 lämnade staden, hade en effektiv belägring ännu ej påbörjats och hans avresa kan därför av samtiden ej ha betraktats som flykt undan Gustav Vasas belägringshär, såsom den givna tolkningen av Stockholms skulpturen förutsätter. Det var för att blidka folkstämningen som regeringen offentliggjorde hans – hos honom själv utverkade och således ej helt allvarligt menade — fångslande.
- 3 Anna Maria Roos, *En gåta i sten* (Ord och bild 1926) s. 782 ff. Enligt heraldikens stränga lagar är emellertid en leopard ett manförsatt lejon (ej en lejoninna) i gående ställning med huvudet en face.

- 4 Oskar Wieselgren i Stockholms-Tidningen 28.8.1927.
- 5 Johnny Roosval i Sveriges kyrkor, Stockholm 1, Storkyrkan (1924—1928) s. 345.
Så ock Jan Svanberg i Fornvännen 1963 s. 108 ff., med översikt över litteratur om Adam van Düren och Alf Henriksson, Storkyrkan. En svensk krönika (1979) s. 27 f.
- 6 J. Messenius, Sveopentaprotopolis s. 101. Dens, Chrönika om Stockholm, tryckt Hist. Bibl. (Silfverstolpe) I s. 132.
- 7 Kvädet tryckt i SSEA 1964 s. 9 ff. I mina papper finner jag följande försök till översättning. Skalden vandrar omkring i kyrkan och får då syn på skulpturen.
- »När jag granskar pelarna bärande bågiga valvet,
faller min blick på en sten, fälld i kolonnbasen in,
där tvenne lejon utmejslats, med klor och uppspärade käftar
sökande gripa en ål, slipprig och slingrande hal.
- Ovanför denna skulptur har en inskrift på tyska inhuggits,
gåtfull och dunkel den är formad på följande sätt:
'Ålen är känd som en fisk både fet och begåvad med styrka,
fånga den är inte lätt enbart med blottad hand;
den som vill hålla den fast och den väl förvara, ej säckar
ej heller kistor därtill rådligt det är att han spar'.
- Denna skulptur med dess ristade verser — så sägs det — tyrannen
Cristian utmejsla lät, danernas våldsamme kung,
när i ett oerhört blodbad han slaktat svenskarnas stormän
mot allan mänsklig rätt, mot sitt besvurna ord.
- I denna inskrift och i de skulpterade djuren vad mening
lade väl konungen in? Gåtfullt förvisso det är.
- Såg han i ålen en bild av svenskarna, starka och sega,
under det lejonen var för honom själv en symbol?
Ville han säga att svenskarna endast ha kuvats av furstar,
vilka fört vapen i hand, vilka gjort våldet till sitt?
Männe han således antyda vill att han ej tänker spara
fängelse, straff och tortyr, svek eller maktspråk och våld
allt för att en gång för alla slutgiltigt kväsa de svenske,
glömmande trohetens bud, lämnande rättvisans väg?
Eller är meningen denna: när Gustav, vår frejdade konung,
började rättvisans krig mot tyranni och förtryck,
kände tyrannen i början förakt för hans hopplösa tilltag,
ensam som Gustav stod, fattig på vapen och män?
Ville han kanske med denna skulptur hava sagt att han dårligt
fann sådant dumdrigt hot, utan allt värde och tomt?
Ty liksom lejonen aldrig kan fånga ålen den feta,
ej i ett kraftigt grepp hålla den säkert kvar,
ej heller Gustav, om än den tappreste stridsman och hjälte,
bryta hans värde förmår, när svenska spiran han håller,
alldenstund vapenlös hand icke kan krossa hans makt.
- Gud dock ville ej så. Genom Gustav fördrev han tyrannen,
lärde att feltänkt den var, denna symboliska bild.
- Gustav av Herren upphöjdes och kronan som arvedel skänktes,
i sina fäders land blev han vår fader och kung.
- Så har jag gåtan tytt och jag sänder dig, Magnus, min tolkning.
Tag den bevåget emot. Gärna min sångmö den ger.»

Ivan Svalenius

- 8 O. Rydbeck's anförda arbeten.
- 9 E. Brugge, Die niederdeutschen Reimsprüche im Lunder Dom (Niederdeutsche Mitteilungen 1949 s. 30 ff.).
- 10 O. Rydbeck, Två märkliga konstnärer (1918 s. 32). Se också C. A. Jensen, Christiansborg. Middelalderens Bispeborg og Kongeslot (Ord och bild 1925) s. 73 f.

Bertil Ejder

Words for times and meals in Germanic languages

There exist quite a lot of ways to form words with the sense of 'meal' and to use existing words in that sense. In order to obtain such words speakers have used different methods. The normal word for 'meal' in Scandinavian languages today is *måltid*. This word *måltid* has two constituents, the first of them being OScand. *māl*, n., corresponding to modern English *meal* and originally meaning 'measure', that is in cases like this one something in the direction of 'time fixed'. The second part *tid* is the normal word for 'time'. (In English it has developed into *tide* which is usually something quite different, Swed. 'tidvatten'.) So when you use the word *måltid* semantically without any reference to eating at all, you are using a compound both parts of which have originally the sense of 'time'. By the by: the English word *repast* is evidently of much later origin but it contains as its main element a formation of the main part of Latin *pascere* 'to feed'.—Probably there are in the Scandinavian word traces of the Middle Low German word *māltīt*—we cannot measure the strength of this influence—but that does not change the situation in a decisive way. We shall only have to make the same analysis as to the Low German word.

Sometimes, in texts from recent centuries, you will find expressions like Swed *äta middag*, literally 'eat mid-day', which prove that it is a question of food, not a question of time.

Instead of the type of compound "word for 'time'" + "word for 'time'" which we found in *måltid* you may encounter a type consisting of "word for 'time'" + "word for 'food'". This type seems more normal from our present point of view. The words for 'food' used in this manner are *matr*, *matur*, *mat(er)*, *mad* (this is the normal word for 'food' in Scand. languages to-day); (-) *verðr*, *-vard* (in certain compounds), *biti* and *beta* (belonging to the same word-group as Engl. *bite* and *bit*); *kostr*, *kostur*, *kost(er)* and the word *skattur*, purely Icelandic

in this sense. Each of these words involves quite a lot of linguistic and cultural problems which I cannot demonstrate here, but it is evident that many combinations and nuances are possible.

In my system a comparatively small place is occupied by what I call "Words for 'Food of a Certain Kind'", referring to edible substances themselves. But it must be admitted that there are important exceptions, one of them being the English word *lunch*. This word has nowadays been spread over most parts of the civilized world, but this is a rather late state of things. The Swedish dictionary informs us that the earliest case found in Swedish texts is from 1852 and deals with American circumstances. In Denmark and Norway—to say nothing of Iceland—it is still not very common. Nowadays every child in Sweden knows the word *lunch* and uses it but as recently as in my childhood the normal word was *frukost*, a German loan-word from the time towards the end of the 15th century. As far as I know the linguistic relation between the English words *lunch* and *luncheon* is still somewhat obscure. Anyhow, the texts in which they occur date back to the 16th century. It is obvious, however, that the words I am discussing have nothing to do with the time of day when that meal is eaten but have often and originally some reference to qualities of the food.

There are also, from a formal point of view, in dialects, formations like *för-frukost*, *första frukost* and *andra frukost*, *mellanmål*, *andendavre* and so on, and also certain often rather late loan-words. The terms cited all have bearings on the order between the meals of the day.

If, in Swedish, I say *lunch* I am using a loan-word, as is the case if I use the exclusive French word *diner* which is also the origin of English *dinner*, dating back to the Middle Ages. And so on.

These were a few hints at the etymological situation. But it is equally interesting, from a systematic point of view, to see how these realities and the corresponding linguistic phenomena are linked together into systems covering the course of a more or less normal day. Such linking together was done in very different ways during different ages of the past. And here you meet with the usual situation when working with details of a cultural pattern: you may work out surveys, big maps of things or relations now existing where the final result of your work will become the more detailed the more facts you are considering. But as for the past you can seldom find a multitude of facts that will enable you to be so exhaustive as concerning the present time. And if you can pick out details enough from the past you will often find that they

Words for times and meals in Germanic languages

do not fit together as well as you wish them to do. In addition, you will also find—dealing with e.g. meals—that many details are or seem to be quite different if you regard the situations of common profane everyday life and if you scrutinize the situations among the most civilized and educated social classes of by-gone centuries. Among these classes the rules of the Church and of fashionable international manners dominated. These often differ rather much from rural domestic conditions. And the very social classes I mentioned last have brought forth most of the literature that has come down to us and to which we have our recourse in respects like these. And the rest is silence, or it is handed over to the scholar who has to start complicated and toilsome investigations.

The original status, with only two meals a day, is met with in Wulfila's Gothic Bible from the fourth century of our era. Those meals were called *undaurnimats* and *nahtamats*. The same meals, with other names, are met with in other but later documented Old-Germanic languages. This simple arrangement was subject to many important changes during the Middle Ages. The rapidity of these changes varies from one country, or part of a country, to another, and from one social stratum to another. The general tendencies are all the same. In smaller details, however, local differences can be observed.

Though I am dealing mainly with Germanic languages I take my starting-point in the common post-classic Latin expression *hora nona* 'the ninth hour (of the day)'. This expression originally denoted the time about 3 p.m., the starting-point of the calculation being what we are used to call 6 o'clock in the morning. One of the points of common medieval monastery rules for abstinence from food was that people living according to those rules were not allowed to have any meal earlier than at *nona*, i.e. at 3 p.m. Queerly enough such ascetic rules became dominant in European society. But such rules were hard to obey and the consequence was that people began *calling* the middle of the day *none*, *noon* and so permitted themselves to have their meal at that time. The boundary between *nona* in the new, applied sense of '12 o'clock' and *nona* with the original sense '3 o'clock' in later time separates England, the Low Countries and some western parts of Germany from the rest of Europe, and Western from Eastern Scandinavia. You find traces of this moving of the critical hour *nona* in Denmark and Norway but hardly in Sweden.

As a consequence of this displacing of the (*hora*) *nona* the canonical *vesper*, at 5 o'clock p.m., in some parts of Europe was also moved from its original time to various earlier hours of the day.

All over Germania there was once a word *undorn*, *untarn* etc. which is supposed to have various meanings. We just saw it as the first part of the Gothic word *undaurnimats*, a meal in the morning. The main types seem to be 'a certain time in the forenoon' and 'a certain time in the afternoon'. There is a fair consensus that the word represents a formation on the basis of a word related to Lat. *inter* 'between', but between what? Our knowledge is poor.

A Scandinavian expression, represented by Isl. *miðr morginn*, with corresponding OE and ME expressions, can probably denote various times, the main types being '6 a.m.' and '9 a.m.' It is obvious that the variation depends on the meaning, on the extension in time of what was called *morning*. But this is also so elementary a word that in dealing with it we find ourselves running in circles.

Much could be said about the two Scand. words *aptann*, *afton* etc. and *kveld*, *kväll* etc., both with the sense of 'evening'. The original status seems to be that *afton* denotes the later part of the afternoon, and *kväll* the very end of the day, the time about sunset. As early as the Middle Ages, however, the meanings and distribution of the two words have changed, and people have not been able to keep them apart in the original manner. As a rule *kväll* has been victorious, except in Danish where *aften* is the normal word, *kvæld* being rare and poetic. In most other areas *kväll* etc. is the normal word. (Parenthetically I may mention that English *eve* in *Christmas Eve* always corresponds to *afton* : *julafton* and so on. – Influence from the Low German word *âvent* and equivalents seem to have played an important role in these processes.)

I spoke of the fast-rules of the Medieval Church; I mentioned the common people's practical solution of the theoretical problems that were consequences of these rules. This solution allowed people to work in a normal way. But if you do so it will be possible to interpret *aptann*, *afton*, *eve*, *Abend* as 'the time after the day's work' (as my colleague Ture Johannisson did in a famous investigation) and at the same time have a time called *miðr aptann* 'the middle of the evening' as early as 4–5 p.m. Several facts from later periods help us to understand these things. We find e.g. that the old *vesper* service was celebrated at an amazingly early time, at about 1 o'clock, until in the nineteenth century

Words for times and meals in Germanic languages

when it was deliberately put back to its original time at 5 o'clock.

It will seem that the vesper service was very important in this complicated pattern. The usual word for 'vesper service' in German is *Abendsang*, Low German *âventsang*, and this word was imported to Scandinavia during the Middle Ages. Also in countries where the word *kväll* replaced the common Germanic word *eve* etc. this service was always called *aftonsång*, as the modern Swedish term goes. If, in some districts, there is a word like Icelandic *kveldsöngur* m. or something corresponding to it, it denotes the very last service of the day, the Roman *completorium*.

Thus we can observe a line dividing northern Europe into two parts, one of which has—or had—*nona* at 3 o'clock p.m., the other having *nona* 'noon' in the middle of the day as in English. In many other countries this state of things did not leave traces at all in the languages of later epochs. The line separating *nona* meaning '3 o'clock' and *nona* '12 o'clock' separates Sweden on one side from Denmark and Norway on the other. It also separates England, the Netherlands and some western parts of Germany from the rest of Germany. Areas and epochs where Catholic and non-catholic faiths meet often show a rather complicated state of things, e.g. Switzerland.

The most common result of these and other processes was a series of daily meals like this: 1) a quite light morning meal that the Church dared not or did not find it advisable to lay violent hands on, 2) a rather solid meal at about the middle of the day, 3) a rather heavy meal at the end of the day.

As for the linguistic side of these matters there are of course lots of differences arising from quite local states of things. I should like to stress only one of these things, that is the name of the *Holy Supper*. It will seem that this sacrament has names of its own almost everywhere in Christendom which are in the habit of resisting e.g. phonetic and wordgeographic developments. This is of course no very surprising phenomenon, yet it is a good example of cases where linguistic theory and physical realities do not coincide. In Swedish for example the word *nattvard* nowadays sounds like a part of religious language, and so it is indeed. But let us say five hundred years ago or more, before a lot of phonetic changes took place, you could keep the two things apart by calling the common meal simply *nattvard*, the sacrament on the other hand *Herrens heliga nattvard*, literally 'The Lord's Holy Supper'. Since that time the word *nattvard* in *profane* use has brought forth spoken

forms differing very sharply indeed from their origin and from each other—you may make complicated maps of it. In many parts of the vast area it has disappeared, giving place to other and for the moment more intelligible words and expressions. (This does not of course imply that these new words and expressions will last forever.) But in the religious sense the word has remained unchanged or almost unchanged, the additional words *Herrens heliga* ‘The Lord’s Holy’ being absolutely superfluous from a modern and purely linguistic, non-religious point of view. A case of so-called word-doublet has come into existence.

The manner in which all these tendencies and developments rival each other has raised many problems as to the way in which they should be described. Most earlier scholars preferred dealing with isolated words and the isolated realities behind the words. If I want to name one of the scholars in this field whose work is definitely tending forward, it would be that of the German Gustav Bilfinger, about 1890. I, for my part, have chosen during my studies to visualize these things by means of a number of consecutive sections through the conditions observed. They will allow you to observe certain general tendencies which I am going to demonstrate. This demonstration will show that the group of words we are dealing with reflects—not unexpectedly—important traces of social life. Country people, for instance, who are forced to get up very early in the morning need an extra meal earlier than other people do. So we find among them *at least* two slight meals instead of one before the middle of the day. During the very busiest periods of the summer season there may be still more—I am speaking mainly of the conditions fifty years ago and more, with their ultimate origin in the very early times of mankind.

Moreover, you can observe that the words for ‘meal’, *and* the meals themselves, in the course of time, start a slow motion round the dial. The old-fashioned gothic word *undaurnimats* which I have already mentioned, is mostly represented in historic time by the word *dagverðr* and equivalents. The first part *dag* ‘day’ is much more intelligible than the obscure old word *undaurn* which I leave uncommented. Phonetic changes finally made even the modern descendents of the *dagverðr* unsuitable, and it is replaced by other words, by intelligible compounds like *morgun-matr*—in Scandinavia—or by loan-words. It is possible that the excellent word and phenomenon *lunch* is originally such a stand-in word.

The relatively—but only relatively—old word for a meal in the

Words for times and meals in Germanic languages

middle of the day in historical times denotes a meal at a gradually later time, thus pushing away other old meals and their linguistic signs. later time thus pushing away other old meals and their linguistic signs. In this manner the main difference in my own language between *lunch* and *middag* is the exclusively gastronomic fact whether you get a dessert or not. What is to a certain extent still called *middag* among e.g. farmers and workmen is taken about the middle of the day whereas *middag*, *dinner* with the professional and fashionable classes is a meal at six o'clock, sometimes still later. And then there is a certain rivalry between *dinner*, *middag* on one hand, and old words like goth. *nahtamats*, ON *nótturðr* and Swed. *aftonvard* and *kvällsmat* on the other. A while ago I referred to the dangerous linguistic situation of the words *aftonvard* and *kvällsmat*; now you see that it is also materially getting into a risky situation. With some people it is still there, with one name or the other, with other people it is gone, more or less.

Under and behind all these operations lies a tendency to let the day consist of equal parts between meals of varying size, heavy primary meals alternating with light repasts. The system in the very oldest Germanic sources, with the Gothic *undaurnimats* and *nahtamats*, with the old Icelandic *dogurðr* and *nótturðr* and whatever you wish to call them, is the meal system of people spending the day in watching their cattle far from home or hunting or looking for food in large areas. The later terminology we have watched growing is the terminology of resident people, having opportunities of taking food as often as their stomachs felt the need. In order to establish systems satisfying such demands you need small meals between the more important ones. And there *are* many such systems to be found later, each with terminologies of their own. It is not possible to give you details of these systems. They vary considerably and they also contain native words—often of a rather limited geographic range which usually indicates a rather limited age—as loanwords.

All this means that there is at least one mighty force chasing the meals forwards on the dial: the laziness of man, placing all kinds of activities later and later in the day. It quite overshadows an earlier need to start harvesting and threshing as early as possible, at sunrise or rather before sunrise. These tendencies are mixed with old tendencies from religious congregations to keep fast until late in the day and equally strong or still stronger forces to keep working people fit for work. We do not feel much of these forces today, but they are ac-

tually there, and there has been much of it in the past.

We should not forget a last complicating factor: that we are not living at the equator. The length of the light day varies very much during the course of a year. A day does not consist of 12+12 equal hours. In e.g. Stockholm and Oslo there is about 6 hours of daylight and 18 more or less dark hours in winter. In summer the sun shines for about 18 hours and is down for about 6 hours.

In addition to all this I should like to point out that the shorter working periods between these many meals also have a terminology of their own, or rather terminologies. They consist of lots of interesting words. Some of these quite simply have original senses like 'time', 'part of time', or with transition from one dimension to another, 'part of room', or 'distance'. Other groups refer to the art of putting the horse, or horses, or oxen in front of the plough or other working implements, or refer to different phases of the toilsome but important work of threshing. Some of these words have survived long after the forms of culture disappeared in which they first had their origin.

I started by saying that the words and terminologies I was going to deal with are rather simple and elementary. They are elementary in the sense that they go back to the childhood of man, and they will exist in one form or the other, for ever and ever. They are also characteristic of the people and times that brought them forth. Many books that you have already read or will be reading, can be attributed to definite milieus just by studying these few things only. They give us clues to important aspects of human life.

Per Erik Ljung

Kring Vilhelm Ekelund och arbetarrörelsen

Det är inte svårt att finna formuleringar hos Vilhelm Ekelund där han avvisar alla tankar på verkan. »Litterär verkan kan vara ett eländigt strunt», står det i *Concordia animi* (s. 75). Att rikta sin strävan mot vinst och framgång är »det stora räfvastreckets», heter det i *Passioner emellan* (s. 65). Och själva förbiseddheten »på marknaden» – : »du kunde göra dig den till en fingervisning till utmärkelse till fridsljusets vägar i befrielses forskningstjänst», skriver Ekelund i *Båge och lyra 1932* (s. 147). Samtidigt hade han – naturligtvis – en dröm om att på ett eller annat sätt gripa in i levande sammanhang. Det är inte läsaren han skyr, utan snarare den som administrerar värden, till exempel den moderne kritikern, som han i en efterlämnad anteckning karakteriserar som »till hälften räf, till hälften gammal kärring». Publik kunde han inte vara utan: »Där jag själv var i nivå med det publikum, som var min framtidsdröm, där *egde* jag det. Och på annat sätt kunde jag aldrig få det. Denna dröm var min uppfostrare och min pådrifvare» (*Nya vakten*, s. 126).

Och han fick – och får – sina läsare, på märkliga vägar. Det kan man läsa om bland annat i Carl-Erik af Geijerstams »Medicina mentis. Något om Vilhelm Ekelund och hans läsare», i *Den brutna förtrollningen och andra essäer*, 1979. Det rör sig om enstaka, spridda och engagerade läsare. Men det rör sig också om hela kretsar av författare och konstnärer. Fyrtioalisternas intresse är välkänt, Oswalds och Vennbergs; och också fyrtioalisternas lärjungar, Tranströmer och Lindqvist läste Ekelund. Josef Kjellgen, Erik Asklund, Karin Boye, Ragnar Jändel – alla har skrivit engagerat om Ekelund. Harry Martinsson kan plötsligt – i *Resor utan mål* – krydda sitt språk med en ekelundsk formel (»Den plötsliga hungern efter *charis*»). Nils Afzelius skriver i ett brev till Ekelund (25 april 1932) om hur *Antikt ideal* för honom – och för Erik Blomberg – hänger samman med det bästa i en ensam och orolig

ungdom, och om hur han lärt känna målaren Alf Munthe »i Ekelunds tecken sommaren 1914». De finlandssvenska modernisternas intresse är också välkänt. Algot Werin har pekat på det brev där Edith Södergran frågar Ekelund om han tillhör »groupe Clarté», och Gunnar Eidevall har nämnt de Ekelund-excerpter Diktonius gjorde till sin citasamling (och nog går det att finna formuleringar i *Min dikt* från 1921, som är svar eller anknytningar till ekelundska aforismer!).³ Här finns en veritabel *Wirkungsgeschichte* att utforska. Det kunde bli »Näpna och vackra data af svensk bildningshistoria!», som Ekelund formulerar det apropas en tänkt historik över Ola Hanssons första mottagande i Sverige (i *Böcker och vandringar*, s. 66).

Det som intresserar mig här är emellertid bara en sida av detta mottagande: den märkliga och för mig till en början förvånande position som Ekelund haft i den svenska arbetarrörelsen. Det finns många tecken som tyder på att Ekelund spelat en roll i den »kanon» som tycks ha utbildats bland bildningstörstande unga människor i arbetarrörelsen. Tydligast finner man det naturligtvis hos dem som formulerat sig i skrift: hos radikala kritiker som i den socialdemokratiska pressen skrev om Ekelund. Men det finns också hos i sammanhanget mindre kända personer, som har berättat om Ekelunds betydelse. I en debatt i *Folket i Bild* 1947 om »Arbetarna och proletär-dikten» menade Folke Fridell att det moderna maskinarbetet har verkat helt förödande på den intellektuella aptiten. Då protesterar Albin Lind – uppvuxen i gruv-arbetarmiljö, industriarbetare, fackligt engagerad, senare också författare – och skriver:

Personliga erfarenheter av flera års arbete vid löpande band pekar i helt annan riktning än Fridells tes. När handgreppen hunnit bli reflexrörelser sysslade hjärnan hela 8-timmarsskiftet med Marx, Bakunin och Sorel, med avtalsförhandlingsplaner, med Dan Anderssons poesi, Ivar Lo-Johanssons böcker och Vilhelm Ekelund aforismer. (FiB 22, 1947)

Kombinationen är intressant: Marx, Bakunin, Sorel – och så skönlitteratur, Ivar Lo-Johansson, Dan Andersson och Vilhelm Ekelund. Ivar Lo-Johansson ger i sin självbiografiska *Asfalt*, 1979 liknande glimtar från sin läsning och från den breda, men »röriga», idébildningen bland unga socialister. I ett fascinerande kapitel skildrar han atmosfären och arbetssättet i en ungdomsklubb i Stockholm i början av 20-talet, och kommer bland annat in på SSU:s egen tidning, *Frihet*. Där skrev

Kring Vilhelm Ekelund och arbetarrörelsen

utom Richard Lindström både Hjalmar Branting, Gustaf Möller, Per Albin Hansson och Rickard Sandler. Till dem kom andra som vi lärts vara radikala litterära namn, Erik Blomberg, Vilhelm Ekelund och Ellen Key. Jämte dem hade ungdomsrörelsen haft, och hade fortfarande, sina egna skalder. (*Asfalt*, s. 163 f.)

De egna skalderna, det är Dan Andersson, Ragnar Jändel, Ivan Oljelund och andra. Och så dessa »som vi lärts vara radikala namn», där ibland Ekelund. Vem hade nu *lärt ut* att Ekelund skulle vara radikal? Här spelar säkert recensionerna av *Antikt ideal* en avgörande roll. Dessa texter av Ernst Wigforss, Erik Hedén och Algot Ruhe vill jag se lite närmare på i det följande. Men för att förstå dem får man gå tillbaka och se på mottagandet av Ekelunds första böcker.

Bengt Lidforss, dekadans och ideal

Den viktigaste kritikern i det här sammanhanget är naturligtvis Bengt Lidforss: det är han som introducerar Ekelund som en författare för arbetarklassen. Den polemiska tonen i hans recensioner förnims ännu tydligare om man läser dem bredvid några samtida anmälningar i den borgerliga pressen. I *Skånska Aftonbladet* skriver signaturen N. N. den 30 mars 1901 om Ekelunds diktsamling *Syner*. Det är »Dekadanspoesi», skriven av ett »artistsubjekt», som sägs vältra sig »i ett svettbad af svårmod, förtvifvlan och sjelfförakt»; det rör sig om en författare som gjort »en hysterisk sensualitet till princip och yrke». Ekelund framstår som en onaturlig och asocial diktare. I recensionen av *Melodier i skymning* har kritikern svängt. N. N., som nu skriver sig E. B., troligen Ernst Bendz, ser det nu inte längre som någon brist att Ekelund lämnat den präktigare hembygdsposin bakom sig. Diktaren får i stället representera ett ideellt och kulturellt högstående Skåne, som gör anspråk på en plats i nationens samlade värde-system:

Det har varit hans förtjänst, att det mindre var Skåne han diktade om, än sig själf, att hur kär och förtrolig hans hembygd syntes honom, hur välbekanta dess skogar och åsar och foglars sång, han dock aldrig underlät att till konst idealiskt omgestalta, att psykiskt förfina en realitet, som först efter denna förvandling fick högre lif och blef allas vår egendom.

Det Skåne som nu lanseras i sin fullhet är ett svenskt »Belgien och Sachsen, så tätbefolkat och penningstarkt», ett landskap med en egen »inhemsk kultur». Det enda som stör bilden är det proletariat som »afsatts» mitt i Skåne. Det är det onaturliga, okulturella Skåne, som ger sig tillkänna »i socialistisk propaganda och social missbelåtenhet». Recensenten ser det förkroppsligat i Ossian Nilssons »gestikulerande, bulbersamma demokratpoesi» (*Skånska Aftonbladet* 8/10 1902). Dessa recensioner kan te se sig som kuriosas, men här finns några moment som återkommer flera gånger i de socialdemokratiska recensionerna av Ekelunds tidiga verk: hans a-sociala poesi, hans egenskap att vara skånig och frågan om klasserna i samhället.

Bengt Lidforss är, som sagt, den som först ställer sig odelat positiv till Ekelunds lyrik. Det gör han som Ekelunds vän. Men han gör det också som en intellektuell med sin estetiska och litterära förankring i det romantiskt-idealistiska arvet, en förankring som för Lidforss inte var oförenlig med den moderna, naturvetenskapliga rationalismen.² Och han gör det – inte minst – som polemisk kulturjournalist. För Lidforss är det inte aktuellt att klassificera *diktaren* eller *artisten* som dekadent. Snarare är det de s k kulturbärande skikten i överklassen som är dekadenta: här finns inga andliga intressen och medborgerliga instinkter. Lidforss har en kultursyn som både ger plats för konsten som ett fält för ideal-bildning och för ett slags förståelse för dess sociala grundvalar (och som gör det lite befängt att som Nils Beyer *klyva* Lidforss i en agitator och en ren l'art pour l'art – kritiker³). Det är inte i första hand konstens innehåll som förbinder den med de materiella grundvalarna. Det vore löjligt, skriver han i »Socialismen och konsten» (*Arbetet* 10/7 1907), att vilja förklara en Beethovens eller en Wagners konst omedelbart ur den ekonomiska miljöns inverkan. Men lika självklart är det att konstnärerna inte är några »rena andar» som kan leva av luft. Många av vår tids konstnärer är proletärer, skriver Lidforss, »fattigare än de fattigaste bland hantverkarna» och exploaterade av »kapitalistiska profitjägare». Det gör att de är hänvisade till en liten klick i överklassen, som ofta »påtvingar konstverkens frambringande sin smak». Mot denna överklass står proletariatet, som Lidforss väntar sig mycket av. I sitt tal vid invigningen av Folkets Hus i Lund 1903 säger han »att arbetarna i stort sett äga mer sinne för de ideella värdenas betydelse än den svenska överklassen, och att deras frigörelse kommer att betyda en kulturell renässans av oöverskådlig räckvidd» (*Dagsbilder*, 1917, s. 210). I »Socialismen och konsten» talar han om

hur konstnärerna i den framtida »socialiststaten» kommer att få en bredare bas, när proletärerna får bättre livsvillkor och tid att utveckla »den bildning och andliga spänstighet, som fordras för att förstå och njuta av verklig konst». Då kommer det också att te sig självklart att sörja för att konstens existensbetingelser blir drägliga: det är ju i konsten »människoandens strävan efter idealet når som högst». Parallellen mellan poeten och proletären ges också pregnanta formuleringar i en recension av Leon Larssons *Ur djupet*, där Lidforss går så långt att han föreslår att det socialdemokratiska partiet skulle utverka någon form av diktargage.⁴ Lidforss' skepsis inför borgerlighetens ambitioner kan så samsas med en snarast sociologisk syn på konstnärerna och en mer romantisk syn på genierna och deras idealbildande kraft. Poeten, heter det i Leon Larsson-recensionen, har jämte proletären mer än andra anledning att »anklaga tillvaron». Poetens liv är »en kedja av stora ögonblick, då inspirationen skapar nya himlar och en ny jord, och trista evigheter, då verklighetens banala prosa lägger sig över själen».

Den romantiska synen på geniet finns redan första gången Lidforss nämner Ekelund, i en recension av studentkalendern *I skilda färger* (*Arbetet* 4/4 1900, *Fragment och miniatyrer*, 1904, s. 225): diktaren rör sig med »den underbara säkerhet, som utmärker sömngångaren och geniet», över dikterna sägs ligga »den borne konstnärens kraftmedvena ro». Men redan i recensionen av Ekelunds *Melodier i skymning* (*Arbetet* 11/11 1902) blir det minst lika viktigt för Lidforss att gå in i en kritik av det han kallar den »kungl. svenska allmänheten», denna överklass i Stockholm, som tagit emot Ekelunds dikter med »rätt oblandade känslor av likgiltighet». Visserligen hade nu Levertin skrivit en »vacker och själfull anmälan» av *Syner*, men det hade skett med »iakttagande av Stockholmskonvenansens fordringar», och Lidforss har inga förhoppningar om att Ekelund skall vinna någon vidare sympati, ». . . än idag måste nog en skald av Vilhelm Ekelunds aristokratiska läggning först passera graven eller dårhuset». Lidforss går vidare på den linjen – och kan väl till sist tyckas gå väl långt, då han menar att Levertin, även när denne ger Ekelund sitt erkännande, inte förstår honom: att uppskatta skåningar har blivit en modenyck, »förståelsen är lika klen som förr» (*Litterära uppsatser och recensioner*, 1916, s. 17).

Och varför förstår man inte Ekelund? Det formulerar Lidforss som ett drag i Ekelunds texter, som idag skulle kallas *negatoriskt*: det går inte att passa in dem i de rådande föreställningarna:

Per Erik Ljung

Där fanns ju för det första i dessa dikter ej en rad om kärlek, varken om olycklig eller lyckosam; där fanns inga salmer för de troende och inga frihetssånger för de framstegsvänliga; ingenting om människohjärtat som sådant och ingenting om skandinavismen.

Samma sätt att peka på de icke-konforma sidorna i Ekelunds författarskap finns i Klara Johanssons recensioner,⁵ men i motsats till henne tänker sig nu Lidforss att en sådan »substanslös» poesi verkligen har framtiden för sig. Men hur kan den ha det? Hur kan den vara något för arbetarklassen? Den frågan tangerar Lidforss i sin recension av *Elegier* 1903 (omtryckt bl. a. i *Fragment och miniatyrer*), där han gör några reflexioner kring poesins villkor. Strindberg hade sagt att framtiden tillhör romanen, och Lidforss ger honom rätt: samtiden har verkligen mer sinne för romaner och »föredrar den politiska och kommunala lyriken framför den kontemplativa». Men, skriver han –

Det synes emellertid icke osannolikt att det i framtiden kommer att ske ett omslag till förmån för den verkliga lyriken, i det att detta metafysiska behov, som hos våra fäder och förfäder tagit sitt uttryck i positiv religiositet, mer och mer kommer att mynna ut i lyrisk mysticism.

Också nutidsmänniskan har ett behov av ett paradiset, och detta paradiset finns, nämligen i »diktens paradiset, där de som söker av hjärtat älska skönheten, finna läkedom för sina själar». Det är samma år – 1903 – som Lidforss gör upp med kristendomen i »Vetenskap och gudstro», och som synes tycks han vilja rädda över en del av de »metafysiska behoven» till poesin. Men också här är Lidforss tvungen att avgränsa sig ideologiskt. Ekelunds mysticism har inget med irrationalism att göra, eller med vidskepelse: den är möjlig endast från »en hög intellektuell ståndpunkt». Den har heller inget att göra med den »doktrinära pessimism» eller »banala grämselse över motgångar» som Lidforss finner hos exempelvis Bo Bergman, en pessimism där Ödet tycks härska oinskränkt över maktlösa människor. »En sådan boulevardskopsis är ju ganska vanlig», skriver Lidforss, »och i Stockholm måhända fashionabel» (*Litterära uppsatser och recensioner*, s. 76).

I recensionen av *In Candidum* (*Arbetet* 1/3 1905, omtryckt bl a i *Litteraturkritik*, 1920) saknas slängarna åt Stockholmskritiken. Men den stora publiken sägs fortfarande stå »oförstående som en åsna» – och Lidforss finner det fullt begripligt. Ekelund vill inte göra några eftergifter åt publiksmaken. Han tillhör liksom Hölderlin och Platen

Kring Vilhelm Ekelund och arbetarrörelsen

den typ av diktare, »som går genom livet oförstådda av den stora hopen, hånade av filisterkritiken och sedda över axeln av de poetiska affärsgenierna». Det går alltså inte att sprida förståelsen av Ekelunds poesi, »åtminstone icke hos den bokköpande delen av den svenska överklassen», skriver Lidforss, och fortsätter: »Men i folkets djup slumra underbara krafter . . .»

Orden om den stora publiken, »oförstående som en åsna», togs upp i en annan recension av *In Candidum*, Paul Rosenius' i *Lunds Dagblad* 11/3 1905, och Lidforss och Rosenius drabbar samman flera gånger under de kommande åren, kulminerande i ett polemiskt utbyte kring Ekelunds *Antikt ideal*.⁹ Rosenius ironiserade i *Dagens Nyheter* 26/7 1909 över Ekelunds pose som fredlös poet i exil (apropos Sven Lidmans hyllning av Ekelund tidigare på sommaren). Lidforss tar så till orda, under rubriken »Konstens okränkbarhet», i *Arbetet* 4/8. Han påpekar att Rosenius liksom andra kritiker prisat Ekelunds lyrik, men ändå tycks vara okunnig om att »den höglärda svenska allmänheten» är till den milda grad likgiltig att Ekelunds förläggare vägrar betala för hans produkter och i stället rätt honom att ägna sig åt någon annan, »mer gouterad» form av litterär verksamhet (Rosenius hade för övrigt i sin recension rätt Ekelund att skaffa sig ett ordentligt yrke). »Har nu en genial skald, som är fullt medveten om sin produktions värde, icke rätt att inför sådana erfarenheter känna sig förorättad, och är det icke ett lovvärt syfte att söka skjuta en bresch i den mur av slö likgiltighet, som står mellan honom och publiken?» Lidforss angriper också en tanke som Rosenius formulerat i sin artikel, att det som »lyfter en man» skulle vara hans utveckling som människa i samliv med andra människor. Lidforss finner tanken onyanserad och hävdar att livets korthet får en del människor att »koncentrera sig på sådana uppgifter, för vilka de känna en bestämd fallenhet och därför att deras egna tankar äro dem ett intressantare sällskap än den omgivning, vari omständigheterna dömt dem leva». Artikeln slutar med att Lidforss talar om hur han genom gemensamma vänner vet »att Ekelund där ute i främmande land lever sitt fågelfria konstnärsliv med en heroism, som i sin stolta oböjlighet och sin tappra försakelse är lika främmande och obegriplig för genomsnittsmänniskan som musiken för den döve».

Sådana uttalanden provocerade naturligtvis de borgerliga kritikerna, och bidrog å andra sidan till att Ekelund kom att betraktas som *oförstådd* och *husvill inom borgerligheten*. Redan därigenom kunde han bli en slags idol för unga bildningstörstande socialdemokrater, nästan som

Strindberg. Det förstår man bland annat av en uppsats om »En ung socialists bokhylla från seklets barndom», av Hugo Wistrand, som Ernst Wigforss nämner i sina memoarer. Wistrand skriver om hur med Levertin »den verkliga humanismen» kom in i hans värld. Levertin hade bara ett fel: han beundrade inte Strindberg, Ola Hansson och Vilhelm Ekelund som »vi».

Ty Ekelund var vår verkliga skald. I bokhyllan från denna tid återfinner jag In Candidum, Vårbris i sitt blyga, blekgrå omslag, den förnämna Grekisk bukett, med vinjetter av Ernst Norlind samt Antikt ideal, vilken kom med storm och sol, blixtrande svärd och manlig tapperhet efter storstrejkens mulenhet. Den födde gränslös bildningsambition.

Vidare nämner Wistrand en del lyrik och finner bland annat volymen »Unga poeter, en antologi utgiven av Arthur Möller och där Ekelund vägrat vara med / . . ./»; och lägger så till, i en parentes: »vilket bara ökade ens beundran för honom».⁷

Antikt ideal kom med storm och sol, skriver Wistrand. Men han säger också att den kom »efter storstrejkens mulenhet». Boken fick sin betydelse i ett alldeles specifikt historiskt sammanhang. Alla de socialdemokratiska recensionerna är skrivna efter arbetarrörelsens stora mobilisering under storstrejken och efter den upprörda borgerliga ideologiska motoffensiven. Det socialdemokratiska partiet hade förlorat medlemmar, bland annat till syndikalisterna, och hade att slåss åt olika håll. Gentemot den borgerliga pressen var det nödvändigt att föra en polemik i moral- och trosfrågor, åt vänster tvingades man försöka fånga upp syndikalistiska stämningar (den revolutionära entusiasmen, inriktningen på arbetet i nu-et). Under 1910 lyckades man också vända trenden, nergången i medlemsantal stoppas upp. Ungdomsförbundets ledning ordnade över 1000 möten, i *Stormklockan* och *Fram* fördes en entusiastmerande kulturell offensiv. I Ture Nermans självbiografiska *Allt var rött*, 1950, kan man läsa om entusiasmen vid ungdomsförbundets kongress 1909. Karl Liebknecht var där och talade om den svenska rörelsen som internationellt ledande. Per Albin Hansson talade om behovet av enighet i partiet, medan Zäta Höglund tryckte mer på den revolutionära glöden:

Den kommande kampen ska skänka oss själar av eld och viljor av stål. Bort med de personliga misstämningarna! Må de glömmas och må vi gå enigt samman! Leve den socialdemokratiska ungdomens enhet! (Höglund, citerad hos Nerman, s. 43)

Här fanns ett stämningssläge som gjorde en »socialistisk» läsning av *Antikt ideal* möjlig och Höglund skriver själv i sina egna memoarer, *Minnen i fackelsken. Härliga tider 1900–1911*, 1951, om hur Stormklockan under hans redigering hade en dragning till den viljekult som just då hade en hänförd tolk i Vilhelm Ekelund (och det är en dyrkan av det heroiska, skriver Höglund, som han också fann hos Liebknecht, Rosa Luxemburg och Lenin). Det är viljan (som han också fann formulerad i Brandes' Lassalle-bok) och pessimismen (hos t ex Schopenhauer) som är den stämningmässiga bakgrunden för Höglunds militanta hållning vid den här tiden. Dragningen till en klarsynt pessimism kan för övrigt studeras också hos en annan av de mest militanta socialisterna, C. N. Carleson, som talar mycket införstått om Leopardi, i en artikel om Ekelunds översättning av *Valda skrifter* i *Tiden* 1913.

Ernst Wigforss, »en religion för proletärer»

Den historiska situationen förnimms mycket tydligt i den recension av *Antikt ideal* som Wigforss publicerade i *Fram* nr 3–4 1910. Artikeln finns återgiven, tillsammans med brevutdrag och kommentarer, i första delen av Wigforss' *Minnen*, 1950. Där är det lätt att se vilken knutpunkt för olika problemställningar texten om Ekelund är. Wigforss har haft svårt att få texten genomskrivet, den rör upp tankar han sysslat med under långa tider, religiösa problem, stora filosofiska frågor kring den fria viljan och historiematerialismen, samtidigt som han är upptagen i sitt praktiska arbete som svensklärare och som undervisare på arbetarinstitutet i Göteborg. Det är denna hans personliga situation som slår in i det han i *Minnen* talar om som »försöket att göra unga arbetare bekanta med Ekelund». Det är inte något självklart projekt för honom. Han är ingalunda överens med Ekelund på alla punkter, och han är väl inte säker på att det skall *gå hem*. I ett brev till Malte Jacobson säger han visserligen att Ekelunds heroism i grunden är »en religion för proletärer» (*Minnen*, s. 369 f.), men i ett brev till *Frams* redaktör, Fredrik Ström, är han mer tveksam: »Frågan är om de (arbetarna) skola återfinna sig själva i Ekelunds litterära gestalter eller sina känslor i hans form» (brevet citeras i Fredrik Ström, *Min ungdoms strider*, 1940, s. 313).

Wigforss' recension är en personligt hållen, engagerad och produktivt polemisk text, som är bland det bästa som skrivits om Ekelund, efter

min mening. Det finns ingenting som tyder på att Ekelund skulle ha läst den; däremot vet vi att han läst och i hög grad uppskattat den recension som Albert Nilsson skrev i *Lunds Dagblad* 11/10 1909 och som ligger till grund för Nilssons stora Ekelund-essä i *Ord och Bild* 1912.⁸ Wigforss skrev sin recension efter Nilsson och är påtagligt influerad av formuleringar hos sin i sammanhanget mer professionelle vän. Ändå finns här intressanta *skillnader* som kan göra det motiverat att se på hur Wigforss vänder det hela. De båda har ju en liknande idébakgrund – och ändå så olikartade positioner.

Tillkomsten av artiklarna kan man följa i några brev mellan de båda. Nilssons artikel publicerades alltså 11/10. Av ett brev från Wigforss 19/10 (brevet finns i LUB) förstår man att han har läst *Antikt ideal*. Han berättar hur han i sin egen undervisning diskuterar Tegnér med hjälp av Ekelund, som ju har »sin teori» om Tegnér. Längre fram i brevet ber han Nilsson skicka sin artikel om Ekelund. Inte heller 21/11 har han sett artikeln: »Jag gick för övrigt länge och väntade på vad du skrev om Ove – och väntar än – för att möjligen få något att tala om» Under våren arbetar sedan Wigforss med artikeln och man diskuterar brevlades Ekelund, och också efter artikeln följer ett lättare meningsutbyte.

Nilssons recension börjar med en litterär karakteristik. Ekelunds särart betonas, men också hans släktskap med Ola Hansson. Det centrala är att Ekelunds lyrik har *religiös karaktär*:

Inte så, som skulle den ha med religiositet i vanlig, populär mening att skaffa; men vad är den religiösa känslan innerst, då den avklätt alla grövre omhöljen annat än känslan inför det hela, inför kosmos: det kan ta sig uttryck i jubel och klagan, i tack och förbannelse, i förtvivlans ångest och lyckans berusning, – alltid är det livets totalreagens gentemot det hela.

De sista formuleringarna i citatet för tankarna till slutet i Wigforss' artikel. Där står det:

Den som förvirrats av bullret om dogmer och vetenskap, om otro och tro, tills ordet religion blivit honom ett dunkelt namn för en likgiltigt eller kanske förhatlig sak, han bör gå till *Antikt ideal*. Där finner han i sällsynt renhet, vad den religiösa känslan är: ett människohjärtas skälvinning inför tillvarons motsatser.

Båda recensenterna tar upp frågan om diktens religiösa karaktär. Det är ett huvudnummer i den samtida estetiska diskussionen, Nilsson diskuterar den utförligt i sin avhandling om Guyaus estetik. Men medan det i Nilssons recension är en fråga om den rätta karakteristiken av Ekelunds verk, formuleras tanken hos Wigforss så, att den för rakt in i den samtida diskussionen om socialism och kristendom. »Den som förvirrats . . .»; det var viktigt att presentera något slags »lösning» för dem som å ena sidan ville ta avstånd från religion i någon »borgerlig» tappning och å andra sidan inte kunde gå in i någon grov och perspektivlös 80-tals-ateism.⁹

Båda kritikerna för en form av polemik med Ekelund. En huvudpunkt för Wigforss är att Ekelund inte har sett att det rör sig om »historiska» problem (och inte »logiska»), när man dras till romantiska stämningar:

Det finnes icke i boken någon antydning om att dess problem också är ett socialt problem. Hur mycket av det lidande, varur romantiken näres, har sin rot i sociala förhållanden, över vilka vi kunna göra oss till herrar?

Albert Nilsson har ett avsnitt som börjar nästan ordagrant likadant:

Egendomligt nog finner man ingenstädes i Ekelunds produktion påpekat, att den romantiska livsåskådning, som han så gisslar, till sist har sin rot i sociala missförhållanden och att det är först på samma gång som dessa ändras jordmånen beredes för en sundare och mer harmonisk livsföring.

Likheterna är slående, liksom skillnaderna i accentuering. Det är inte bara detta att Wigforss talar i »vi»-form. Albert Nilsson är genomgående mer försiktig i sin anknytning till den samtida historiska situationen. Man kan se det på hur de fortsätter från de citerade passagerarna. Wigforss går vidare i mer politiserande termer (»marxistiska» ter de sig om man läst *Materialistisk historieuppfattning och klasskamp*, som Wigforss gav ut 1908 i DYG:s och Laboremus' regi). Han talar om den materiella basen för den eskapistiska romantiken och om hur det är *intresset* som styr förtryckarens tro på en bättre värld »– blott ej på jorden!». Romantiken är en »produkt av samhällets nuvarande organisation». Också Albert Nilsson diskuterar relationen liv–konst, men gör det med Grekland som utgångspunkt:

Den grekiska konstens sundhet betingades till stor del därav, att den stod i det intimaste förhållande till det sociala livet. Grekernas konst var

social och fylld av ett socialt patos. Ekelund framhåller överallt och med rätta, att det för konstnären slutligen kommer an på vilken etisk hållning han intager till livet, vilken etik som bildar det bärande underlaget för hans konst. Men är icke all etik social? Den rör sig om allmänna, sociala värden.

Albert Nilsson, som ju verkligen var expert på olika former av antiksyn, har sett att Ekelunds Grekland är en »romantisk fantasiprodukt», boken kunde lika gärna ha hetat »romantiskt ideal».¹⁰ Det är ett *etiskt* ideal Ekelund hyllar, liksom Hölderin och Nietzsche. Och Nilsson frågar: »Skall han förmå att lyfta sin egen dikt i jämnhöjd med det-samma?»

Frågan återkommer hos Wigforss: »Skall Vilhelm Ekelund själv i framtiden styra mot det ideal av viljeeggande livsbefrämjande dikt, han nu förkunnar?» Vägen dit, antyder Wigforss, går in i »det verkliga livet», in i »samfundslivet».

Nu står ju inte det verkliga livet, förstått som »samfundslivet», offentligheten eller den bredare samhällsdebatten särskilt högt i kurs i *Antikt ideal*. Nilsson skriver apropos Ekelunds »filisterhat»:

Det är beklagligt att filistrar finnas, men som de nu torde utgöra de nio tiondelarna av människorna, är det möjligen bäst i överensstämmelse med antik behärskning att betrakta dem som en given realitet. Filistrarna bilda ju även den nödvändiga bakgrunden för varje aristokratiskt ideal.

Där Nilsson lite resignativt rekommenderar »antik behärskning», slår Wigforss tillbaka mot vad han anar som ett nietzscheanskt drag, den tanke på »avståndets patos» som kunde påminna om konservativa hållningar i den samtida politiska debatten och där de »alltför många», massan, bara hade till uppgift att bilda ett underlag för de få, genierna.¹¹ Men, skriver Wigforss, och knyter an till Lidforss' Nietzschetolkning:

Även den som tror att de högsta formerna av mänskligt liv endast komma till synes hos ett mindre tal i varje särskild tid, kan icke undvara »folket». En verklig stegring av de stora mänskornas livskänsla är endast möjlig genom att hela släktet lyftes upp till allt större höjd. Även den högsta vägen höjer sig knappast märkbart över havsytan. Och på denna väg komma vi väl också fram till den verkliga demokratin, den enda jämlikhet som är möjlig. Vi inse att vi alla äro späda årsskott på mänsklighetens väldiga livsträd.

Kring Vilhelm Ekelund och arbetarrörelsen

En liknande divergens anas i synen på hur *Antikt ideal* kunde tänkas verka. Nilsson skriver:

Sannolikt går den publiken förbi. Ekelund hör till de författare, som under sin livstid knappast läsas, men om vilka det hundra år efter deras död skrivs digra avhandlingar.

Wigforss öppnar däremot direkt sin recension i *Fram* med att tala om att det är en bok om »våra egna problem och våra egna ideal». Och där Nilsson på ett ställe säger att boken »rör sig uteslutande om konsten», så poängterar Wigforss med sitt didaktiska syfte att boken har en allmän relevans: ». . . det är ingen litterär polemik i vanlig mening, och därför bör ingen läsare låta skrämman sig av de många kanske obekanta namn, han vid en blick i boken möter.»

Wigforss är materialist. Men det hindrar inte att han liksom Lidforss håller öppet för »das Göttliche»; *Antikt ideal*-recensionen vittnar på olika sätt om hur de sociala och de religiösa frågeställningarna är sammanflätade. Den religiösa känslan, »ett människohjärtas skälkning inför tillvarons motsatser», är redan nämnd. Där finns också en slags mänsk-lighetsmystik, en tanke på att släktet som helhet realiserar gudomliga mål, och också en tanke om en i människan nerlagd moralisk drift. Även hos Albert Nilsson finns dessa båda dimensioner, men tyngdpunkten är den omvända: det centrala för honom är vilka idéer och ideal man har, eller som det uttrycks i *Antik ideal*-artikeln:

Varje människa är djupast optimist; livet vill innerst harmoni och sundhet; den som ej kan försona sig med det närvarande skapar i forntiden, framtiden eller hinsides en värld, dit han förlägger realiserandet av sina önskningar, drömmar och ideal. Vad det slutligen kommer an på, är i vilken mån dessa ideal omforma den givna verkligheten, i sig bära fröet till handling.

I ett brev till Wigforss hösten 1908 (citerat i Elsa Nilsson, *Albert Nilsson. En levnadsteckning*, 1973, s. 56) formulerades det i mer teoretiska termer:

Du kan väl visa, att ideell kultur är betingad och påverkad af den materiella, men det tycks mig att längre räcker inte principen till. Under det hela ligger problemet egoism och altruism. Altruismen i dess renaste form är kärleken till ideella värden – den platonske Eros. Har han inte inspirerat en hel del dåd i historien och kanske det värdefullaste – – ?

Kring dessa ting förs det sedan en mild brev-polemik efter det Wigforss' artikel publicerats. Wigforss framstår naturligtvis som den mer materialistiskt orienterade, men Albert Nilsson är skarpsynt i sin kritik och får verkligen fatt i några väsentliga motsättningar hos Wigforss. I april 1910 skriver han om den idé om släktet som »vår rot och vårt mål» som Wigforss lanserar i Ekelund-artikeln. Det vore en absurditet att »leva för ej födda människor», om man inte »finner ankargrund i en transcendent värld», som Platon, Kant, Fichte och Schopenhauer (brevet citeras av Elsa Nilsson, a.a., s. 64 f.).

Vidare tar Nilsson upp det Wigforss skrivit i artikeln om att det »yttre, fysiska, tillfälliga och onödiga lidandet» aldrig kan få samma betydelse för vår andliga växt som det »rent själsligt ofrånkomliga, som har sin rot i själva vår natur». Nilsson frågar: »Är det inte lite naivt. Ges det överhuvud några själsliga lidanden, som ej komma därav att kroppen är i olag? Wigforss kommenterar invändningen i *Minnen* och menar att han med »yttre», »fysiskt» hade syftat på »ekonomiskt elände och dess följder». Det är möjligt – men i artikeln talas det faktiskt om *yttre* och här är det Albert Nilsson som utöver ett stycke »materialistisk» kritik. Han har antytt en essentialistisk-idealistisk människosyn hos Wigforss, ett arv från romantiken visserligen, men också aktualiserad med dikotomierna hos Tönnies: *Gemeinschaft und Gesellschaft*, *Wesenwille und Willkür* där de första termerna betecknar det *egentliga*, det som är »naturgewachsen», och de senare betecknar det påtvingade, »yttre». Hela tiden finns dessa poler med hos Wigforss.

Det är en stark brygd, »en religion för proletärer», Wigforss vill hämta fram ur *Antikt ideal*. Det är en »stridsskrift» mot den romantik vi ser omkring oss och i oss . . . »Då vi tala i stället för att handla, då vi av svårigheter avskräckes från att arbeta för våra mål och i stället söka tröst i vackra drömmar och bedrägliga förhoppningar, då är det romantiken i oss som segrat.» Motgiftet är den tapperhet som Ekelund manar fram, förmågan att »härda sin vilja till stål», att låta »smärtan förvandlas i en tragisk entusiasm, som verkar förlösande och eggande på livsviljan». Det rör sig om en tro på »livets möjligheter» och om ett uppskattande av detta livet och dess uppgifter. Här knyter Wigforss an till en samtida europeisk diskussion kring hur socialismen skulle förverkligas. Medan delar av den socialistiska rörelsen, den »ortodoxa», tänkte sig att ett socialistiskt samhälle så att säga skulle växa fram ur de givna historiska betingelserna, med en allt högre grad av monopolisering, som så småningom skulle lägga grunden för ett totalt församhäl-

leligande av produktionsmedlen, så betonade andra mer den aktiva, ingripande roll som arbetarklassen måste ha: då blir också moraliska, kulturella, »ideella» moment en viktig del av kampen. Det är Wigforss' linje. I *Historiematerialismen* och i några artiklar i *Tiden* 1910 utvecklar han sin syn. Han är övertygad om att moraliska och ideella synpunkter måste genomsyra den socialistiska rörelsen. Vilket är det viktigaste, den vetenskapliga insikten om ekonomiska sammanhang eller moralen, frågar han:

Den ekonomiska utvecklingen skapar visserligen själv de yttre materiella betingelserna som gör ett socialistiskt samhälle möjligt. Men vad skulle förmå människorna att begagna sig av dessa förutsättningar? Är egoismen, det omedelbara intresset, tillräckligt? Måste inte också de moraliska motiven hjälpa till, spela åtminstone någon roll? Nu erkänna ofta även de strängaste marxister, att vi inte kunna undvara den moraliska idealismen såsom »kraft och vapen» i striden för det nya samhället. Men vilken ståndpunkt är då mest ägnad att ge arbetarklassen den hänförelse, som vi tro vara nödvändig?

(citerat efter *Från klasskamp till samverkan*, 1941, s. 13)

Wigforss går så långt i sitt betonande av en tro, en hänförelse eller entusiasm att han – trots den mycket skeptiska hållningen mot »kristendomens makt» i *Antikt ideal*-artikeln – menar att det inte spelar någon roll om fackföreningarna är *kristna*: »Huvudsaken är, att arbetaren rycks upp. Var han har sina verkliga fiender, kan han snart nog icke undgå att se» (*Materialistisk historieuppfattning*, här citerad efter 1970 års nyutgåva, s. 80). Men den »tro» det är tal om är inte någon odifferentierad känslöstämning. Den är ett incitament till arbete och den sätts av Wigforss inte i någon motsats till ett vetenskapligt förhållningssätt. Man använder de vetenskapliga insikterna, men handlingen får sin riktning genom viljan: »Det är nämligen ett egendomligt psykologiskt faktum, att tron på nödvändigheten av en viss utveckling inte behöver verka förlamande på viljan » (*Från klasskamp till samverkan*, s. 13). I sin bok om *Två radikaler. G. K. Chesterton och H. G. Wells* (1914) ger Wigforss formuleringar åt sin tros-konception som kan föra tankarna till Ernst Blochs teorier om det informerade hoppet, spes docta:

Själva denna förvisning kanske ingenting annat är än det unga och överflödiga livets känsla av sin egen outtömlighet. Kanske alla våra

framtidskonstruktioner ha sitt innersta värde däri, att de äro *tecken* till att vi icke blott ha kraft att förstå utan också att skapa, att de äro *tecken* till att verkligheten lever och bär i sitt sköte ännu okända möjligheter. (s. 44, *Minnen*, s. 414)

I de politiska och moraliska diskussionerna vänder sig alltså Wigforss mot en strikt rationalistisk – »vetenskaplig» syn på socialismens framväxt; å andra sidan är han inte beredd att göra samhällsvetenskapen till en art bergsoniserande *Geisteswissenschaft*, med »livet» som sitt specifika objekt: »även om vi tro på 'intuitionen' såsom egenartad kunskapskälla, vad ger den oss annat än erfarenhets-material, som det vetenskapande intellektet sedan bearbetar?» (recension av Steffens *Sociologi* i *Social tidskrift*, 1910, s. 582). Wigforss' reservation kan vara värd att notera, eftersom en mer ohejdad tro på intuitionens makt finns i Algot Ruhes anmälan av *Antikt ideal*.

Algot Ruhes »utopie socialiste bergsonisante»

Ruhes recension publicerades i *Stormklockan*, det socialdemokratiska ungdomsförbundets tidning, 22/1 1910. Den är anmärkningsvärd redan genom sin totala tilljubling. *Antikt ideal* har verkat fullständigt omvälvande på Ruhe och Ekelund ställs i nivå med de allra största europeiska andarna och till och med med »dem som fått sina namn inskrivna på Pantheons väggar». Ekelund själv blev närmast generad över lovorden och skrev i ett brev från Berlin att det inte går an »att taxera mig så som Du gjort det».¹² Liksom i Wigforss' fall är det uppenbart att personliga intressen och ambitioner slår in i recensionen. De som skrivit om Ruhe är överens om hans gåtfulla personlighet. John Landqvist talar om att ståndpunkterna för Ruhe blev till »turistländer, som man besökte efter behag och vetgirighet» och Lidforss talar om två olika tendenser i Ruhes personlighet, »av vilka den ena leder till klostrets drömmande, mildt skeptiska, epikuréliv, den andra till agitatorns talarstol».¹³ Motsättningarna anas vid en hastig blick på vad Ruhe skrivit: statskyrkofientliga pamfletter (*Töm kyrkan*, 1908) och helgonbiografier (*Heliga kvinnor*, 1905), socialistiska kampskrifter (*Socialism och livsglädje*, 1910) och uppgörelser med arbetarrörelsen (*De två nationerna*, 1914). Likväl finns där en inre logik i hans verksamhet. Recensionen är den mest entusiastiska Ekelund någonsin fått. Ändå säger

Kring Vilhelm Ekelund och arbetarrörelsen

den cerhört lite om *Antikt ideal*, om innehållet säger den i stort sett ingenting. Själva recensionen handlar till stora delar om varför det inte går att uttala sig om boken – och resonemanget hänger säkert samman med Ruhes eget Bergson-intresse. Ruhe är ju den stora översättaren och introduktören av Bergson i Sverige. Det ingår i Ruhes (och Bergsons) program att det inte går att fånga in skönheten eller det stora konstverket i ett beskrivande, diskursivt språk. Det är också helheten, verket eller det intryck författaren gör, snarare än någon tanke eller något motiv i *Antikt ideal*, som blir det Ruhe yttrar sig om:

Skönheten hos denna sällsynta ande låter sig nog till en viss grad behandlas som andra företeelser medelst granskning och analys, delvis beskrivas. Men det väsentliga hos den, själva det intryck den ger är dock obeskrivligt som allt det vi endast förmår tillägna oss i en snabb och genomgripande blick eller intuition.

Inför denna stora ande, denna profet, blir det meningslöst att fråga sig hur många som kommer att läsa boken: det spelar ingen roll; faller boken i händerna på den rätte eller de rätta, så kommer den »omsatt i vilja, i predikan, att verka omdanande på släktets åskådning, på dess hållning, på dess historiska öde». Och Ruhe tar själv på sig apostelns roll:

Den som haft synerna och undfått det stora föredömet ursprungliga ord är sällan skickad till den kraftiga förkunnelse som tarvas för massartade samhällsgruppers omvändelse. Detta arbete fordrar kynnen av helt annan läggning. Den store profeten är en man för sig, den flammande aposteln en annan.

Men hur kan nu *Antikt ideal* – eller konsten över huvud taget – ha en sådan historieförändrande karaktär? I första hand därför att den kan sätta oss i förbindelse med intuitiva erfarenheter, erfarenheter där vi får kontakt, direkt, med *livet*, utan att gå omvägen över den klassifikatoriska och kvantifierande *reflexionen*. Ruhe lägger ut sina tankar i *Tänkesättet Bergson i dess grunddrag*, 1914. Bergson – och Ruhe – menar, i formueringen som vetter både mot Kant och Freud, att handlingsorienteringen normalt begränsar vårt synfält, såväl i vid mening (själsliga erfarenheter) som i mer begränsad (perception). »Vårt förflutna bevaras med nödvändighet automatiskt. Det överlever helt och hållet. Men vi ha praktiskt intresse av att skjuta det åt sidan eller att

åtminstone icke upptaga därav annat än det som till större och mindre nytta kan upplysa den föreliggande situationen. Hjärnan tjäna oss till hjälp att utföra detta val: den aktualiserar de nyttiga erinringarna, den skjuter ned de obrukbara i medvetandets undre skikt (*Tänkesättet*, s. 26f.).⁴⁴ Konsten kan nu medverka till att bryta upp det fixa tidsbegreppet («den föreliggande situationen») och aktualisera en annan *tid*, där det förflutna släpps fram och där det närvarande bär framtiden »som ett utkast i sig» (s. 38). Då och då, menar Bergson, föds det människor – filosofer och konstnärer – som inte är uppknutna till handlingsorienteringen. »Naturen har glömt att hopknyta deras uppfattningsförmåga med deras förmåga att handla» (s. 27). Detta, som »naturen» då och då gör med enskilda människor blir det filosofins uppgift att sprida som lära, som livsfilosofi: »Skulle inte filosofins uppgift ligga i att, genom en viss omläggning av vår uppmärksamhet leda oss fram till en fullständigare åskådning av verkligheten?» (s. 27). Konsten blir ett specialfall av filosofin: »Konsten och filosofin mötas / . . . / i intuitionen, som är deras gemensamma grund. Man kunde säga: de olika konsterna äro underarter under filosofien» (s. 38).

Denna livsfilosofi, detta budskap om ett rikare liv i nu-et gör Ruhe till ett *politiskt* budskap i *Socialism och livsglädje*. I *Tänkesättet* noterar han också det intresse Bergson rönt bland franska socialister. »Det framgår av inbjudningen till denna enquête», skriver Ruhe apropå en rundfråga om inställningen till Bergson i *Le mouvement socialiste*, »att det är Bergsons överlägsna frihet från doktriner, särskilt av intellektualistiskt snitt, som föranlett tidskriften att närma sig honom. Företer han icke häri släktycke med Marx och Proudhon?» (s. 169). Politiseringen av Bergson gör Ruhe för övrigt redan 1909 i en recension av Ernst Didrings *Högt spel*, där Bergsons åskådning sägs utgöra »den filosofiska grundvalen för den moderna revolutionära syndikalismen», och där Ruhe instämmer med Georges Sorel, som i *Väldet* i Bergsons efterföljd gycklat med »dem som tro sig kunna resa massorna till kamp, utan att elda deras tro, vädja till deras instinkter och hålla hänförelsen vaken i deras själ» (citerat efter Ingemar Wizelius, *Heroer och människor*, *Tiden* 1941, s. 367).

Så går det att förstå Ruhes idé i recensionen, att Ekelunds bok – och konst över huvud taget – kan ge något av den revolutionerande livs-upplevelsen som Bergsons livsfilosofi förmedlar. Det är ju inga små ord han använder för att beskriva den tänkta, ideala effekten av *Antikt ideal*. Desto mer anmärkningsvärt är det då att Ruhe skriver så lite om

väri denna historieförändrande själskraft består. Skildringen av Ekelund är påfallande abstrakt; på något sätt förefaller det som om den kunde gälla envar hög ande eller profet («Den som haft synerna . . .»).

Ruhe talar i recensionen om sig själv som »en lärare, en bedömare». Längre fram talar hon om »den rätte», den som kan förmedla den höges budskap, »den flammande aposteln» som är skickad till »den kraftiga förkunnelse som tarvas för massartade samhällsgruppers omvändelse». Formuleringarna för rakt in i ett tankekomplex som man finner Ruhe upptagen av allt från sina tidiga artiklar i *Nordisk revy* och fram till den stora uppgörelseromanen *De två nationerna*. Det gäller just frågor kring förmedling av livsvärden, agitationens villkor, de intellektuellas roll i samhällsomvandlingen. I *Det ljusa budskapet* fungerar problemen strukturerande: det är samtal mellan mästaren («Hans Immanuel») och lärjungar som utgör boken. I andra texter handlar det om dessa problem, tydligast i den självbiografiskt orienterade *De två nationerna*. »– kanske duger också du till vägrödjare åtminstone, eller till föregångare», lyder den fråga som sätter igång handlingsförloppet (s. 11) och bokens huvudperson söker sig med hjälp av olika guru-gestalter fram, tills han själv kan bli en ledare, en lärare. Liksom i andra frågor har Ruhe förmodligen funnit den ideala formuleringen av sina tankar hos Bergson. I *Tänkesättet* talar Bergson – och Ruhe – om hur det inträffar att »överlägsna män upptäcker sig själva allt bättre i mån som de vinna djupare förtrolighet med en mästare de sätta högt» (s. 169) och hur dessa mästare, dessa som kan verka med katalyserande kraft, på ett enkelt sätt kan formulera det som verkar vara fullt av motsägelser: ». . . tid efter annan upstår det en själ som tycks i stånd att övervinna denna inveckling tack vare sin enkelhet, en konstnär eller diktare, som står sitt ursprung nära, och i en samklang som hjärtat förnimmer vet att hopsmälta det som för intelligensen synes oförenligt» (s. 162). Bergsons karakteristik gäller en matematiker, men Ruhe lägger till att den kunde gälla Bergson själv. Till människorna skall man våga säga något *enkelt*: att ädelmodet är den naturliga drivkraften, inte egoismen; att det hela måste meddelas före elementen; att man måste börja med att vara fulländad. Delar av ett sådant »enkelt» budskap återfinns i *Socialism och livsglädje*, där det rakt igenom betonas att spekulatior bör undvikas, att man bör glädjas åt och gå upp i handlingen, i det praktiska arbetet. »Men det fordras att personligheter tränas för detta värv, till lärare, medryckare och föredöme. Några måste alltid gå före, andra följa efter, ta exempel, som de starkare ge»

(s. 17). Intressant är att Ruhe inte – som Wigforss och Erik Hedén – trycker på behovet av humanistisk bildning. Ruhe tar visserligen upp den personliga bildningen – men han vänder på perspektivet och menar att bildning i konventionell mening kommer med tiden: »Utgår man från handlingen, från uppförandet, från viljan som det centrala, det väsentliga, finns det inga gränser för den utveckling, vem som helst är i stånd att nå» (s. 18). Vägen går över nykterhet och praktiskt arbete, till exempel i fackföreningar.

Idéerna om en guru eller andlig ledare och om behovet av folkledare, det vill säga intellektuella som kan hjälpa arbetarklassen, löper alltså samman. Men det tenderar hela tiden att bli problematiskt: den andliga höghet som läraren skulle förmedla och förkroppsliga tenderar att sammanfalla med lärarens klassmässiga överhöghet. I *De två nationerna* skiljs Sixtens och Bernhards vägar åt då Sixten börjar uppfatta Massorna som alltför materiellt inriktade, alltför »gramse och surmulna» (s. 230). Och i *Det ljusa budskapet* finns en distans till massorna, draperad i ironier, men inte att ta fel på.

Ruhe fungerar sålunda i två figurationer: han är, »däruppe», den som förstår och intuitivt upplever, nästan som jämställd, de stora andarna: Jesus, Bergsön, Ekelund. Däruppifrån är han aposteln som kan blicka ner och bli besviken på massornas brist på intresse. Samtidigt är han »där nere», är med i »vårt förbund» (som det står i recensionen), och är en *lärare* där. Hierarkin ser ut så här: ANDEN → MÄSTARN → LÄRARN → MASSAN. I Ekelund-recensionen syns det hur svårt det är att hålla samman en sådan struktur. Anden är närvarande, genom kyssten av nåd till Vilhelm Ekelund (s snille), och i *Antikt ideal*, men outtalbar; den kan bara rekommenderas nedåt till den som förstår att röra sig uppåt, andligt sett. Varför man bör göra det klagörs inte i artikeln – förmedlaren måste i stället hänvisa till *partiet*, som i största allmänhet har rekommenderat bildning och personlig utveckling »för rörelsens fortgång».

Erik Hedén, humanist och hellen

Också Erik Hedén var upptagen av Ekelund hösten 1909 – och hos honom är anknytningen till stämningarna kring storstrejken mycket påtaglig. Redan i den stora polemiska artikeln »De tigande diktarna»

Kring Vilhelm Ekelund och arbetarrörelsen

i *Tiden* i oktober (publicerad också i *Arbetet* i november och senare bland annat i *Valda skrifter*. 4) nämns Ekelund. I artikeln anklagar Hedén författarkåren, som framstått som frisinnad och progressiv under 80- och 90-talen och inte minst 1902, »då diktare och konstnärer går bredvid arbetarna i demonstrationståget», för att nu under storstrejken gå åt höger – eller *tiga*. Hedén vill förklara det med undergångsstämningar och en allmän litterär nedgång. När han söker efter andra tecken finner han framför allt Ekelund – men finner honom (på samma sätt som Lidforss) motarbetad av borgerligheten:

Av våra lyriker äro ett par betydande nog. Den störste, Vilhelm Ekelund, håller överklassen på att svälta ut med samma storartade färdighet i denna konst, som den visat gentemot arbetarna. Intet dekadastecken är mer talande än detta, jämfört med hyllningen till Daniel Fallström. Att denne, typen för en snäll borgerlig syndare, vilkens vers är vinnande såsom endast medelmåttan är, älskas av borgarklassen är nästan sunt. Men höglitterära kritiker och stora diktare ävlas att instämma i hyllningen. Fallström har blivit en borgerlig samlingssymbol.

Liksom Ekelund motarbetas en diktare som Gustaf Ullman, skriver Hedén, medan en författare som Henning Berger lyckas, »typen för den amerikanska arbetsintensitet, varefter så ivrigt ropas; så löper han ej heller arbetarklassens risk, att styckelönen nedsättes, därest produktionen uppdrives för starkt». Så får artikeln ett dubbelt polemiskt sikte, mot 90-talsdiktarna för deras brist på engagemang i tidens frågor och mot en dekadant och borgerlig litteraturkritik. Mot slutet av artikeln siar Hedén om en ny diktning, som alltid är ett tecken på »nationell nyfödelse», vilket *nu* måste betyda »nyfödelse för friheten». I den situationen blir Ekelund ett manande exempel:

Vi ropa ej efter några andra diktare än dem, som mäkta – för att citera mottot till Ekelunds *Antikt ideal* – »sätta flammande svärd mot mörkret».

På borgerligt håll, framför allt i en artikel i *Svenska Dagbladet* av nationalekonomen Gustaf Cassel, tolkades Hedéns artikel så, att han skulle kräva en strikt politiserad litteraturkritik och en tendensdiktning av enklaste slag. Hedén svarade att han – och socialdemokraterna – endast saknade diktare som kunde ge kraft och mod åt dem som kämpar mot övermakten, de »övriga tiotusen må gärna fröjda sin hitillsvarande publik». Tongångar från Hedéns artikel kan sedan höras

på många håll i den socialdemokratiska pressen. »Vilhelm Ekelund vill löga oss i antikens stålbad!», skriver C. N. Carleson i en artikel om 80- och 90-tal i svensk litteratur (*Fram* 12 1910, omtryckt i Harry Järv, *Strindbergsfejden* II, 1968).¹⁵

Det är lätt att förstå att Hedén reagerade mot att man ville förenkla hans resonemang. Förutom sin djupa förankring i den antika litteraturen hade han starka preferenser bland romantiska författare och 90-talister. Inte minst var han förtjust i Atterbom (det är för övrigt den enda punkt där han inte är införstådd med Ekelund). Det kan verka förvånande att Hedén prisar lyriker som Gustaf Ullman, Ivar Conradsson och Ekelund. Grunden är dels deras outsider-position, dels att Hedén finner ett slags *motstånd* i den avancerade moderna fria versen. I en artikel om Conradsson i *Ord och Bild* i juni 1908 skriver han: »Genom att uppmärksamheten ej drages till den yttre harmonin, tvingas den att fästa sig vid vart ord, varje ordställning, varje paus, vilka också kunna väljas utan yttre formella hänsyn, blott med hänsyn till stämningens värdet. Därför lämpar sig fri vers för diktande förkunnare av det svårutsagda, det outsägliga, det personligt religiösa.» Det är en lyrik som redan genom sin form gör motstånd mot att bli populär och lättillgänglig, som t.ex. Daniel Fallströms.

Men det som ger *Antikt ideal* dess force är något annat. Hedén ser Ekelund som en *revolutionär pessimist*, en människa som är radikal genom sin klara syn på lidandet, och genom sin vägran att undfly lidandet. För Hedén är det självklart att det just är socialdemokraterna som kommit att uppskatta Ekelund. Han är stolt över att det till sist var ett socialdemokratiskt förlag – Framtiden – som hade gett ut boken:

Det sägs, att Ekelunds *Antikt ideal* haft svårt att finna förläggare. Är det så, må ingen förundra sig. Den högsta och skönaste essaysamling som i Sverige sett dagen på årtionden, lämpar sig varken för affär eller barmhärtighetsgärningar. Det blev – till sist – det är en stolthet att säga det – ett socialdemokratiskt förlag som utgav boken. (*Socialdemokraten* 27/11 1909, *Valda skrifter*, 5)

Hos Ekelund finner Hedén samma lidelser som hos socialdemokraterna. Den pessimism det är tal om är något helt annat än den »eleganta» pessimism man kan finna hos exempelvis Bo Bergman. I en recension av Ekelunds *Böcker och vandringar* (omtryckt i *Valda skrifter*, 5) skriver Hedén:

Kring Vilhelm Ekelund och arbetarrörelsen

Viljan ger mening åt ett liv, som i sig självt är meningslöst. Att en tänkare med en sådan åskådning älskar Fichte, förstår man. En annan viljans hjälte som Ekelund skildrar är Lassalle. Över huvud röjer denna bok klart, varför Ekelunds patos vunnit den, som det synes starkaste genklang hos en liten grupp socialdemokrater. Samma lidelser, som förhärskar hos honom, uppbära även socialdemokratins: känslan av nöden i hela dess hemskhet samt modet att våga det skenbart omöjliga.

Hedén är mycket införstådd med Ekelund, också med Ekelunds förakt för den samtida publiken. Framförallt är han införstådd med Ekelunds bild av antiken. Här var Hedén verkligen hemma: han var djupt klassiskt bildad och skrev på en doktorsavhandling om gudarna hos Homeros som publicerades 1912. Han var också full av iver att förmedla det antika idealet – som han lanserade som ett alternativ till det kristna.¹⁶ *Antikt ideal* faller alltså ytterligt väl på plats i Hedéns värdesystem. Det antika ideal som tas fram i Hedéns recension av boken är allmängods i den humanistiska antikbilden från romantiken och framåt. I centrum står idén om en hel människa, som så ställs mot olika arter av modern splittring (som i Schillers »Die Götter Griechenlands«). I Hedéns artikel, som är mycket pedagogiskt uppbyggd, är det två aspekter av helheten som betonas: den unga skönheten, ynglingen som i sig kombinerar »kvinnliga» drag (vekhet, behag) med »manliga» (»tapperhet, segerlust»), och idén om enhet mellan kropp och själ.

Motställningen formuleras ibland, som i Schillers dikt, så att kristendomen får skulden för uppbrottet från enheten. Den motställningen har man sedan kunnat vända på, till kristendomens fördel, och talat om kristendomen som mer problematisk och medveten än antiken. Mot *den* bilden protesterar nu Hedén och Ekelund: »Intet är oriktigare än att skildra antiken – i motsats till kristendomen – som oprövad harmoni.» Antiken är i stället *kämpande*, i kamp mot »livslidandet». Antiken blir så till en allmän ideologisk formel, dit allt gott associeras. Hedén går ut över den humanistiska tanken på en hel människa och knyter också an till den andra huvudlinjen i den europeiska antikreceptionen, tanken på en demokratisk *polis*, lanserad av jakobinerna under franska revolutionen – detta mer politiska greklandssvärmeri, som Schiller i en polemik med Schlegel kallade *graecomani*.¹⁷ Man anar det då Hedén i recensionen av *Böcker och vandringar* ställer samman Ekelunds kämpande patos med socialdemokratins. Parallellen utsträcks till hellenerna:

Per Erik Ljung

Men inte ens viljan, den mot lidandets övermakt kämpande viljan, är för Ekelund det högsta. Bakom striden ligger för honom som för hellerna och för socialdemokratins harmonin, »ett visst mäktigt solförgyllt lugn» – grekernas *charis*, behaget i dess vidaste mening, ett manligt men ungt behag, en ljus rikedom, källan till allt skönt i konst och liv, i fröjd och allvar.

Den stora frågan för dagen, säger Hedén i sitt tal vid socialdemokratins 25-årsfest 1906, om det är ett fåtal som (med Guds hjälp) skall behärska samhället eller om samhället skall vara »enheten av alla medborgare», är i själva verket löst, redan 500 år före Kristus – »till folkets förmån». Den politiserande antiksynen är sedan en ledande tanke i Hedéns verksamhet. Den socialistiska framtidsstaten tänkte han sig »i drag av den högattiska kulturens bestämda linjer och ljsa mätta», skriver Landqvist i sin inledning till *Valda skrifter*.

Antikt och kristet ideal

Artiklarna om Ekelund har fått sin entusiastiska karaktär både genom att Ekelund på olika vägar träffat skribenterna personligen och därigenom att det var möjligt att knyta recensionerna till politiska och livs-åskådningssmässiga frågor i tiden av brännande art. Lidforss och Wigforss knyter an till den diskussion som förs alltsedan socialismen dyker upp på den ideologiska scenen om individen och massan, individualism och gemenskap. Debatten sätter fart som en polemik mellan Brandes och Höföding 1889–90 och är högst aktuell 1909, då Lidforss håller sitt tal om »Gammal och ny radikalism» för de nya studenterna i DYG 1909; den förs både som en politisk diskussion på riksplanel och som en livsviktig existentiell fråga, det kan man se till exempel i brevväxlingen mellan Wigforss och Albert Nilsson. Här fanns också en möjlighet att knyta an till frågorna om tro och vetande – *Antikt ideal* kunde erbjuda en »religion för proletärer» både för Ruhe och för Wigforss. Medan Wigforss slår åt höger, åt de borgerliga kristnas försök att skaffa sig monopol på *moral*, men också åt vänster, i polemik med de socialister som förnekar andliga behov, så kan Ruhe försöka fånga upp syndikalistiska, handlingskraftiga stämningar med sin bergsoniserande livstro. Allesamman har en obeveklig optimism när det gäller arbetarnas bildningstörst, »i folkets djup slumra underbara krafter», skrev Lidforss. För Hedén är socialdemokratins arvtogare till hellenerna och de franska

revolutionärerna. Teoretiskt sett är det inte någon genomtänkt »marxistisk» litteraturteori som styr omdömena. Snarare handlar det om att finna manande eller idealbildande värden i dikten, liksom de tyska socialdemokraterna kunde *bruka* Schiller och till och med hos George och Rimbaud finna moment av »Antezipation».¹⁸ Därtill kom ett kulturpolitiskt engagemang: det var inte ovanligt att man jämförde konstnärernas och proletärernas situation i samhället.

Vilka förutsättningar fanns det då att ta emot Ekelund, bredare sett? Blev han verkligen läst? Vi vet att hans böcker såldes i små upplagor, med undantag för *Antikt ideal*, och vittnesbörden kommer framför allt från intellektuella eller författare. Men han tycks ha haft ett visst genomslag i bildningsarbetet. I och för sig fanns det nog de som ägde en hel del böcker. Vi har sett det hos Hugo Wistrand, och Ture Nerman skriver om hur utgivningen av billiga böcker hos *Fram* och *Framtiden* gjorde det möjligt för unga arbetare att bygga upp »små goda bibliotek på 50–100 nummer» (*Allt var rött*, s. 54). Det rörde sig också om en spridd läsning: man läste om tullar av Fabian Månsson, om kyrkan av Algot Ruhe, om utvecklingsläran av Lidforss etc. Skönlitterärt stod Jack London och Strindberg högst; också Gorkij, Nexö, Hedenvind var populära. Bland bildningsentusiasterna fanns också sedan gammalt en idé om arbetaren som den nya människan, som den som kunde ta upp mänsklighetens stora arv från antiken. K. J. Gabrielsson formulerade det bland annat i »Proletärernas kunskapstörst» i *Social-Demokraten* 3/7 1900 (omtryckt i *Svensk arbetarrörelse under hundra år*, 1938) i storslagna ord:

Icke besittningen av vetandet utan strävandet efter vetandet gör filosofen. Det är de föraktade okunniga proletärerna hos hvilka den athe-niska aristokratins glänsande tänkares filosofiska ande ånyo lever upp.

Det är i bildningsarbetet kännedomen om Ekelund sprids. Martin Koch hänvisar i artiklar om studier och allmänbildning 1911–1914 till Ekelund och talar om »den rent proletära livsfilosofien», som finns uttryckt i Ekelunds verk.¹⁹ 1923 finner man i *Polstjärnan* (organ för SSUH) en rapport om den roll Ekelund spelat i studiearbetet hos nykteristerna, skriven av Henning Olsson under rubriken »Vandraren». Och Ekelunds väg in i studiecirkelarna går säkert via de recensioner vi sett på. I Jonas Åkerstedts *Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studie-verksamhet i ABF 1912–1930*, 1967, får man en klar bild av den le-

dande roll Erik Hedén spelat i ABF. Man kan också få några idéer om den faktiska spridningen av Ekelunds verk. Skönlitteraturen fick en helt central roll när studiearbetet organiserades i ABF 1913 (tidigare bedrevs det inom de olika organisationerna). Statsbidrag fick cirklarna i form av böcker, som rekviderades med utgångspunkt i en från 1915 utgiven särskild katalog, dessförinnan spelade *Folkbiblioteksbladet* en viktig roll för rekvisitioner. Åkerstedt har gått igenom dessa rekvisitioner och kunnat upprätta både en rankinglista över de mest rekviderade författarna och över hur många gånger böcker av varje författare har rekviderats. Det visar sig att Ekelund komme på 37:e plats och 17 gånger har rekviderats till studiecirkelarbeta (s. 163). De böcker som beställts är *Antikt ideal* och *Böcker och vandringar*, det vill säga de som Hedén hade prisat. Dessutom hade Hedén skrivit entusiastiskt om Ekelund i en översikt över svensk lyrik i *Folkbiblioteksbladet* 1909. Ekelunds 37:e plats verkar ju inte särskilt imponerande. Men man kan jämföra dessa rankinglistor med graden av litterär storhet, mätt efter den position författarna fått i de litteraturhistoriska standardverken av Linder och Brandell. Åkerstedt konstaterar (s. 192) att av de stora författare som framträdde på 10- och 20-talen och som är så stora att de fått egna kapitelrubriker hos Linder och Brandell (Hjalmar Bergman, Ekelund, Österling, Malmberg, Lindorm, Lagerkvist, Krusenstjerna, Sjöberg, Boye, Gullberg, Edfelt, Martinsson) är det bara två som kommit med på listorna: Bergman och Ekelund. Det är självklart att Jack Londons *Martin Eden* och Strindbergs *Tjänstekvinnans son*, liksom böcker av Gorkij och Nexö, mer direkt kunde knyta an till erfarenheter i arbetarklassen. Men i båda fallen – Strindberg och Ekelund – är det en individuell frigörelse som tematiseras. I myterna kring Strindberg och Ekelund kan man se flera tendenser i den expanderande arbetar-bildningen löpa samman: viljan att »uppifrån», från de intellektuella sida, förmedla delar av det idealistiska arvet, går samman med bildnings- och emancipationssträvan »nerifrån».

Hur som helst fick *Antikt ideal* stor genomslagskraft. Boken spreds som ingen annan av Ekelunds böcker. Den blev i första omgången en generationsbok, som enligt den anarkiste agitatorn Carl Johan Björklund lästes som en *bibel* bland unga radikaler.²⁰

I Lund diskuterades frågan om det antika contra det kristna idealet i D Y G under våren 1909. Och när Ernst Norlind håller sitt tal vid D Y G:s recentiorsfest i september 1909 kallar han det just »Antikt och kristet ideal», och låter det få formen av en dialog mellan »Antik-

Kring Vilhelm Ekelund och arbetarrörelsen

beundraren» och »Kristusbeundraren» (talet återges i *Arbetet* 30/9 1909). Här känner man igen mycket av den diskussion kring kristendomen, som fördes inom socialdemokratien och som slår in i recensionerna av *Antikt ideal*. Antikbeundraren drar fram den förkristna tid då människan var hemma i världen, en tid då »vi stod med uppräckta händer och talade med gudarna som till våra vänner». Kristusbeundraren invänder och pekar på den filantropi och medkänsla som utvecklats med kristendomen:

Vi ha fått bort slavhandeln t.ex., livegenskapen är upphävd – kan du över huvud taget tänka dig något sådant som möjligt som att man under antiken t. ex. när man ville behålla en slav, snöpte honom för att hindra honom att bilda familj.

Antikbeundraren replikerar – och visar att han antika ideal är ett *socialistiskt* ideal –

Hur långt har vi kommit med denna vördnad för personen? En fabriksägare i våra dagar vet att han kan få en fri arbetare att för en viss summa uträtta ett visst arbete. Stupar arbetaren, så kan han vilket ögonblick som helst för samma penning få en ny att utföra arbetet.

Antikbeundrarens livstro har också en psykologisk sida. Han berättar hur han varit dödssjuk – och sedan hur just smärtorna givit honom förtroende för detta livet: har man en gång klarat av det drivs man till livsbejakelse. Här blir nu Ekelunds *Antikt ideal* ett viktigt dokument i sammanhanget: där skildras en människa som just funnit sin väg. Ekelund blir en i raden av exemplariska människor:

Deras människovärdighet har bibehållit sig, som antiken förstod: stoltheten, modet, tapperheten, – dessa dygder, som ej ha så god kurs i kristendomens hypnotiska discipliner.

Antikbeundraren blir också den som talar för en ny religion, en *jordens* religion, som tagit form i »den sociala rörelsen». Invändningen – att den, som religion, dock skulle väcka *hat*, som under *generalstrejken*, slår han undan: »hur såg din kristendam ut en gång?»

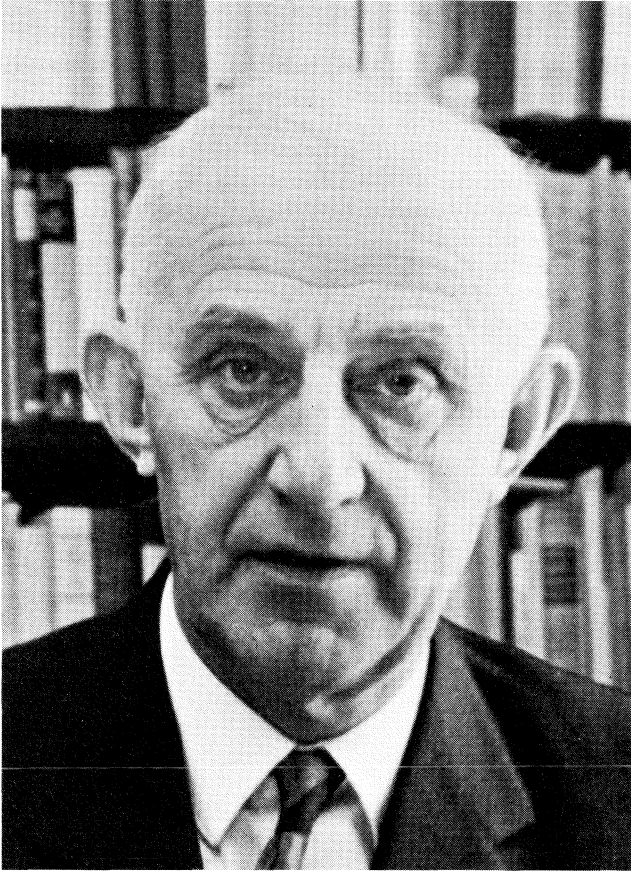
För övrigt måste det ha varit en remarkabel afton. Kvällens andre talare var, av allt att döma, Bengt Lidforss. Han talade om »Gammal radikalism och ny».

Noter

- 1 Se Algot Werin, *Vandring kring en sjö*, 1967 och Gunnar Eidevalls recension av Bill Romefors, *Expressionisten Elmer Diktonius* i *Samlaren* 1979.
- 2 Lidforss förankring i nykantianismen tecknas i Rolf Lindborg, »Filosofen Bengt Lidforss», *Lychnos* 1973–1974; hur samma tradition bestämmer en del av Fredrik Bööks värderingar har jag försökt visa i »Böök och Ekelund», *Tidskrift för litteraturvetenskap* 4 1979.
- 3 Se Nils Beyer, *Bengt Lidforss. En levnadsteckning*, 1968, s. 266 ff.; Kurt Aspelin framförde liknande synpunkter i »Den deformerade rabulisten», *Aftonbladet* 16.12 1968.
- 4 *Litterära uppsatser och recensioner*, 1916, s. 201; parallellen poet–proletär tas f. ö. sedan upp av Ekelund i hans artikel om Leon Larsson, jfr min *Vilhelm Ekelund och den problematiska författarrollen*, 1980, s. 108 ff.
- 5 *Dithyramber i aftonglans* recenseras av Klara Johansson i *Ord och Bild* 1907, *Antikt ideal* i *Stockholms Dagblad* 22.6 1909 och *Tyska utsikter* i *Hertha* 1914.
- 6 Se Beyer, a.a., s. 341 ff.
- 7 *Arbetets söner II. Samlingens tid*, 2. rev. uppl., 1959, s. 422.
- 8 Det framgår bland annat av ett samtal med Ekelund som Stellan Ahlström återger i *En bok om Vilhelm Ekelund*, 1950, s. 125 och i ett brev från Ekelund till Nilsson 26.10 1912.
- 9 En översikt över olika positioner i diskussionen finns i Herbert Tingsten, *Den svenska socialdemokratins idéutveckling. 2.*, 1941.
- 10 Nilsson, som redan i sitt första vetenskapliga arbete, »Schillers inflytande på Tegnér och Tegnérers samtida» i *Samlaren* 1905, s. 45, är inne på olika typer av antiktillägnelse, påstår inte, som exempelvis Zilliacus, att Ekelund är grek, även om han i brev till Wigforss våren 1908 kan tala om Ekelund som »den ende af våra unga som är grekisk i sin konstuppfattning» (citerat i Elsa Nilsson, *Albert Nilsson. En levnadsteckning*, 1973, s. 54).
- 11 Wigforss tog upp den politiska tolkningen av en sådan »herremoral» i »Socialism och moral», omtryckt bland annat i *Från klasskamp till samverkan*, 1941.
- 12 Om relationen Ekelund–Ruhe, se brev nr 8, 84, 163 i *Vilhelm Ekelund, Brev 1896–1916* och K. A. Svensson, *Vilhelm Ekelund i brev och samtal 1922–1949*, 1958, s. 209. Av brev mellan Algot och Sven Ruhe (KB) framgår att Ekelund och Ruhe också träffats en del kring 1939–40.
- 13 Se Landqvist, »Algot Ruhe – stoiker med syndaregister», *Aftonbladet* 31.1 1952, Lidforss, *Litterära uppsatser och recensioner*, 1916, och – om Ruhes insats som infroduktör av Bergson – Jean Francois Battail, *Le mouvement des idées en Suède à l'âge du bergsonisme*, Paris 1979; Battail karakteriserar Ruhes socialism som »une utopie socialiste bergsonisante» (s. 268).
- 14 Hans Larsson har protesterat mot den tanken: »Mig tyckes snarare tvärtom. Handlingens fiende är icke rikedomens av föreställningar utan föreställningsarmodet, tankemattheten, teoretisk ovakenhet, dimma och dvala» (*Intuitionsproblemet*, 1912, s. 45). Ekelund har inte tagit ställning i kontroversen Bergson–Larsson, men då och då kan han knyta an till Larssons terminologi, t. ex. i den i not 4 nämnda artikeln om Leon Larsson, där det talas om intuitionen som »reflexionens högsta topp», och i *Saltet och Helichrysus*, s. 161: »Först i den musiska synthesen, aldrig på den diskursiva vägen – först sedan jag lärt att göra sätt till sak – kom jag sak på spåren!»

Kring Vilhelm Ekelund och arbetarrörelsen

- 15 Jfr Lars Wolf, *Tigande diktare? En studie kring litterära reaktioner på 1909 års storstrejk*, 1975.
- 16 Eva Hedén har i *Den unge Erik Hedén*, 1959, pekat på hur Hedén som ung hjälpte sin far, som var präst, med översättningen av en pedagogikhistoria (s. 138 ff.) och hur han länge hade planer på en pedagogisk bana (s. 226). Om Hedén som folkbildare se Jonas Åkerstedt, *Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912–30*, 1967, och Margaretha Fahlgren, *Litteraturkritiker i arbetarrörelsens tjänst. En studie i Erik Hedéns dagskritik 1905–1925*, 1981. Göran Hägg har i *Övertalning och underhållning. Den svenska essästiken 1890–1930*, 1978, s. 191, försökt visa hur Hedéns didaktiska iver kan avläsas i essäernas komposition.
- 17 Georg Lukács, »Schillers Theorie der modernen Literatur», *Werke*, Bd 7, Neuwied/Berlin 1964, s. 140.
- 18 Se härom Georg Fühlbert, *Proletarische Partei und bürgerliche Literatur. Auseinandersetzungen in der deutschen Sozialdemokratie der II. Internationale über möglichen und Grenzen einer sozialistischen Literaturpolitik*, Neuwied/Berlin 1972.
- 19 Se Hans Granlid, *Martin Koch och arbetarskildringen*, 1957, s. 318, 324.
- 20 Carl Johan Björklund, *Anarkist och Agitator, Memoarer*, 1969, s. 127.

28.1 1901-3.5 1981

Sven Kjällerström

Av *Lars Eckerdal*

I Svensk Teologisk Kvartalskrift (STK) infördes i andra häftet 1931 en uppsats med titeln »Den svenska mässans införande. En historisk källstudie». Jämt fyrahundra år tidigare hade Olavus Petri tryckt sin liturgi »Den svenska mässan...» och sin den 10 maj daterade motive-ring för liturgireformen, »Orsak varföre mässan...». Det var emeller-tid inte jubileet som uppmärksammades av författaren, professorn i kyrkohistoria i Lund Hjalmar Holmquist. Genom den något egendom-liga undertiteln markerade han sitt syfte att presentera en delvis ny bild av det tidiga svenska reformationsskedet på grundvalen av »ny-publicerade eller redan kända dokument». Holmquist var sedan länge specialiserad på handböcker i allmän och svensk kyrkohistoria och hade i den genren dokumenterat stor förtrogenhet med aktuell forskning. I sin 1923 utgivna översikt över svensk reformationstid hade han t.ex. tagit hänsyn till den problematisering av en tidigare relativt en-tydig bild av reformationens »införande» bara genom besluten på Västerås riksdag 1527, som då inletts av fr.a. K. B. Westman och Edv. Rodhe. I sin uppsats presenterade nu Holmquist själv omvärderande rön. Två år senare gav Holmquist ut en ny, mycket omfattande hand-bok över svensk reformationstid, det tredje bandet i den på hans ini-tiativ brett upplagda och alltjämt ofullbordade serien »Svenska kyrkans historia». I denna volym kunde Holmquist redovisa en i viktiga avseen-den än mer reviderad bild av de komplicerade utvecklingslinjerna som resultat av grundforskning med bearbetning av mycket nytt både tryckt och otryckt källmaterial.

En väsentlig förklaring till de många nya resultaten angav Holm-quist själv: Sven Kjällerström. Till hans namn knöts vissa uppgifter i uppsatsen 1931 – den första gången Kjällerströms namn förekommit i vetenskapliga sammanhang – och i handboken 1933.

Sven Kjällerström var lantbrukarson från Mossebo församling i Kinds

kontrakt av Göteborgs stift – en bygd med stabil och kärv gammalkyrklig fromhet som inte bara utgjorde Kjöllersströms bakgrund utan otvivelaktigt förblev ett viktigt ferment i hans personlighet. Inte utan stolthet och tacksamhet har Kjöllersström noterat, att han själv var den tredje studenten från Mossebo som inskrivits i Göteborgs nation i Lund sedan nationens tillkomst 1682. Tjugoårig tog Kjöllersström studentexamen vid Lunds privata elementarskola (»Spyken») och fem år senare avlade han teol. kand.-examen. Sin ursprungliga avsikt att bli präst släppte han väl inte, men han inledde likväl högre studier i ämnet kyrkohistoria.

Genom forskarutbildningen drogs Kjöllersström in i ett stimulerande arbetslag under Holmquists ledning. Holmquist själv var en typisk representant för den från 1890-talet livaktiga kyrkohistoriska forskningen i Uppsala, manifesterad bl.a. i den 1901 startade Kyrkohistorisk Årsskrift (KA). Det av H. Hjärne och även N. Söderblom inspirerade programmet blev att för samtiden uppvisa Svenska kyrkans egenart genom att i ett internationellt perspektiv behandla den svenska provinsen av kristenhet alltifrån tidig svensk medeltid. Källkritiskt arbete krävdes men enbart som ett medel att se sammanhang i brett anlagda perspektiv. Det programmet förde Holmquist med sig till Lund, där han blev professor 1909, och samma program tillämpade bl.a. Y. Brilioth, som från Uppsala via Åbo kom till Lund 1928 för att efterträda Edv. Rodhe på professuren i praktisk teologi. I Lund hade svensk medeltid och reformationstid blivit uppmärksammade arbetsfält genom fr.a. professorerna L. Weibull och G. Carlsson. Den senare hade fostrats i den hjärneska traditionen i Uppsala – där han f.ö. var nära vän med Y. Brilioth – innan han tillträdde sin lundaprofessur 1926.

Det var denna forskningsmiljö som blev Kjöllersströms. Långa tider var han likväl borta från Lund under dessa år: han uppehöll läroverks-tjänster och fr.a. gjorde han sina arkivresor, vilka resulterade i mer eller mindre remarkabla »fynd». Det är, tycks det mig, betecknande för såväl den lundensiska forskarmiljön som Kjöllersströms generositet, att Holmquist för sin uppsats och handbok fick utnyttja Kjöllersströms excerptssamlingar, inklusive sådana aktstycken som skulle öppna helt nya perspektiv på reformationstiden. Det avgörande var att utvecklingslinjer fixerades, inte vem som gjorde det.

Första gången Kjöllersström själv publicerade forskningsresultat gjorde han det med besked: i KA 1931 (tryckt 1932) ingick två mycket tunga bidrag av honom. I det ena kunde han i en gammal tvistefråga

anföra övertygande bevisning för att Olavus Petri var den förste översättaren av Luthers lilla katekes och i vilket sammanhang det skedde. Det andra bidraget var editionen av och en uppsats om ett »fynd», »*Visitatio Gustaviana*». Aktstycket var uppsatt av Georg Norman, som Gustav Vasa inkallat från Tyskland för att som kyrkominister fullfölja kungens strävanden 1538/9–44 att överta biskoparnas kyrkoledande roll. Andra mer uppseendeväckande urkunder som Holmquist fått utnyttja tryckte Kjällerström i »*Svenska förarbeten till kyrkoordningen av år 1571*» (1940) och »*Missa Lincopensis*» (1941). I båda volymerna liksom i KÅ-bidraget visade Kjällerström prov på sin med åren nästan legendariska förmåga att finna okänt källmaterial i såväl ovanliga arkiv som i de mycket besökta, därtill att utnyttja fynden genom att sätta in dem i komplicerade historiska sammanhang.

I sin med det sällsynta högsta betyget bedömda doktorsavhandling »*Striden om kalvinismen under Erik XIV*» (1935) ägnade sig Kjällerström åt en tidsperiod, som tidigare uppfattats som »ett sorts mellanspel» men i själva verket hade avgörande betydelse för utformningen av »reformatörernas egenartade nordisk-svenska kyrkotyp» (Holmquist, Scandia 1930). På grundvalen av ett utomordentligt rikt och tidigare i mycket okänt urkundsmaterial och ett skickligt källkritiskt arbete kunde Kjällerström visa, att det faktiskt förhöll sig så. Han kunde klarlägga de religiösa och politiska sammanhangen mot en idéhistorisk bakgrund. Till de verkligt betydande »upptäckterna» i doktorsavhandlingen hör dittills okända eller obeaktade skrifter, som Kjällerström kunde knyta till ärkebiskopen Laurentius Petri. Vid själva nyhetsvärdet fäste författaren som vanligt ingen särskild vikt – det avgörande var att genom arkivforskning och noggrant källkritiskt arbete lägga en stabil grund för teckning av utvecklingslinjer.

Talet om Svenska kyrkans egenart måste enligt Kjällerströms mening bli substantiellt och verifierbart genom historisk-kritisk grundforskning och en teologisk analys så obunden av program som möjligt. Det arbetet måste utföras i ett vetenskapssamhälle och inte i något ämnesmässigt ghetto. Det är betecknande att Kjällerströms första tryckta arbete – katekesuppsatsen 1931 – i förväg hade behandlats på seminarier i kyrkohistoria men också nordiska språk, och att doktorsavhandlingens kapitel hade ventilerats i det kyrkohistoriska seminariet och fr. a. G. Carlssons historiska seminarium. Som sina lärare räknade Kjällerström också Holmquist och i minst lika hög grad Carlsson. Livet igenom fortsatte Kjällerström ett nära samarbete med forskare också i

andra fakulteter – historiker, filologer, rättsvetare osv. Det rörde sig om vänner från ungdomsåren, men Kjöllnerström knöt också ständigt nya förbindelser med specialister av olika slag. I sin minnesteckning över A. Thomson (Vetenskapssamfundets årsberättelse 1977–78) har Kjöllnerström gjort en beskrivning av ett tvärvetenskapligt arbetssätt som passar väl in på honom själv. Att han tillämpade det framgångsrikt kan illustreras av att han blev ledamot av flera vetenskapliga samfund, hedersdoktor vid de teologiska fakulteterna i Helsingfors (1967) och Köpenhamn (1979) och därtill också vid den humanistiska (historia, 1966) och den juridiska (rättshistoria, 1981) fakulteten i Lund. På sitt sätt belyses det också av att festskriften till honom, »Kyrka, folk, stat» (1967), innehåller bidrag av bl.a. kolleger vid de nämnda tre fakulteterna vid nordiska universitet.

Med sin doktorsavhandling bakom sig fick Kjöllnerström docenttjänst i kyrkohistoria 1935, och sex år senare efterträdde han Y. Brilioth på professuren i »praktisk teologi med kyrkorätt», en lärostol som från den tiden inte längre var förenad med domprosttjänsten i Lund. Den förändringen var ett av leden i en utdragen process för boskillnaden mellan fakultet och kyrka liksom gränsdragning mellan teoretisk och praktisk prästutbildning. Successivt hade detta fått konsekvenser inte minst för denna professur. I anslutning till traditionen från Edv. Rodhe och Y. Brilioth tillämpade Kjöllnerström uppfattningen, att ämnet praktisk teologi inte hade den normativa uppgiften att anvisa kyrkliga handlingsprogram. Ämnet hade blivit och måste vara »en rent teoretisk disciplin», vars »vetenskapsområde är kyrkans praxis» under olika tider, som skulle undersökas med hjälp av »en verklig teologisk analys och ett idéhistoriskt perspektiv» (i »Att studera teologi», ed. Kjöllnerström m.fl., 1960).

Det synsättet präglade hela Kjöllnerströms forskargärning. Det präglade också hans undervisning, där samspelet mellan forskning och forskarutbildning men också grundutbildning för honom var och förblev helt nödvändigt. Som forskare ställde han ytterligt stora krav på sig själv, och det var för honom en självklarhet att han som lärare hade inte bara rätt utan skyldighet att ställa krav på dem som på olika nivåer arbetade i ämnet. Han fick ett stabilt rykte som en fordrande examinator vare sig det gällde avhandlingskapitel eller mindre uppsatser och tentamina i grundutbildningen. Lösa kunskaper, »tyck», dög inte, okritiskt accepterade av andras åsikter nagelfor han. Att få »spets» för Kjöllnerström var en verklig framgång som krävde hårt arbete. Han an-

såg föreläsningsformen överspelad sedan boktryckarkonsten uppfunnits, i seminarier kring valda problem, uppsatser etc. kunde verklig grundutbildning ske.

Seminariediskussionerna tror jag han också satte personligt värde på. Där framgick det ofta också att hans fordrande, kärva attityd inte utelöst ett uppriktigt intresse inte bara för studenternas synpunkter utan även för dem själva. Den sidan var helt uppenbar för studenter i Göteborgs nation, där Kjällerström var och fr.a. fungerade som inspektor 1956–67. Det intresset tog sig också det uttrycket att han under många år fram till sin död var ordförande i Thomanderska studenthemsstyrelsen.

Under alla år fram till pensioneringen 1967 togs Kjällerström i anspråk för en rad offentliga uppdrag, t.ex. i kyrkomöte, domkapitel, domkyrkoråd och offentliga utredningar. Han kunde som få bl.a. ge historiskt perspektiv på aktuell kyrkolagstiftning och -tillämpning. Inom universitetsväsendet fick han en rad viktiga åligganden alltifrån ledamotskapet i 1945 års universitetsberedning. Som prorektor 1957–64 tjänstgjorde han tillsammans med rektor Ph. Sandblom under en period, då studerandeantalet kraftigt expanderade och universitetsvärldens villkor överhuvud kraftigt förändrades – förtroendeposten kom att innebära en myckenhet av arbete i en central ledningsfunktion. Sådana uppgifter ägnade han sig åt med intresse, engagement och skicklighet.

Genom alla år betraktade sig Kjällerström dock i första hand som forskare. På tjänsteresor till Stockholm och andra orter försökte han få tid till arkivbesök med sina excerptblock. Till UB kom han vid öppningsdags, om han så bara kunde stanna där någon timme före undervisning, sammanträden etc. Hans arbetsmodell blev för doktorander, särskilt de morgontrötta, både gissel och morot: ett handledarskap genom exemplets makt. De som hörde till hans forskarseminarium och många andra för den delen visste också var »Kjäller» normalt höll hus och att han alltid var beredd att diskutera det problem man kört fast i, läsa ett manus e.dyl. Det särskilt för en ung doktorand märkliga kunde också hända: att professorn kom för att resonera om det problem han själv stångades med. Forskarseminariet blev ett stimulerande arbetslag, den fordrande läraren också en omtänksam vän.

Som forskare mutade Kjällerström från början in svensk reformationstid och åt den perioden skulle han ägna en rad arbeten under årens lopp. Han blev aldrig »färdig» med den, han var ständigt ange-

lägen att pröva andras men också sina egna resultat. Ett utmärkt exempel på hans källkritiska skärpa, öppna blick för olika typer av samverkande faktorer och fyndiga kombinationsförmåga kan var uppsatsen »Västgötaherrarnas uppror» (Scandia 1963). Den uppsatsen är så tillvida ovanlig som att författaren för en gångs skull inte redovisar nytt urkundsmaterial. Genom egen grundforskning, som innefattade arbete med såväl källor som nya men också äldre bearbetningar (prövningen gällde metod och inte tryckår!), blev Kjöllersström den som mer än någon annan reviderat uppfattningen om reformationens »införande» och tecknat de komplicerade händelseförloppen och de tvära kastningarna från 1520-talet in i 1600-talet.

Reformationstiden förblev inte Kjöllersströms enda område. Under sina sista år gav han sig rent av i kast med ett helt nytt fält. I främst kyrkorättsliga undersökningar hade han i sin tidigare produktion berört medeltidsfrågor, men under slutet av 70-talet inriktade han sin forskning på komplexet av frågor rörande Sveriges kristnande och den begynnande riksenheten med utgångspunkt från Sigfridslegenden och den äldsta organisationen av Växjö stift. Det arbetet fortsatte han ännu när sjukdomen bröt ner hans krafter under senvintern och våren 1981. Under 1980–81 kunde han publicera fyra delundersökningar med nya och intressanta tolkningsförslag, bl. a. »Sigfridslegenden» (Hum Vetenskapssamfundets Scripta Minora 1980–81:2).

Huvuddelen av Kjöllersströms mycket omfattande produktion gällde emellertid den svenska reformationstiden och utvecklingslinjer ända in i nutiden. I uppsatser och böcker behandlades problem, som skulle kunna sammanfattas med titlarna på hans promotionsföreläsningar 1945 och 1967, »Den svenska statsreligionen» resp »Kyrka och samhälle i Sverige efter reformationen». Problemforskaren tog upp olika delfrågor, som ofta belystes i längdsnitt från svensk reformationstid till nutid. Metodiskt arbetade han på samma sätt som tidigare, vilket innebar att han blev en eminent kännare av arkivalier också från stormakts-tiden, välorienterad vad gäller senare perioder. Behandlade han en specialfråga såsom tillkomsten av kyrkomötesförordningen 1863 (i SOU 1955:47) eller belyste han ett delproblem genom längdsnitt ville han inte göra avkall på sina tillförlitlighetskrav. Bakom elegant dragna utvecklingslinjer i en uppsats ligger ett ofta omfattande förarbete, där Kjöllersström inte nöjde sig med att ta ställning till resultat i tidigare forskning utan måste pröva dem i ljuset av eget arbete med tryckta och otryckta källor.

Centrala aspekter på Svenska kyrkans författning undersökte Kjällerström i den nämnda boken om förarbeten till 1571 års kyrkoordning. Det arbetet följdes av den ingående kartläggningen av utvecklingslinjerna fram till tillkomsten av 1686 års kyrkolag i främst »Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571–1682» (1945) och, för perioden 1682–86, kap 3 i »'Sätt till att ordinera en vald biskop' 1561–1942» (1974). På vad sätt den formellt aldrig upphävda kyrkoordningen och den formellt ännu gällande kyrkolagen varit normerande för utvecklingen in i nutiden har han tagit upp i olika sammanhang, bl a i den av honom redigerade jubileumsskriften »Kyrkoordningen 1571–1971» (1971). Ett viktigt tema i dessa och andra arbeten är frågan om överheten/den politiska maktens ansvar för och ställning i Svenska kyrkan eller, med andra ord, relationerna mellan kyrka och samhälle. Det komplexet belystes i ljuset av ideologiska, statsrättsliga och teologiska perspektivförskjutningar under århundradena. Kjällerström ägde ingen färdig mall att lägga på det historiska materialet, han sökte kärnfrågorna i problem och sammanhangen i händelseförlopp.

Ett komplex Kjällerström arbetade med alltifrån 30-talet gällde biskopsämbetet i Svenska kyrkan. Tydligare än i kanske någon annan grupp av frågor Kjällerström behandlade avtecknar sig här hans forskarprofil, hur han smält samman arv från Holmquist och Carlsson till krav på källkritiskt filigransarbete som förutsättningen för att kunna dra utvecklingslinjer och anlägga vida perspektiv. Alltifrån det senaste sekelskiftet hade från kyrkohistoriskt och kyrkligt håll hävdats, att det svenska biskopsämbetet var symbolen för Svenska kyrkans »egenart». Biskopsämbetet var, hette det, det viktigaste uttrycket för kyrkans självständighet i förhållande till statsmakterna. Samtidigt var det historiska episkopatet internationellt/ekumeniskt tecknet på den svenska lutherska kyrkans unika brobygggarroll, eftersom detta garanterade den obrutna förbindelsen med den kristna kyrkan före nationalstaternas och konfessionssplittringarnas tid. Kjällerström anslöt sig till uppfattningen att biskopsämbetet hade en nyckelroll i Svenska kyrkans författning och därmed för relationen stat-kyrka. Men i stället för att vidareföra talesätt eller programartade deklARATIONER undersökte han i vilken mening och på vad sätt biskopsämbetet haft central betydelse.

I en rad undersökningar, som tidsmässigt spänner från medeltid till nutid, har Kjällerström behandlat fr. a. biskopstillställningens traditionella fyra led: val, prövning, stadfästelse, ordination/vigning. De viktigaste arbetena är »Biskopstillställningar i Sverige 1531–1951» (1952),

»Kräkla och mitra» (1965) och »Sätt till att ordinera en vald biskop 1561–1942» (1974). Han påvisade hur tjänsten/funktionen inte bara bevarades i den svenska reformationskyrkan utan då också utgjorde ett värn mot överhetens maktanspråk. Gentemot Gustav Vasa och hans söner lyckades biskoparna hävda sin rätt och skyldighet att utan överhetens inblandning vara kyrkans »uppsyningsmän», som vakade över att allt tillgick »ärliga och skickliga» och i enlighet med Guds ord. Kjöllersström undersökte bl. a. den sidan av saken också under stormaktstid etc. och fixerade ideologiska och realpolitiska tyngdpunktsförskjutningar. Som följd av nya accenter i uppfattningarna undergick tjänsten/ämbetet olika förändringar, de viktigaste under 1900-talet. Samtidigt som biskopsämbetet lyftes fram som symbolen för Svenska kyrkans egenart, skedde det egentliga brottet med den svenska reformatoriska traditionen. Intresset hade enligt Kjöllersströms bedömning flyttats över från uppgiften att värna om Guds ords auktoritet till ett särskilt ämbete med en till vigningen knuten auktoritet: »vignings-successionen hade segrat över lärotraditionen».

Att man verkligen kunde tala om en Svenska kyrkans egenart och »lärotradition» markerade Kjöllersström bl. a. i några uppsatser om »Svenska kyrkans bekännelseskriter» (bl. a. i STK 1945, 1946, 1962). Han redovisade vad Uppsala möte 1593 beslutat och inte beslutat om just den svenska evangeliska bekännelsen, och han visade hur saken uppfattats ända in i nutiden. Resultaten kan kanske sammanfattas så, att uppsalabelutets formella innebörd om bekännelseskriter efterhand föll i glömska. Detta avspeglade sig i olika editioner av dem, där tysk och inte svensk tradition efterhand blivit bestämmande, bl. a. i den numera brukade standardeditionen av år 1944. Den reella svenska lärotradition, som innehållsligt fixerades vid uppsalamötet, hade också ständigt utsatts för olika slag av hot. Inte sällan hade det varit från biskopar och andra ledande kyrkomän under det att både överheten och lekmannastånden kunnat värna om »lärosuccessionen». Det var sådana forskningsresultat som låg till grund för Kjöllersströms uppfattning, främst redovisad i den nämnda promotionsföreläsningen 1967, att såväl det svenska samhället som Svenska kyrkan bäst gagnades av att de traditionella banden mellan stat och kyrka bevarades. Ett sådant personligt omdöme hör till de verkliga undantagen i Kjöllersströms produktion. När sådana fälldes, behövde ingen tveka om att det var hans personliga uppfattning, en genom hårt arbete grundad mening.

Genom sin långa vitala och energiska gärning blev Sven Kjöllersström

nästan en institution. Som forskare hade han en skarp profil, som människa ägde han verklig resning. Om honom kan sägas att han var en personlighet.

27.5 1895-4.5 1981

Gösta Ehrnberg

Av *Gustaf Åberg*

Gösta Ehrnberg ägde i sig en fin förening av en driftig industriman av världsformat och en varmt kännande kulturpersonlighet och hembygdsvän.

Gösta Ehrnberg var djupt rotad i sin bygd, sydöstra Skåne. Sen tidigt 1800-tal hade hans fäder, i tre generationer, suttit som ledare för den alltfört växande Läderfabriken i Simrishamn; på mödernet stammade han från stora bondgårdar i Albo och Ingelstads härader. Efter tidiga läroår i yrket hos fadern, Alfred Ehrnberg, fullförde han intill 1922 sina tekniska studier i Malmö och i England, Danmark, Tyskland och Frankrike. Och likt sina fäder blev han en mycket framstående garvare, ty han hade också ärvt viljan till att pröva och ställa frågor, att finna nya vägar och utvägar. Forskning i yrket, tekniskt och historiskt, var honom alltid angeläget. Så arbetade han ständigt för bästa kvalitet hos garverinäringens material och metoder, med starkt intresse för lädrets möjligheter för nya behov (bl a inom konsthantverket). »Jämn kvalitet jämt» var ett arbetsmål.

Gösta Ehrnberg kom oavbrutet med nya synpunkter på läderindustrin och dess villkor, i Sverige och i världen. Överhuvudtaget var han en vaken kritiker av relationerna mellan politik och näringsliv, med yttranden och initiativ som måste uppmärksammas i vida sammanhang. Korteligen: han *trodde på läder*, med öppen blick för näringens problem och framtid.

Samtidigt var han i Simrishamn (likt sina fäder) en god och modern arbetsledare, ofta en föregångsman i sin umgängelse med fabriken arbetare (genom bl. a. fabrikskommitté, intressekontor, arbetsbelöningar och ekonomisk hjälp). – Och alltid angelägen att få dela med sig av nya erfarenheter åt sina medarbetare, antingen det gällde läderberedning eller kulturminnesvård!

Gösta Ehrnberg har kallats »en resande ambassadör för svensk läder-

industri». Och han verkade för sitt yrke, i Sverige och i världen, med på en gång fackmässiga och vetenskapliga synpunkter. Hans djupa kunnighet och förmåga till överblick, hans stora begåvning för att leda och förhandla förde honom snabbt till styrande poster inom både svensk och internationell garverinäring och industriledning. Detta skedde därtill i ett svårt skede av krig och utveckling, som krävde tålamod och smidighet och därtill långa och farofyllda resor jorden runt; efter sju års ordförandeskap i »The International Council of Tanners» blev han också 1954 dess Honorary President. Kort sagt: Gösta Ehrnbergs stora yrkesskicklighet, hans fasta grepp och varma mänsklighet gjorde honom under ett halvsekels oförtröttat arbete, buret av vilja och idealitet, till »världens främste garvare». Det var ett stolt krön för ett gammalt hantverk i en liten avlägsen stad – ett ljusst men vemodigt minne nu, när både ledaren och företaget äro borta . . .

Men den store industriledaren var i sin hembygd också något annat: den hängivne kulturvårdaren. Också som sådan hade han resning och vidd: den begåvning av framsynthet och vidsyn, som på ett rätt enastående sätt präglade Gösta Ehrnberg, gjorde – i förening med hans förmåga att hängivet och »envetet» genomföra sina idéer – att han i mycket blev en föregångare inom Skånes hembygds- och naturvård. Hans personliga charme och generositet gav honom många »samarbetare» och vänner – något som under decennier kom ej minst hembygdsvården på Österlen tillgodo! Gösta Ehrnbergs förbindelser med viktiga kultur-institutioner – t. ex. Vitterhetsakademien, Nationalmuseum och Nordiska Museet – voro de bästa, och Simrishamn blev en kär »rastplats» för Riksantikvarien och hans tjänstemän! Givetvis kom han så – med sina andliga och materiella resurser – att betyda mycket för arbetet i Skånes Hembygdsförbund och Naturvårdsförening, och med sin klara och ofta »lyriska» penna producerade han sig ofta även i kulturhistoriska diskussioner och studier. Ett enda, gott exempel: den lilla boken »Kring en gammal garvaregård», varmed han avrundade sin livslånga yrkesforskning.

Men – charity begins at home! Som ordförande i Föreningen för Fornminnes- och Hembygdsvård i Sydöstra Skåne under mer än 40 år, inriktade Gösta Ehrnberg mycket tidigt (redan på 1920-talet) dess verksamhet på nya, stora och väsentliga ting: inventeringar (t. ex. av dräktskick och fornminnen), byggnadsvård (med tävlingar om modern bebyggelse), konstutställningar och naturskydd (t. ex. för Stenshuvud, Vik, Tjörnedala, Sandhammaren). Genom egna förvärv och donationer

räddade han därtill viktiga byggnads- och naturmiljöer i Simrishamn (Hembergska huset, Strömska garveriet, Bergengrenska gården) och vid kusten på ett sätt som man för alltid måste minnas med tacksamhet. Ty ett faktum är, att hans insatser på väsentliga punkter har räddat Simrishamns stadsbild och Österlens kust – som vi nu se som ovärderliga! – ur en hotande kris vid medio av 1900-talet.

Det må sägas, att hembygdsvården på Österlen under Gösta Ehrnbergs ledning hade ett lysande skede – märkligt för landet, fullt av arbete, vilja och glädje!

Överhuvudtaget kommer Gösta Ehrnbergs rika personlighet och humanism – med entusiasm, initiativrikedom och dådkraft – att stå som ett i högsta grad *ljust* minne och föredöme i skånsk kulturhistoria.

Han citerade en gång en fransk författare: »*Böj dig ned till källorna vid dina fötter!*» – och han har visat, med vilken *skapande* kraft de källorna ännu springa!

29.7 1900-12.6 1981

David Hannerberg

Av Staffan Helmfrid

Få människor har jag mött som så utstrålade forskarglädje som David Hannerberg. Han var så absorberad av de vetenskapliga problem han ständigt brottades med och lockelsen i de lösningar han anade att man kunde känna sig ganska orolig att åka i bil med honom vid ratten. En plötslig vardaglig kommentar om vädret kunde göra honom förvirrat oförstående! Den bild minnet lättast frammanar av David Hannerberg är från de talrika stunder, då han full av iver och med lysande ögon talade om hur han fått ett gåtfullt pussel att gå ihop, hur han upptäckt en övertygande förklaring, hur perspektiven öppnade sig. Samtidigt var det karakteristiskt för Hannerberg som vetenskapsman att han aldrig såg sina lösningar som definitiva, det systematiska sökandet efter bättre teorier upphörde aldrig. Han tillförde den historiska geografin fysikern-matematikerns vetenskapliga precision och hör därigenom till dem som djupgående påverkat svensk kulturgeografi. Klarare än de flesta såg han hur »de två kulturerna» möttes i ämnet och hur man borde handskas med teoribildningen. Han var vetenskapligt och mänskligt tolerant, generös och alltid uppmuntrande, i vetenskaplig kritik och bedömning var han obevekligt stringent och omdömessäker. Generositeten och den entusiasmerande uppmuntran var det första jag för numera nära 30 år sedan mötte av Hannerberg. I ett brev hade jag som ung licentiand i Stockholm – ganska ensam på en institution som i fyra år saknade ordinarie professor – frågat professorn Hannerberg i Lund, om han ville tillråda ett avhandlingsarbete om det äldre agrarlandskapet med västra östgötaslätten som undersökningsområde. Jag bevarar Davids svarsbrev, som jag den gången avvaktade med den oro man känner inför en personligen obekant auktoritets syn på ens förslag, som ett viktigt personligt minne. Den varmhjärtade uppmuntran och lyckönskan till val av undersökningsområde som brevet innehöll blev avgörande för mitt ämnesval och för min relation till Hannerberg.

Staffan Helmfrid

Hannerberg hade då redan passerat de 50, och stod mitt uppe i några av sina viktigaste arbeten, de som omkring 1955 skulle göra honom känd i Europa, främst »Die älteren skandinavischen Ackermasse. Versuch zu einer zusammenfassenden Theorie». När Hannerberg efter kallelse 1956 tillträdde den nya kulturgeografiprofessuren vid Stockholms högskola drog han med rent ungdomlig entusiasm igång en organiserad forskningsverksamhet kring agrarlandskapet. Den fick sin bas i fältkurser för studenterna på 2-betygsnivån. Med anslag från samhällsvetenskapliga forskningsområdet genomfördes systematiska rekognosceringar, som så småningom uppdagade hundratals områden med spår från förhistorisk och medeltida odling och bebyggelse. Fältmaterialet blev den ena basen för forskningsprogrammet, arkivmaterialet, främst lantmäterikartorna, den andra. Ur fältkursernas stimulerande gemenskap rekryterades 3-betygsstudenter och licentiander-doktorander. Seminariet växte. På 1960-talet började Hannerberg planera för en kraftig satsning på tekniska hjälpmedel i forskningen. Hannerberg var både nog framsynt och personligen förtjust i de nya räknemaskinerna, digitaliseringsutrustningar, mätapparatur som i snabb följd introducerades på marknaden för att driva fram en teknisk upprustning som för oss andra föreföll svindlande.

Det var Hannerbergs vetenskapliga anseende som säkrade finansieringen. Hans vetenskaplig-tekniska fantasi såg framtidens möjligheter. En lång rad avhandlingar föddes ur forskningsprogrammet. Men någon »skola» i snävare mening strävade han inte till. Han »styrde» med mycket lätt och faderlig hand. Desto intensivare kunde han hjälpa doktoranden med det slutliga manuskriptet. När detta satt riktigt långt inne kunde David Hannerberg nog ta på sig ett oproportionerligt arbete i både redigering och medförfattande! I gengäld fick han se 5 av sina docenter från 18 professorsår bli professorer.

Mot slutet av sin blott ett dussin år långa professorstid i Stockholm kom Hannerbergs öppna och hjälpsamma arbetssätt att sättas på hårda prov, då studerandeantalet vid institutionen tiodubblades inom tre år från 1960-talets mitt. Att söka ta hand om och bli bekant med 800 studenter är inte detsamma som att i ettårig rytm leva med och handleda 40 eller 80. Det högre seminariet fyllde till sist stora föreläsningssalen. Statsmakterna och högre myndigheter lämnade universiteten i sticket med de problem som ospärrat tillträde och politisk oro inför impopulära förändringar i studiesystemet skapade. Kom därtill att Hannerberg p.g.a. en särdeles utdragen tillsättningsprocedur för efterträdare-

ren måste kvarstå i tjänst 2½ år över pensionsålderns övre gräns.

Här behövde Hannerberg all bondens trygghet och seghet för att stå bi. Långt in på sommaren kämpade han med examination och uppsatshandledning, administration och planering. In i det sista kvarhöll han den muntliga slutexaminationen fr.o.m. 2-betygsnivån!

Mitt i det hektiska slutvarvet skrev han under sommaruppehållet i Falkenberg den essä »Objekt-data-modeller», som han tillägnade Gerd Enequist på 65-årsdagen (Ymer 1968) och där han utvecklade sin vetenskapssyn.

Under dessa oerhört arbetstyngda och hektiska år hände det ibland att Hannerberg med en vemodig suck sade att han måste lägga forskningen åt sidan. Han höll då också på med grundläggande kompendier i kvantitativ, korologisk analys, läromedel som han stegvis utvecklade i anslutning till kurser och övningar och som metodiskt förnyade ämnet.

Inför Hannerbergs minne bör man begrunda att han står som en förgrundsgestalt i kulturgeografiens förnyelse som kvantitativ, analytisk och teoribyggande samhällsvetenskap med tillämpningar i samhällsplaneringen men också så matematiker-fysiker han var, redan 1959 på goda skäl invaldes i den mest humanistiska av akademier, Kungl Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien.

När Hannerberg slutligen kunde dra sig tillbaka från den omedelbara frontlinjen mot antiintellektualism och ideologisk förvildning det kaotiska läsåret 1968/69 kunde han gå till fullbordandet av sin vetenskapliga livsgärning med några av sina största och mest djuplodande arbeten. Främst av den står band IV av Kumlabygden, »By, gård och samhälle», i vilken han på inemot 450 sidor med utförlig notapparat ger sin slutliga genetiska analys av hembygdens byar. Det är ett mycket lärt och ingalunda lättläst arbete. Det är definitivt ingen »hembygdsbok». En fullständig analys av detta verk är en analys av Hannerbergs hela vetenskapliga gärning inom den historiska agrargeografien och kulturlandskapsforskningen. Jag skall försöka kortfattat referera några huvuddrag i denna. Det är svårt. Hannerberg gjorde det aldrig lätt för sina läsare eller åhörare. Personlig blyghet hämmade honom att berätta om sig själv. Det ger mig dock en viss förtröstan, att jag har kvar ett brev av Hannerbergs hand från 1975. Jag hade för tidskriften *Journal of Historical Geography* till engelska översatt ett nog så besvärligt manus av David och tvingats göra tolkande omskrivningar och viss omredigering, tills jag tyckte att jag verkligen förstått innehållet. Översättande ställer obevekliga krav! David tackade mig i sitt brev för att jag

gjort den engelska översättningen betydligt mera begriplig än originalet! Också den tolkande karakteristik av Hannerberg som forskare som jag framförde Vegadagen 1969, då han ur kung Gustaf VI Adolfs hand mottog Retziusmedaljen i guld (Ymer 1969, s. 222–225), fick Davids uttryckliga godkännande.

Först några data ur Hannerbergs liv, de ger ett upplysande perspektiv.

Carl David Pettersson föddes högsommaren år 1900 i Vintrosa socken i Närke, där han växte upp på den lilla gården Hannaberg. Skollärare och präst upptäckte pojken läsbegåvning och medverkade till att han fick komma till läroverket i Örebro. I Örebro togs han om hand av lektorn Lagerstedt med både bostad, omvårdnad och intellektuell stimulans. Efter studentexamen blev det studier i matematik och fysik i Uppsala, huvudämnena i en fil. mag.-examen 1924. Sedan var han läroverkslärare i Göteborg i mer än 20 år. Där mötte han sin livsledsagarinna, Edith, också lärare. Jämsides med en aktiv och pedagogiskt förnyande lärargärning fortsatte han sina studier, tog fil. lic.-examen och disputerade i geografi i Göteborg 1941 på avhandlingen »Närkes landsbygd 1600–1820. Folkmängd och befolkningsrörelse. Åkerbruk och spannmålsproduktion». Avhandlingen öppnade på allvar det äldre agrarsamhället för kvantitativa analyser och betecknade metodiskt och tematiskt något så nytt inom ämnet att en extracponent vid disputationen ifrågasatte om det var geografi!

Ett centralt problem i avhandlingen var den källkritiska värderingen av det arkivmaterial, som gav kvantitativa upplysningar om lantbruket i äldre tid, särskilt relationen mellan produktion och folkmängd. Mantalslängder, boskapsutsädeslängder, tiondelängder och geometriska kartor blev föremål för ingående och skarpsinniga analyser. De hjälpmedel som statistiken skulle tillhandahålla med stickprovsteori etc. fanns ännu inte och Hannerberg fick utveckla sina egna metoder. Ingen räknemaskin, än mindre dator stod till förfogande för de oerhörda mängderna räkneoperationer. De utfördes ännu med penna och papper.

Ären mellan disputationen 1941 och professorsutnämningen i Lund 1950 presterade Hannerberg vid sidan av läroverkslärartjänst, från 1947 lärartjänst vid högskolan, en imponerande rad vetenskapliga arbeten, några av dem av fundamental betydelse i hans forskargärning. Bibliografin upptar 21 titlar för detta årtionde. Däri ingår ett antal aktuella inlägg i den skolgeografiska debatten, stora arbeten inom bergs- och brukshistoria, recensioner med vetenskaplig tyngd men framförallt de arbeten i vilka huvudlinjen i livsverket läggs fast.

En recension är värd att lägga märke till, den i Rig 1950 av Eli Heckschers Sveriges ekonomiska historia 1720–1815. Den lärde bondpojken Hannerberg reagerade starkt mot den tydligt verklighetsfrämmande, slentrianmässigt nedlåtande framställningen om lantbruk och bönder i äldre tid, som färgade Heckschers framställning och som hade sina rötter inte minst i Frihetstidens reformpropaganda.

Jag vet att detta blev en stark drivkraft i Hannerbergs forskning om det äldre bondesamhället och bondelandskapet! En annan drivkraft var den utmaning en skarpsinnig matematiker som Hannerberg fann i behovet att reda ut äldre tiders till synes ogenomträngligt förvirrade måttförhållanden. Det var dessutom en förutsättning för varje utvärdering av de kvantitativa källorna från äldre tid att man kunde bestämma storleken av de mått de avsett.

För att kunna fullfölja sina två huvudlinjer, dels att klarlägga de kvantitativa relationerna mellan produktion och folkmängd i ett längre tidsperspektiv, dels, och detta kom att bli den med tiden alltmer dominerande frågan, att förklara det äldre agrarlandskapets regionalt skiftande bebyggelse- och ägoindelningsmönster, byarnas genetiska struktur, utvecklade Hannerberg sin geniala och originella metrologiska metod. Den krävde mycket omfattande exkurser i metrologi för att säkerställa själva instrumentariet. Även om Hannerberg därigenom blev en internationellt ledande historisk metrolog, ledamot av Comité international pour la métrologie historique, höll han alltid sitt historisk-geografiska motiv i sikte. Metrologin var ett medel som han med sitt kristallklara intellekt och sin fascination för talens sammanhang gav avgörande tillskott av ny kunskap i syfte att få erforderliga analysverktyg för bykartorna, fältlokaler och de kamerala serierna. Centralt var att komma till rätta dels med åkermätningens längd- och ytmått, och spannmålsmätningens rydmått, varierande i tid och rum, dels innebörden i de kamerala måtten, taxeringsmåtten.

Två uppsatser från denna tid framstår som särskilt betydelsefulla, »Tunnland, öresland, utsäde och tegskifte» och »Kan åkerarealen beräknas med ledning av det tidigare 1600-talets utsädeslängder?». Hannerberg visade i dem att de kamerala källornas uppgifter om utsädet varken var det de gav sig ut för att vara, aktuella uppgifter om utsädesmängden, eller vad man tolkat dem som, dvs. mått på åkerarealen utan i själva verket ofta nedärvda från äldre måttenheter omräknade taxeringsuppgifter i första hand den medeltida marklandstaxeringens. Han insåg att om man kunde ge dessa en rätt metrologisk tolkning skulle

man i utbyte få arealupplysningar från mycket äldre skeden än 1600-talet. Hannerberg skulle senare visa att också marklandsuppgifterna kunde vara formella omräkningar av ännu äldre taxeringsvärden.

Lika betydelsefullt var att byarnas tegindelning och gårdstomter lät sig tolka metrologiskt varvid uppodlingens och byplaneringens faser kunde urskiljas, i viss mån dateras med ledning av de vid utläggningen använda måtten och bringas i samband med de kamerala taxeringsvärdena.

Sporrad av denna överraskande och lockande nya möjlighet att dechifrera människans odlingslandskap och urskilja faserna i dess tillblivelse, genomförde Hannerberg sedan han tillträtt professuren i Lund ett omfattande program av punktvisa metrologiska kartanalyser, varvid särskilt de utmärkta bykartorna från solskiftets Östergötland gav rika resultat. Vid 1950-talets mitt var han färdig för sitt inledningsvis nämnda första försök till en sammanhängande teori. Perspektivet hade vidgats i tid och rum och det svenska agrarlandskapets planologi sattes in i ett allmänt europeiskt sammanhang, med den antika världens mäktiga kulturimpulser iakttagbara också i markindelning och territoriell organisation.

Nya impulser gavs Hannerberg från arbetet med de stora skånska byarna och de tidiga danska källorna som han tog upp i Lund. Närmare kontakt med forskningen i England och Tyskland ledde också Hannerberg till att ta upp arbete med fältmaterial, karteringar av odlingsmarkens spår från övergiven odling och bebyggelse från medeltid eller förhistorisk tid. Tyvärr hämmades internationella kontakter både av hans blyghet och ovanan tala främmande språk.

På en fältlokal i östra Skåne kunde Hannerberg ge den första fältindikationen på hur en förhistorisk fältindelning lagts om till medeltida bolparceller.

Analysen av bolindelningens och boskiftets bygder i Skåne gav nya utgångspunkter för tolkningen av de mellansvenska byarnas utformning före det medeltida solskiftet. I skriften »Byamål och tomtreglering i Mellansverige före solskiftet», 1959 diskuteras »helgården», »bolet» – mansusenheten – som grundelement också i mellansvensk bebyggelseplanering och -taxering. Med helgårdsdefinitionen som grund ger Hannerberg en ny kvantitativ förklaring till den länge diskuterade administrativa områdesindelning som hänförs till ledungsorganisationen. Hannerbergs tolkning av de äldsta besuttenhetsnormerna och det fasta sambandet mellan gårdstomt och gårdsstorlek som synes ha varit föregånga-

ren till solskiftets proportionalitetsregel, liksom identifieringen av mansusenheternas både geometriska och kamerala definitioner ur kartornas metrologi och taxeringstalens aritmetik framstår som en intellektuell prestation av högsta valör och originalitet. Hannerberg hade på allvar trängt ned i förhistorisk tid och börjat kasta ljus över förhållanden som betraktats som oåtkomliga för forskningen.

På 1960-talet återvände Hannerberg på allvar till sin hembygds byar. »Bytomt och samhällsorganisation», 1966, ger en populär översikt över de frågor Hannerberg här slutgiltigt tog upp och de djupa perspektiven ned i svensk samhällshistoria, som sysselsatte honom. Till grund för tolkningen av Närkesbyarnas och -bygdens utvecklingsförlopp lade Hannerberg ett sammanfattande, på all egen tidigare forskning i svenska byar med jämförande analyser i utländskt material, grundat utvecklingsschema i fem »nivåer», den yngsta nivå V representerande högmedeltida byplanering. I kortaste form är det presenterat i uppsatsen »Models of medieval and premedieval territorial organisation», 1967. Hannerberg hade identifierat och definierat de olika nivåerna i schemat i byar i Mälardalen, Östergötland och Skåne. Det blev ett viktigt instrument för att övervinna den informationslucka rörande Närkesbyarna som ligger i bristen på kartor över hela ägoindelningen före storskiftet.

Hannerbergs arbeten, särskilt den mogna och magistrala Kumlaboken är oerhört kompakta och låter sig knappast rättvist referera.

Det matematisk-logiska framställningssättet och de ibland mycket långtgående slutsatser som dras ur metrologiska samband må göra historiker skeptiska. Ingen kommer ifrån att de sporrar till otaliga hypotes-testningar och intensivt arbete med kontroller i andra tillgängliga material. En kraftfull teori driver fram vetenskapen, dess värde är inte beroende av om den visar sig slutgiltig eller temporär! Det var så Hannerberg själv förstod sin roll som vetenskapsman. Det är en stor och obotlig förlust för vetenskapen att han aldrig hann med den läroboksmässiga framställning med utförlig dokumentation över den metrologiska metodens förutsättningar och tillämpning som han planerat som ett metodiskt komplement till den ovärderliga »Svenskt agrarsamhälle under 1200 år, Gård och åker, Skörd och boskap» från 1971. Hannerberg plågades av att inte hinna med den trots intensivt arbete till över 80 års ålder!

Det var vemodigt att ett drygt halvår före Davids bortgång höra honom, svårt medtagen av den sjukdom som skulle ända hans liv, säga

Staffan Helmfrid

att han nu inte förmådde slutredigera sitt sista arbete, den analys av Hagestad by på Österlen vars slutförande han övertagit från en redan tidigare bortgångne elev. Det utges postumt. Det präglas av ett obrutet lysande intellekt och väcker minnet av en varmhjärtad och omtänksam lärare. Hannerbergs orubbliga tro på förnuft, vetenskap och framtid bortom mänskliga förvillelser är för oss en källa till inspiration.

Mattias Olofsson

Av Christian Callmer

Leg. läkaren Johan Sigfrid Mattias Olofsson var sedan 1978 stiftande ledamot av Societeten, och en fond av samma år bär hans namn.

Mattias Olofsson var född i Kvidinge den 2 augusti 1899; han avled i Lund den 7 oktober 1981. Han var son av timmerhandlare Sven Olsson och hans hustru Matilda Olsson. Då hans moder avled kort efter hans födsel, uppfostrades han under sina tidigaste år av en moster, som var sjuksköterska. Efter skolstudier i Helsingborg avlade han studentexamen vid latinläroverket i Stockholm den 18 juni 1918 och inskrevs vid Lunds universitet den 12 september samma år. Han studerade först inom den filosofiska fakulteten och avlade fil.kand.examen den 31 maj 1928; därefter övergick han till medicinens studium och undergick med.kand.examen den 30 maj 1931. Under åren 1925–31 var han amanuens vid psykologiska institutionen: med professor Axel Herrlin publicerade han då en undersökning angående psykotekniska prov för flygare. Olofsson fortsatte sina medicinska studier vid Karolinska institutet och avlade där med.lic.examen 1938. Efter olika förordnanden huvudsakligen vid sjukhus i Stockholm tjänstgjorde han på Stockholms tbc-byrå 1942–46. Under beredskapstiden uppehöll han 1942 och 1944 tjänsten som t.f. flygläkare vid F 10 och 1943 och 1944 var han t.f. kår-läkare vid Norrbottens flygkår. I Stockholm var han 1943–54 industri-läkare och drev samtidigt fram till 1957 egen praktik. Sedan 1958 var han verksam som praktiserande läkare i Lund, en praktik, som han uppehöll till de sista åren.

Det framgår redan av Olofssons curriculum vitae, att hans studieintressen sträckte sig vida, och ofta gick de mycket utöver de rena fackstudierna. Hans äldre kusin på moderns sida Axel W. Persson (1888–1951; denna årsbok 1951 s. 117–124), då docent i klassisk fornkunskap och antikens historia, hade på 1920-talet kommit hem från de första större svenska arkeologiska utgrävningarna i Grekland. En

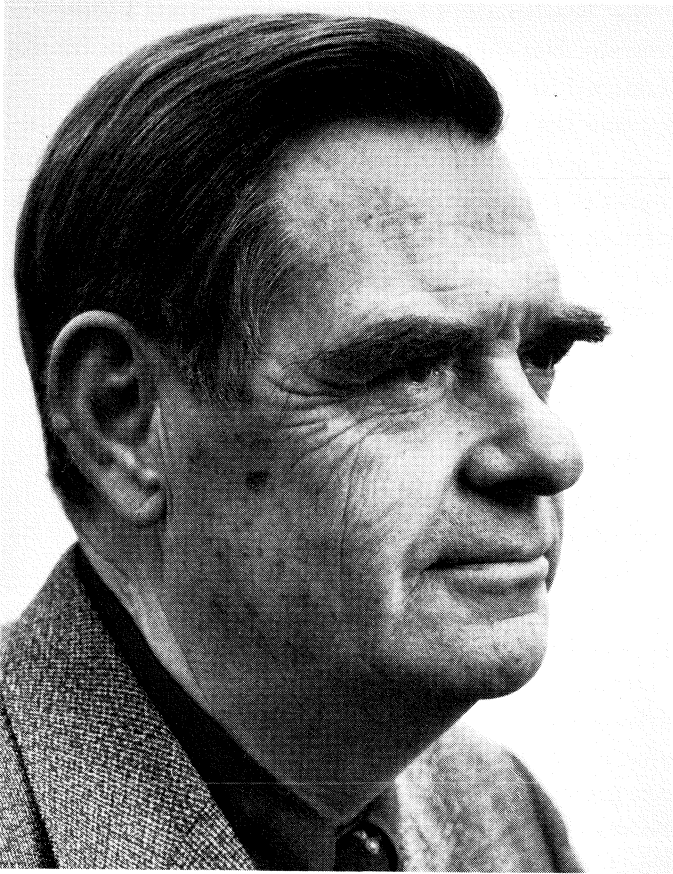

2.8 1899-7.10 1981

del av fyndmaterialet bearbetades i Lund, där universitetets källare var arkeologiskt arbetsrum. Här deltog understundom Mattias som frivillig medarbetare i restaureringen av keramiken.

Större delen av sina sista Lundaår framlevde Olofsson i den Lagerbringska gården vid Vinstrupsgatan. Detta hus, som är ett av de äldre i Lund, är otvivelaktigt ett av de mest intressanta. Under 1600-talet ägdes tomten av Lunds universitets förste professor i astronomi Anders Spole, som försåg den dåvarande byggnaden med ett torn; detta syntes tydligt på Erik Dahlbergs kopparstick av slaget vid Lund. Under flera år ägdes gården av professor Sven Lagerbring, en av Lunds mest betydande universitetslärare på 1700-talet. När den i följande sekel övergått till annan ägare, upptäckte Peter Wieselgren i fastighetens hönshus resterna av Lagerbrings kvarlåtenskap, nu i universitetsbiblioteket. Bland de senare namnen i ägarelängden kan nämnas professor V. E. Lidforss och bland de sista konstnären Ernst Norlind. Om allt detta bedrev Olofsson ingående forskningar.

Redan i Stockholm samlade Olofsson böcker, och han upphörde egentligen aldrig därmed, även om han under senare år sålde bort några delar av samlingen. Han var inte bibliofil i den meningen, att han samlade dyrbara eller sällsynta böcker. Hans boksamling innefattade huvudsakligen historia i allmän bemärkelse, kulturhistoria och personhistoria, och det var hans studiebibliotek. På det personhistoriska området ägde han stora kunskaper, och få torde som han ha tagit del av de lärda sällskapens årsböcker. Han ihågkom också det Personhistoriska samfundet med en donation för dess publikationsverksamhet. Före sin bortgång skänkte han sitt bibliotek till sin hemförsamling, till Kvidinge hembygdsförening, som har uppställt det i Hembygdshallen. Andra donationer av honom tillföll Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet och sällskapet Heimdall.

2.3 1910-29.12 1981

Bengt Bengtsson

Av Sigfrid Svensson

Den 1 juli 1961 tillträdde Bengt Bengtsson som intendent för Kulturhistoriska museet i Lund. Han hade sedan 1938 varit fast knuten till Nordiska museet och senast varit föreståndare för Skansens kulturhistoriska avdelning. I den första av de 18 årgångar han kom att redigera av Lundamuseets årsbok *Kulturen* ingår också ett litet bidrag av honom själv »V-tecknet» med Anders Stens monumentala teckning av Winston Churchills ryggtavla med armarna bakåt och högra handens pek- och långfinger stretande till ett V. På motstående sida återges de första takterna till Beethovens femte symfoni, första satsen. Morse-tecknet för V är . . . – . Tre korta och en lång utgör även de första takterna i »ödessymfonin», som Beethovens femte har kallats. Men de ingick också under kriget i musikvinjetten till den engelska radions sändningar för kontinenten, alltså ett ständigt påminnande om Victory, seger och ödets obeveklighet.

Årsboken 1961 hade som rubrik: »Bok och skrift». Den handlar alltså om bokstäver. Att till dem också föra »V-tecknet» är ett exempel på den fantasi och uppslagsrikedom, som utmärkte Bengt Bengtsson som författare och forskare, som redaktör och utställare.

Säkert stod det från början klart för honom, att en viktig arbetsuppgift skulle komma att bli *Kulturens* årsbok. Den var museets främsta stämna utåt och en nyckel till dess ekonomi. Årsboken hade redan från början dragits med ett handikapp som visserligen inte hindrat en storartad publikframgång men i längden ändock var besvärande vid medlemsvärningen. Avsiktligt och regelbundet utkom den nämligen ett år försenad. Det var en åtgärd som årsbokens grundare Sven T. Kjellberg tvingats till av ekonomiska skäl – för att få rörelsekapital till den första tryckningen. Genom att chefsbytet nu skedde vid årets mitt kunde det befaras att eftersläpningen skulle öka. Så blev det inte. Tvärtom.

Resolut valde den nye chefen en rubrik för ett innehåll med vilket han tilltrorde sig snabbt kunna fylla en årsbok. Det blev som ovan nämnts »Bok och skrift». Han själv levererade det längsta bidraget: »Tidiga textstilar». Det var ett specialämne, tämligen obekant för den stora läsekretsen, även om den dagligdags hade kontakt med många av dess delar. Presentationen gjordes heller inte i en stor sammanhängande textmassa utan i ett tjugotal fristående korta artiklar. Där finns bl. a. rubrikerna »Gotisk bokkonst» och »Språkbandet». Det senare var karaktéristiskt för tidiga illustrationstryck men är också kvarlevande i våra tidningsseriernas pratbubblor. Det var en jämförelse som förde medeltiden närmare. Det gör också »Frakturens födelse», när författaren erinrar om att många ännu levande svenskar under sin skoltid via denna stil från 1500-talets början inhämtat läsandets konst.

Här presenterades också de olika tryckstilarnas skapare, vilkas namn i ekot från tryckpressarna ljuder som opersonliga begrepp, när man inte vet att de ursprungligen gällt levande människor: Garamond, Baskerville, Bodoni. Inskjutna i denna typografiska krönika kommer artiklar som »Gutenbergs bibel», »Den äldsta svenska tidningen», »William Morris – pionjären för vår tid».

Elegant och med väsentligheter för ögonen utnyttjade Bengt Bengtsson sina typografiska kunskaper parade med mångsidiga resultat från sina tidigare historiska forskningar. Ett lättbegripligt framställningssätt med denna gedigna vetenskapliga bakgrund passade precis i universitets- och folkbildningsstaden Lund. Den i en ny skepnad återvändande studenten, sångaren och spexaren accepterades omgående och blev en populär person från början. Hans muntliga framställningskonst charmerade också.

Bengt Bengtsson hade vuxit upp med typografi. I hemstaden Karlshamn var hans fader tryckeri- och tidningsägare och här hade han själv praktiserat i yrket. Hans kunnande fick sedan en praktisk tillämpning i inredningen av Skansens boktryckeri. Till boktryckarkonstens stora jubileum 1941 svarade han för Skansens utställning »Det tryckta ordet 500 år». Han deltog också i »Det svenska boktrycket genom tiderna», som anordnades till den internationella boktryckarkongressen i Stockholm 1948.

Så kom 1956 doktorsavhandlingen »Svenskt stilgjuteri före år 1700». I fråga om datering och attribuering kunde naturligtvis Bengt Bengtsson luta sig mot Isak Colijns och andras boktryckerihistoriska forskningar. Men hans huvudproblem var dock andra: Varifrån hade de tidiga

svenska tryckerierna fått sitt tryckmaterial? Vad fanns tidigast av stilgjuteri i landet? Varifrån och i vilken utsträckning hade import skett?

I de färdiga produkterna kunde man spåra tryckmaterialets kvalitet. Och Bengt Bengtsson hade ett vant öga. Om boktryckaren Andreas Gutterwitz, verksam i Stockholm 1583–1610, skriver Bengtsson, att »hans rader verka vågiga och enskilda typer luta. Detta tyder på amätörmässig gjutning». Gutterwitz kunde alltså inte gärna fått sitt material från kontinentens rutinerade stilgjuterier. Misstanken bekräftades, när Bengtsson i tryckeriets inventarieförteckning 1612 konstaterar, att tryckeriet också måste ha varit ett relativt välförsett stilgjuteri, något som inte tidigare observerats.

När det sen gäller »Gustav II Adolfs bibel» framhåller Bengt Bengtsson, att man redan av tryckningens omfattning kan räkna ut, att resurser måste ha funnits här hemma att successivt kunna gjuta om stilen. Han fortsätter: »Själva bibeln bär syn för sägen. Dess typmaterial synes alltigenom nytt och friskt, stilen är skarp och tydlig från Genesis till Uppenbarelseboken». Han visar också, att den stilgjutare som svarat för bibeltrycket måste ha varit Peter von Selow i Stockholm, som redan 1616 besökte huvudstaden och då medförde material för stilgjutning. von Selows gjuteri blev av väsentlig betydelse för den svenska 1600-talsbokens typografiska utformning. Bengt Bengtsson har undersökt hur olika boktryckares typsnitt visar på förbindelser med von Selow. Själv hade denne fått sitt stilmaterial dels från Frankfurt, dels genom att med garamondtyperna som förebild åstadkomma behövliga typsnitt.

Bibeltrycken betydde en stor stimulans för boktryckarkonsten i Sverige. Det gäller också »Karl XII:s bibel» som Bengt Bengtsson ägnat en specialstudie »Tillkomsten av Carl XII:s Biblia» (1953). Denna bibel utfördes hos Henrik Keyser d.y. i Stockholm och på detta tryckeri måste, som Bengt Bengtsson visar, en avsevärd omgjutning av textstil ägt rum. Med Keyser försvann den stilgjutartradition, vilken såsom Bengt Bengtssons avhandling klargjort, oavbrutet existerat sedan 1400-talets slut i Sverige.

Men det var inte bara detta Bengt Bengtsson ville visa i sin avhandling. Han ville också slå ett slag för att produkterna, trycktyperna, skulle uppfattas som en estetisk företeelse, att deras formhistoria tillhörde vår konstforskning. Han inpassade tryckstilarna i den konsthistoriska periodindelningen. Typografin gick att jämföra med arkitekturen. Under 1600-talet ökade förskjutningen från tysk mot holländsk smak ifråga om typografi och stilval. Som en slående samtida parallell

framhåller han den holländska klassicismen såsom den i Sverige främst kommer till synes i Ridarhuset i Stockholm.

Gentemot kritiken att barockens typografi var ett degenerationsfenomen betonas nödvändigheten av att se tidens tryckeriproduktion i dess sociala och ekonomiska sammanhang. Tryckalstrens ojämna tekniska kvalité var en naturlig följd av att produktionen vid 1600-talets slut inriktades på allt bredare folklager för vilka kvalitén spelade en mindre roll.

Bengt Bengtsson säger i sin avhandling, att konsthistoriskt sett är det viktigare att bestämma typsnittens ursprung och karaktär än att få veta vem som signerat illustrationerna i ett verk. Det var i samma kritiska anda han redan i sin lilla vackra skrift »Det äldre förlagsbandet» (1949) skriver, att »bokbandets tekniska utveckling har ägnats en mycket ringa uppmärksamhet i förhållande till dess konsthistoriska . . . Man har överbetonat ytdekorationens betydelse på bekostnad av de konstruktiva betingelserna för bandets gestaltning». Och även här framhålles sammanhanget med den ekonomiska och sociala utvecklingen. Det moderna förlagsbandet skapades på 1830-talet. England var föregångslandet, här möjliggjorde språkområdets omfattning massproduktion.

En nyhet som förde med sig genomgripande förändringar var den lösa ryggen i bokbandet. Det är en arbetsmetod som är så åskådligt skildrad, att man betvivlar inte, att den handgripligt utförts av författaren på samma sätt som han senare när det gällde stilgjutning i förväg själv prövade metoden på ett av Nordiska museets gamla gjutningsinstrument. Genom att bokryggen gjordes lös kunde både denna och pärmarna ges en inpressad ornamentik innan boken gjordes färdig. Pressning var en gammal förbilligande metod som tidigare använts för en enklare kundkrets. Nu kunde den även brukas på elegantare bokband.

Bengt Bengtsson gör här en jämförelse med utvecklingen inom guldsmedsycket, det andra stora ämnet för hans forskning. Redan på 1500-talet hade man börjat använda pressning av silverplåt för »bondsmycena», under det att folk högre upp på samhällsstegen erbjöds smycken i gjutet eller hamrat gediget silver. Men vid 1800-talets början kom pressningstekniken att användas för allt fler produkter. Orsaken var densamma som ifråga om bokbanden: Kundkretsen vidgades även nedåt och guldsmederna själva fick i den hårda konkurrensen behov av en förenklad produktion. Man erinrar sig i sammanhanget att Bengtsson hade tenterat i nationalekonomi för Emil Sonmarin. Genomgående i

hans forskning är ett realistiskt ekonomiskt betraktelsesätt.

Huvudarbetet är det stora avsnittet »Äldre guldsmedsteknik» i »Svenskt silversmide 1520–1850», del 3 (1945, det bör sägas att man i terminologin inte gör en uppdelning mellan guld- och silversmide). Här skildras verkstad och verktyg, hur silvret formades och hur silverföremålen fick sin utsmyckning. I centrum står klarläggandet av arbetstekniken. Arbetsbilderna är många och tidlösa. Stilarna växlar, men tekniken förblir länge i stort sett densamma. Även ifråga om silversmidet gäller vad som ovan sagts: Utgångspunkten för *forskaren* Bengt Bengtsson är själva hantverket. Han fick 1938 i uppdrag av Nordiska museet att ställa upp Skansens guldsmedsverkstad, där som han skriver »åtskilliga grenar av yrket måste praktiskt rekonstrueras».

Träffande har han i sitt avsnitt i »Äldre guldsmedsteknik» skrivit om den behärskning i formen och den sparsamhet i dekorationen som vi gärna vill se som speciellt svensk. Han fortsätter: »Hemligheten med det svenska rokokosilvrets skönhet måste till stor del ligga i överensstämmelsen mellan teknik och stilformer». Och denna kan knappast exemplifieras åskådligare än så här: Rokokobyrån är ur teknisk synpunkt förkonstlad i jämförelse med den bukiga silverkaffekannen från samma tid. Den gustavianska byrån med dess raka arkitektoniska former är en naturligare produkt av sin teknik än den cylindriska kaffekannen med de många pålödningarna är av sin.

I »Svenskt silversmide» är det andra och något äldre forskare som författat de stilhistoriska partierna. Bengt Bengtssons roll i boken var att belysa själva hantverket. Men att hans intresse och kunskaper självfallet också omfattade produkterna framgår av citatet ovan. Det bestryktes också till fullo av hans fortsatta författarskap kring Kulturens silversamlingar. Förutom mindre uppsatser har han publicerat »Matsilver förr och nu» (1963) och »Gammalt silver» (1968). Under sistnämnda rubrik har båda böckerna senare utkommit sammanslagna, omarbetade och praktfullt illustrerade (1979).

Bengt Bengtssons rent museala verksamhet i Lund präglas starkt av hans förmåga att få till stånd samarbete på olika håll. Och han drog omgående nytta av sina kontakter i Stockholm. Inte överraskande var hans första utställning här »Stormaktstidens boktryck», som året efter följdes av »Svensk lag 1280–1962». Båda kom från Kungliga biblioteket. Och 1963 fick Kulturen hit utställningen »Kartor och samhället», anordnad av Rikets allmänna kartverk, och 1965 »Svea hovrätt 300 år». Kring samtliga dessa evenemang utvecklades en rik undervisningsverk-

Sigfrid Svensson

samhet. Listan på utställningar skulle kunna göras lång.

Medarbetarnas antal ökades också efterhand. Deras uppskattning av arbetsledaren-vännen kom till uttryck i en gemensamt skriven bok »Kulturen runt» som överlämnades vid pensioneringen 1977. Må det tillåtas minnestecknaren här att upprepa de rader med vilka han då försökte karakterisera festföremålet:

»När Bengt Bengtsson kom till Kulturen var han genom många uppdrag på Nordiska museet vältränad för att inte säga den främste i sitt fack ifråga om utställandets svåra konst. På Kulturen har därtill chefens förmåga som arbetsledare kommit till synes. På sitt kamratliga och lätt-samma sätt och med stor generositet har han förstått och förmått att inspirera en stor krets av unga medarbetare, som fått förtroendet att på egen hand genomföra givna och ansvarsfulla arbetsuppgifter».

Ävensom att göra till mina slutorden i en annan minnesruna (Gösta Berg i Sv. D.) över Bengt Bengtsson från hans tidigare arbetsplats: »Hans arbetsglädje, hans humör och hans formella talanger stimulerade alla han kom i beröring med och kunde upplevas som en stråle av sol även i den gråaste vardag».

Vetenskaps societeten i Lund 1981

Bortgångna hedersledamöter

Montelius, Gustaf Oscar Augustin, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.

Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.

Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.

v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.

Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.

Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.

Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.

Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.

Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.

Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1952.

Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.

Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.

Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.

Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.

Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.

Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.

Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.

Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 1892, † 2/12 1975.

Hedersledamöter

Gjerstad, Erik Einar, professor, Lund, f. 30/10 1897, 67.

Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8 1910, 70.

Styrelse

Praeses: *Birger Bergh* (1980)

Vice praeses: *Carl-Gustaf Undhagen* (1976)

Sekreterare: *Bo Westerhult* (1978)

Vice sekreterare: *Bengt Hansson* (1981)

Vetenskapssocieteten i Lund

Skattmästare: *Axel Roos* (1967).

Medlemmar: *Thure-Gabriel Gyllenkrok* (1976), *Jörgen Faxe* (1977), *Torbjörn Vallinder* (1978), *Sten Åke Nilsson* (1980), *Eva Österberg* (1981).

Suppleanter: *Lars Eckerdal* (1978), *Carl Martin Roos* (1980), *Bengt Hansson* (1981).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Jan Svartvik* (1978), *Curt Kihlstedt* (1980), *Birger Gerhardsson* (1980), *Louise Vinge* (1981).

Suppleanter: *Folke Bohlin* (1975), *Pär Göran Gierow* (1980).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Sven Tägil* (1974), *Jan Svartvik* (1975), *Göran Hermerén* (1980), *Louise Vinge* (1981).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Göte Paulsson*.

Medlemmar: *Birgitta Odén*, *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*, *Nils Lewan*.

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Sven Ekbo* (1967).

Suppleanter: *Hans Regnéll* (1966), *Gunnar Törnqvist* (1969).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. *Kempe*, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sahlin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pehr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.

Lundahl, Nils, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.

- Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm*, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887,
† 9/4 1941.
- Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie*, f. friherrinnan *Cederström*,
f. 16/3 1859, † 28/8 1941.
- Montelin, Adolf Fredrik*, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.
- Sahlin, Carl Andreas*, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.
- Jacobsen, Helge*, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.
- Lundberg, Sven Emil*, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.
- Lundblad, Nils Waldemar*, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888,
† 25/9 1947.
- Munksgaard, Ejnar Johannes*, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890,
† 6/1 1948.
- Thott, Gustaf Otto Tage Stig*, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.
- Sahlin, Bo Carl Henrik*, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.
- Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira*, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883,
† 18/12 1951.
- Roos, Axel Bernhard*, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
- v. Schmiterlöw, Adelheid Emma Otburgis*, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5
1959.
- Edstrand, Karin Thekla Eleonora*, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
- Sandberg, Ivar Nils Gotthard*, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
- Berger, Svante Edwin Larsson*, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
- Dunker, Henry Christian Louis*, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
- Lundeqvist, Gösta Evald Andreas*, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892,
† 12/7 1962.
- Nevsten, Andreas Edvard*, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
- Sahlin, Stig Erik Gunnar*, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
- Wiberg, John Ake Truls*, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
- Berger, Carl Magnus*, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
- Bergh, Thorsten Christian Howard*, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901,
† 11/1 1965.
- Wigstrand, Gunnar*, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
- Palmstierna, Carl Otto*, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
- Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild*, fil. dr, assurancesdirektör, f. 25/6 1888,
† 5/2 1968.
- Jensen, Arthur Marinus*, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
- Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia*, f. *Fahlbeck*, fru, f. 18/1 1897,
† 9/11 1968.
- Trolle-Bonde, Carl*, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
- Hjelme-Lundberg, John*, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.
- Wehtje, Ernst Jonas*, tekn. dr, direktör, f. 17/7 1891, † 4/8 1972.
- Bergengren, Axel Göran Magnus*, civilekonom, f. 16/6 1921, † 19/8 1972.
- Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda*, f. *von Essen*, grevinna, f. 2/3 1908,
† 7/9 1973.
- Bendz, Olof Gregor Mortimer*, godsägare, f. 15/9 1904, † 9/9 1973.
- Thomasson, Tage Emanuel*, civilingenjör, direktör, f. 16/10 1894, † 4/9 1974.

Vetenskaps societeten i Lund

- Græbe, Eiler Otto*, domkyrkoarkitekt, f. 23/7 1892, † 5/1 1977.
Wijkander, Klara Severina, f. *Kock*, fru, f. 28/11 1888, † 25/9 1977.
Ehrnberg, Gösta Theodor, direktör, f. 26/5 1895, † 1/5 1981.
Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, leg. läkare, f. 2/8 1899, † 7/10 1981.

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia*, f. *von Geijer*, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.
Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, Lund, f. 25/7 08, 52.
Thott, Greta Linnéa, grevinna, Holmeja, f. 25/2 08, 53.
Hammarskiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, Malmö, f. 14/12 01, 54
Sandblom, Grace, f. *Schaefer*, fru, Pully Vand, Schweiz, f. 13/5 07, 54.
Hansen, Einar Anton, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
Gyllenkrok, Thure-Gabriel, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
Tunhammar, Elam Wihlgott, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
Hansen, Jozzi Ella, f. *Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59
Möller, Frans Ballieu, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
Ekblom, Sven Gustav Ingemar, konsul, Helsingborg, f. 17/3 03, 62.
Rausing, Gad Anders, docent, direktör, f.d. praeses, Lund, f. 19/5 22, 62.
Holmström, Nils Gunnar Teodor, jur. kand., direktör, Malmö, f. 30/10 04, 63
Rausing, Hans Anders, direktör, Lund, f. 25/3 26, 63.
Larsson, Sven Gunnar, direktör, Stockholm, f. 29/5 11, 64.
Roos, Axel Bernhard, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. *Boon*, fru, Halmstad, f. 19/6 15, 65.
Hallström, Hadar Erik H:son, direktör, Helsingborg, f. 15/6 00, 65.
Acking, Carl-Axel, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
Lauritzson, Tore, civilingenjör, Antwerpen, Belgien, f. 19/4 13, 66.
Holmberg, Hans Ake, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, friherrinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
Stählbrandt, Ake E., direktör, Trelleborg, f. 9/3 14, 67.
Kamprad, Feodor Ingvar, direktör, Vedbæk, Danmark, f. 30/3 26, 69.
Lindh, Sten, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
Strömbom, Nils Alfred Ragnar, kapten, fil. lic., Genève, f. 30/10 98, 69.
Malmros, Frans Jacob, konsul, Trelleborg, f. 4/11 25, 71.
Samuelson, Sten Olov, professor, Lund, f. 30/4 26, 71.
Faxe, Carl Jörgen Cornelius, direktör, Malmö, f. 2/6 12, 72.
Gierow, Karl Ragnar Knut, författare, fil. dr, Stockholm, f. 2/4 04, 72.
Penser, Per Wilhelm Julius, advokat, Eslöv, f. 29/5 01, 72.
Rasmusson, Karl Eric, direktör, Lund, f. 28/1 16, 72.
Kennedy, Douglas Gilbert James, godsägare, Råbelövs slott, Kristianstad, f. 5/3 12, 73.
Lilliehöök, Lennart F. B:son, verkst. direktör, Malmö, f. 21/4 24, 75.
Wessman, Gunnar, verkst. direktör, Uppsala, f. 23/9 28, 75.

- Mörck, Einar Walter, direktör, Trelleborg, f. 10/6 14, 76.
Trolle-Bonde, Gustaf, greve, Trolleholm, f. 2/5 43, 77.
Lindblad, Per Bjarne, direktör, Malmö, f. 25/11 29, 81.
Wrangel von Brehmer, Margit, friherrinna, Hyby, f. 26/2 16, 81.

Seniorer

- Kjellin, Tor Helge, professor, Filipstad, f. 24/4 85, 20.
Liljegren, Sten Bodvar, professor, Stockholm f. 8/5 85, 20.
Weibull, Curt Hugo Johannes, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.
Rooth, Erik Gustaf Theodor, professor, Lund, f. 22/4 89, 33.
Galster, Georg, fil. dr, museumsinspektör, Köpenhamn, f. 17/5 89, 44.
Hedström, Karl Fredrik Gunnar, professor, Lund, f. 31/12 90, 37.
Plejtel, Hilding Athanasius, professor, Lund, f. 19/10 93, 35.
Carlsson, Nils Gunnar, professor, Helsingborg, f. 7/3 94, 26.
Collinder, Erik Alfred Torbjörn (Björn), professor, Uppsala, f. 22/7 94, 36.
Lindquist, Ivar Artur, professor, Lund, f. 31/5 95, 25.
Akerman, Johan Henrik, professor, Lund, f. 31/3 96, 34.
Skautrup, Jens Peter Andreas, professor, Århus, f. 21/1 96, 46.
Knutsson, Knut Peter, professor, f.d. stadsbibliotekarie, Stockholm, f. 5/3 97
28.
Elouson, John Harald, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/6 97, 37.
Dedering, Sven Emanuel, professor, Lund, f. 10/12 97, 38.
Amundsen, Leiv, professor, Oslo, f. 30/5 98, 49.
Steen, Sverre, professor, Oslo, f. 1/8 98, 46.
Helgason, Jón, professor, Köpenhamn, f. 30/6 99, 38.
Sveinsson, Einar Ólafur, professor, Reykjavik, f. 12/12 99, 45.
Frisk, Jöns Ivan Hjalmar, professor, Göteborg, f. 4/8 00, 44.
Wieselgren, Per Väinö, fil. dr, lektor, Eslöv, f. 4/8 00, 47.
Moltke, Erik, dr. phil., Köpenhamn, f. 4/4 01, 43.
Svensson, Sigfrid Oskar, professor, Lund, f. 1/6 01, 47.
Mackensen, Lutz, professor, Bremen, f. 15/6 01, 32.
Kakridis, Johannes, professor, Saloniki, f. 17/11 01, 47.
Diano, Carlo, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.
Lombard, Alf, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
L'Orange, Hans Peter, professor, Oslo, f. 2/3 03, 40.
Syme, Ronald, professor, Oxford, f. 11/3 03, 48.
Clark, Sir Kenneth McKenzie, museidirektör, London, f. 13/7 03, 42.
Johannisson, Ture Gustaf, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.
Hafström, Adolf Gerhard G:son, professor, Stockholm, f. 27/3 04, 55.
Svendsen, Paulus, professor, Oslo, f. 17/4 04, 58.
Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Lund, f. 17/5 04, 52.
Hald, Kristian, professor, Köpenhamn, f. 9/9 04, 53.
Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Jankuhn, Herbert, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Falk, Knut-Olof, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.

Vetenskaps societeten i Lund

- Dahlberg, Anders Torsten*, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Christensen, Aksel Erhard, professor, Köpenhamn, f. 11/9 06, 50.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. 11/11 06, 44.
Ahlström, Gustaf Gunnar, professor, Stockholm, f. 25/11 06, 45.
Axelsson, Bertil Folke Bonde, professor, Lund, f. 22/12 06, 38.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, f. 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Frederik Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Stockholm, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Zilliacus, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.
Staiger, Emil, professor, Zürich, f. 8/2 08, 54.
Welinder, Per Emil Carsten, professor, Lund, f. 28/4 08, 54.
Segerstedt, Torgny, professor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
Wikander, Oscar Stig, professor, Uppsala, f. 27/8 08, 48.
Bendz, Claës Gerhard Mortimer, professor, f.d. praeses, Lund, f. 16/10 08, 43.
Pfannenstill, Bertil Algot, docent, universitetslektor, Lund, f. 22/2 09, 48.
Neumann, Sven Gösta, docent, Lund, f. 10/3 09, 62.
Moritz, Manfred S., professor, Lund, f. 4/6 09, 55.
de Bouïard, Michel, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
King, Arthur Henry, docent, Provo, Utah, USA, f. 20/2 10, 62.
Riis, Poul Jørgen, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Nilsson-Ehle, Hans Gregor Gunnar, professor, Göteborg, f. 17/7 10, 49.
Westergård-Nielsen, Christian Emil, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
Kjellman, Nils Reinhold, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.
Lindblad, Gustaf Martin Esaias, professor, Lund, f. 26/2 11, 50.
Westin, Gunnar Torvald, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
Fischer-Jørgensen, Eli, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Glob, Peter Wilhelm, riksantikvar, Köpenhamn, f. 20/2 11, 54.
Ahlbäck, Torvald Olav Otto, professor, Malax, f. 28/3 11, 59.
Jensen, Poul Johannes, professor, Köpenhamn, f. 3/5 11, 62.
Halldórsson, Halldór Torfi Gudmundur, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Normann, Carl-Edvard, professor, Lund, f. 26/1 12, 55.
Gerleman, John Gillis, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.
Fink, Troels Marstrand Trier, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
Stjernquist, Per Nilsson, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, Maurice Pierre Albert, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
Malmberg, Bertil, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Noreng, Harald, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Johannesson, Nils Gösta, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
Ollén, Gunnar, docent, Malmö, f. 27/11 13, 58.
Lundström, Sven Gunnar, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Nilsson, Sven Augustinus, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.

- Korlén, Hans Gustav Vilhelm*, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Fehrman, Carl Abraham Daniel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Hadding, Kerstin, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
Waller, Sture Magnus, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Björck, Tor Erland Staffan, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Ekbo, Sven Arnold, professor, Lund, f. 7/8 15, 56.
Becker, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Lyttkens, Hampus Elof Axel, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
v. Wright, Georg Henrik, professor, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Mannsaker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Egardt, Brita Sigrid Anna Lovisa, docent, Lund, f. 7/8 16, 68.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Æjder, Gustaf Ake Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Eldjárn, Kristján, fil. dr, Bessastaðir, Island, f. 6/12 16, 70.
Dravina, Velta Tatjana, professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Hartman, Sven Samuel, professor, Lund, f. 22/6 17, 69.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Södergård, Olof Östen, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lunds universitets rektor, Lund,
f. 29/8 17, 53.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Carlsson, Sten Carl Oscar, professor, Uppsala, f. 14/2 17, 53.
Stjernquist, Berta Ingeborg, professor, Lund, f. 26/4 18, 58.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Brøndsted, Mogens Holger, professor, rektor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Benson, Sven Archer, professor, Göteborg, f. 22/1 19, 54.
Regnéll, Hans Otto, professor, Lund, f. 30/1 19, 54.
Rooth, Anna Birgitta, professor, Uppsala, f. 15/5 19, 60.
Asdahl Holmberg, Ella Märta Mathilda, professor, Göteborg, f. 24/8 19, 58.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Stockholm, f. 19/9 19, 59.
Wallner, Björn Anders, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Oberholzer, Otto, professor, Kiel, f. 11/12 19, 64.
Arvidsson, Rolf Lennart, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 5/1 20, 73.
Back, Pär-Erik, professor, Umeå, f. 20/9 20, 59.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Gårding, Eva, professor, Lund, f. 14/7 20, 71.
Higham, John, professor, Baltimore, Maryland, USA, f. 26/10 20, 67.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.

Vetenskaps societeten i Lund

- Pettersson, Hans Olof*, professor, Lund, f. 17/4 20, 63.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Røstvig, Maren-Sofie, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Thors, Carl-Eric, professor, Helsingfors, f. 8/6 20, 65.
Cinthio, Erik Axel Hampus, professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Fenger, Henning, professor, Arhus, f. 9/8 21, 66.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Henriksen, Aage Skjoldborg, professor, Köpenhamn, f. 25/4 21, 74.
Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P., professor, Stockholm, f. 18/10 21, 70.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Sjöstedt, John Lennart, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/6 21, 64.
Skyum-Nielsen, Niels Holger, professor, Köpenhamn, f. 17/10 21, 72.
Strömberg, Märta Linnéa Ingeborg, professor, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, universitetskansler, Stockholm, f. 1/7 22, 61.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.
Fridlitzius, Joel Gunnar Ferdinand, professor, Lund, f. 29/6 22, 62.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Holm, Hans Ingvar, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Loman, Bengt Ragnar Carl, professor, Åbo, f. 7/8 23, 67.
Gustafsson, Stig Gunnar Valdemar, professor, Lund, f. 10/8 23, 69.
Österlin, Lars Gustaf, kyrkoherde, professor, Lund, f. 5/10 23, 71.
Johannesson, Eric Oscar, professor, Berkeley, California, USA, f. 4/5 23, 71.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Göteborg, f. 25/4 24, 61.
Mogren, Jan Olof Mårten Adolf, docent, universitetslektor, Karlstad, f. 8/6 24, 63.
Petersson, Hans Fredrik, professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Thalberg, Björn, professor, Lund, f. 18/2 24, 73.
Foote, Peter Godfrey, professor, London, f. 26/5 24, 73.
Hast, Karl Sture Arne, ordboksredaktör, Lund, f. 23/5 24, 76.
Rystad, Nils Göran, professor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9 25, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Swahn, Jan-Öjvind, docent, Hägersten, f. 15/5 25, 61.
Wallén, Per-Edwin Magnus, professor, Lund, f. 15/4 25, 63.
Lagerroth, Lars Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Fabricius, Cajus, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.

- Ladefoged, Peter Nielsen*, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.
Sørensen, John Kousgård, professor, Köpenhamn, f. 6/12 25, 72.
Đurovič, Ľubomír Jan, professor, Lund, f. 9/2 25, 74.
Lindell, Ebbe, professor, Malmö, f. 15/10 25, 75.
Swedner, Hugo Harry Harald Rodney, professor, Lund, f. 28/5 25, 75.
Larsson, Gustav Edvin, professor, Oslo, f. 24/1 25, 76.
Bohlin, Torgny, professor, Bergen, f. 20/5 25, 77.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Bringéus, Nils-Arvid Eduard Alarik, professor, f.d. praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Améen, Lennart Gustaf Gunnarsson, docent, universitetslektor, Lund, f. 4/7 26, 71.
Undhagen, Carl-Gustaf, docent, Malmö, f. 6/1 26, 71.
Gerhardsson, Birger, professor, Lund, f. 26/9 26, 72.
Banton, Michael Parker, professor, Bristol, f. 8/9 26, 72.
Lidin, Olof Gustav, professor, Köpenhamn, f. 3/2 26, 73.
Simonsson, Tord Lennart Wolmer, docent, biskop, Strängnäs, f. 13/2 26, 74.
Nalepa, Jerzy, docent, Lund, f. 29/7 26, 75.
Beskow, Per Erik, docent, Lund, f. 23/12 26, 80.

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

- Sandström, Sven Erik Ake*, professor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Aström, Paul Fredrik Karl, professor, Göteborg, f. 15/1 29, 64.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 8/12 27, 66.
Jörberg, Gustav Lennart, professor, Lund, f. 26/1 27, 67.
Bjerstedt, Sven Ake Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Kornhall, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.
Tägil, Sven Otto, professor, Lund, f. 15/12 30, 68.
Törnqvist, Gunnar Evald, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, docent, Lund, f. 19/10 27, 70.
Svartvik, Jan Lars, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Ek, Sven Birger, professor, Landskrona, f. 10/6 31, 71.
Olsson, Bernt Oskar Hemfrid, docent, Helsingborg, f. 11/5 29, 71.
Rosengren, Inger Tilly, professor, Lund, f. 14/7 34, 71.
Gierow, Pär Göran Axel, professor, Lund, f. 20/8 30, 72.
Larsson, Lars-Olof Ingvar, docent, universitetslektor, Växjö, f. 15/11 34, 72.
Pamp, Bengt Torsten, docent, Lund, f. 3/11 28, 72.
Rhenman, Erik Axel, professor, Lund, f. 18/12 32, 72.
Westerhult, Bo Anders, docent, Lund, f. 18/4 29, 72.
Vinge, Louise, professor, Lund, f. 24/11 31, 72.
Gemzell, Carl-Axel Uno, professor, Lund, f. 20/10 31, 73.
Kristensson, Gillis Per-Erik, docent, Lund, f. 19/2 28, 73.
Lindborg, Rolf Harry, docent, Lund, f. 7/3 31, 73.

Vetenskaps societeten i Lund

- Nilsson, Sten Ake*, docent, Lund, f. 9/4 36, 73.
Bohlin, Folke Bernhard, docent, universitetslektor, Lund, f. 21/9 31, 74.
Bornäs, Nils Göran Gudmund, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/7 35, 74.
Jonsson, Hans Erling, docent, ordbokschef, Lund, f. 10/6 28, 74.
Ståhl, Ingemar, professor, Lund, f. 2/6 38, 74.
Wieslander, Hans Johan Magnus, docent, universitetslektor, Växjö, f. 30/7 29, 74.
Blomqvist, Jerker, professor, Lund, f. 6/4 38, 75.
Bramstäng, Nils Ake Gunnar, professor, Uppsala, f. 13/6 32, 75.
Håkanson, Lennart Ake, professor, Uppsala, f. 14/10 39, 75.
Kieffer, René Jean Joseph, docent, Lund, f. 22/9 30, 75.
Österberg, Eva Birgitta, docent, Lund, f. 25/10 42, 75.
Bäckman, Sven Arvid, docent, Lund, f. 14/11 30, 76.
Eckerdal, Lars Hugo, docent, Lund, f. 15/8 38, 76.
Hermerén, Göran, professor, Lund, f. 5/9 39, 76.
Roos, Carl Martin, professor, Lund, f. 15/5 41, 76.
Söderpalm, Sven Anders, professor, Lund, f. 11/4 33, 76.
Widebäck, Göran Viktor, docent, Lund, f. 6/10 30, 76.
Wärneryd, Olof Ingemar, professor, Lund, f. 4/7 31, 76.
Bergh, Nils Anders Birger, professor, Lund, f. 25/6 35, 77.
Lewan, Nils Oskar Enoch, docent, Lund, f. 18/3 29, 77.
Nilsson, Stig Bertil, docent, Lund, f. 18/3 28, 77.
Pålsson, Lennart, professor, Lund, f. 13/10 33, 77.
Gustavsson, Anders Karl Gustav, docent, Lund, f. 7/12 40, 78.
Knutsson, Bengt Erik Vilhelm, docent, Lund, f. 19/5 36, 78.
Paulsson, Göte Christer, docent, Lund, f. 27/2 45, 78.
Pettersson, Thore Wilhelm, docent, Lund, f. 10/10 34, 78.
Sjöbäck, Hans Robert, docent, Lund, f. 2/2 29, 78.
Wieselgren, Anne Marie Inga, docent, Växjö, f. 1/4 35, 78.
Ankarloo, Karl Bengt Gunnar, docent, Lund, f. 9/12 35, 79.
Bondeson, Ulla Viveka, professor, Lund, f. 10/7 37, 79.
Hemberg, Bengt Jarl Olof, professor, Lund, f. 25/11 35, 79.
Östenberg, Carl Eric, docent, Lund, f. 14/8 28, 79
Bjerke, Björn Vidar, professor, Lund, f. 17/3 41, 80.
Christensen, Anna Barbro, professor, Lund, f. 9/1 36, 80.
Elmroth, Ingvar Johan Anders, docent, Lund, f. 26/4 28, 80.
Fogelmark, Jarl Staffan Halvard, docent, Lund, f. 12/4 39, 80.
Hansson, Bengt Anders, docent, Lund, f. 14/3 43, 80.
Haskå, Inger Maria, docent, Lund, f. 14/4 41, 80.
Lewan, Bengt Vilhelm Ingemar, docent, Lund, f. 2/5 32, 80.
Lindberg, Bo Haraldsson, docent, Lund, f. 29/1 37, 80.
Sigurd, Bengt Gustaf, professor, Lund, f. 26/8 28, 80.
Björling, Ann Fiona, docent, Lund, f. 18/1 44, 81.
Brohed, Nils Ingmar, professor, Lund, f. 3/1 40, 81.
Lindell, Ulla Marta Kristina, universitetslektor, Lund, f. 19/7 28, 81.
Löfgren, Orvar Sigurd, docent, Lund, f. 2/10 43, 81.

Modéer, Kjell Åke Otto, professor, Lund, f. 12/11 39, 81.

Thavenius, Jan Erik, docent, Lund, f. 31/10 1934, 81.

B. UTLÄNDSKA

Christensen, Johnny, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.

Vilkuna, Asko, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.

Wiegelmann, Günter Franz, professor, Münster, f. 31/1 28, 70.

Sørensen, Knud Oscar, professor, Århus, f. 2/2 28, 71.

Stoklund, Bjarne, professor, Köpenhamn, f. 17/1 28, 72.

Wilson, David Mackenzie, professor, London, f. 30/10 30, 72.

Wrede, Johan Otto Wilhelm, professor, Helsingfors, f. 18/10 35, 72.

Zettersten, Sven Arne Paul, professor, Köpenhamn, f. 10/1 34, 72.

Johnsen, Erik, professor, Köpenhamn, f. 16/11 28, 73.

Sjöblom, Bengt Gunnar Olof, professor, Köpenhamn, f. 28/2 33, 73.

Bosson, James Evert, professor, Berkeley, California, USA, f. 17/7 33, 74.

Christie, Nils, professor, Oslo, f. 24/2 28, 74.

Olsen, Olaf, professor, Århus, f. 7/6 28, 74.

Salomonsen, Per, afdelningsleder, Ålborg, f. 29/3 28, 74.

Westman, Rolf Rainer Otto Robert, professor, Åbo, f. 21/6 27, 74.

Krummacher, Friedhelm Gustav-Adolf Hugo Robert, professor, Kiel, f. 22/1 36, 75.

Boyer, Régis, professor, Paris, f. 25/6 32, 75.

Kittang, Atle, professor, Bergen, f. 20/3 41, 75.

Kersten, Adam, professor, Warszawa, f. 26/4 30, 76.

Klinge, Matti, professor, Helsingfors, f. 31/8 36, 76.

Jensen, Johan Fjord, professor, Århus, f. 17/12 28, 77.

Koblik, Steven Samuel, professor, Claremont, Californien, f. 27/5 41, 77.

Lundquist, Lennart Harald Sture, professor, Köpenhamn, f. 13/2 38, 77.

Pinborg, Jan Beck, professor, Köpenhamn, f. 29/4 37, 77.

Ritte, Hans, Universitätslektor, Dr Phil, München, f. 20/8 30, 77.

Nilsson, Carl-Axel Daniel, lektor, Köpenhamn, f. 15/3 31, 78.

Nøjgaard, Morten, professor, Odense, f. 28/7 34, 78.

Register, Cheri, professor, Minneapolis, f. 30/4 45, 78.

Brückner, Wolfgang, professor, Würzburg, f. 14/3 30, 79.

Hasselmo, Nils, professor, Minneapolis, f. 2/7 31, 79.

Board, Joseph B., professor, Schenectady, f. 5/3 31, 80.

Johansson, Karl Albert Stig, dosent, Oslo, f. 21/2 39, 80.

Lindström, Caj-Gunnar Axel, professor, Åbo, f. 18/4 42, 80.

Löfstedt, Bengt Torkel Magnus, professor, Los Angeles, f. 14/11 31, 80.

Nyberg, Tore Samuel, lektor, Odense, f. 4/1 31, 80.

Steene, Kerstin Birgitta, professor, Seattle, f. 7/10 28, 80.

Fisiak, Jacek, professor, Poznan, f. 10/5 36, 81.

Sen, Amartya Kumar, professor, Oxford, f. 3/11 33, 81.

Vetenskaps societetens verksamhet 1981

Som *stiftande ledamöter* har invalts direktör Per Lindblad och friherrinnan Margit Wrangel von Brehmer.

Som *inländska arbetande ledamöter* har invalts docent Fiona Björling, professor Ingmar Brohed, universitetslektor Kristina Lindell, docent Orvar Löfgren, professor Kjell Åke Modéer och docent Jan Thavenius.

Som *utländska arbetande ledamöter* har invalts professor Jacek Fisiak, Poznan, och professor Amartya Sen, Oxford.

Den 7 maj hölls ett *sammanträde*, varvid docent Bo Grandien, Uppsala, höll ett föredrag under rubriken »Bohemen – samhällets fiende eller glädjeflicka?»

Vid *högtidssammanträdet* den 27 november höll professor Lars Huldén, Helsingfors, en föreläsning om »Bellman och Runeberg – relationer och reflexer».

Den 26 september gjordes en *utflykt* med besök på Södra Björstorps gård, Österlens museum, smidesmuseet i Gislöv, Löderups kyrka samt Tosterups slott och kyrka. Museiintendent Gustaf Åberg demonstrerade museerna, varjämte han ledde en stadsvandring genom det gamla Simrishamn. I Löderup redogjorde museiintendent Torkel Eriksson om sina forskningar kring kyrkans romanska dopfont, och i Tosterup berättade professor Sten Åke Nilsson om Carl August Ehrensvärd på Tosterup.

Styrelsen har sammanträtt 17/3, 12/5, 5/10 och 7/12.

Av trycket har utgivits *Arsbok 1981* och i skriftserien nr 75, Ulf Sjö-dell, *Historiker inför Kalmarunionen*.

Kockska belöningen, 2.200 kr, har tilldelats fil.dr. Milan Bílý för hans avhandling *Intrasentential pronominalization and functional sentence perspective*.

Resestipendier har tilldelats docent Jan Arvid Hellström, 1.500 kr, docent Nils Lewan, 700 kr, docent Anders Löfqvist, 1.500 kr, professor Sven Tägil, 700 kr, professor Paul Åström, 300 kr, professor Louise

Vetenskapssocieteten i Lund

Vinge, 800 kr, docent Bengt Hansson, 800 kr, fil.dr. Danuta Rudzka, 600 kr, docent Peter Gärdenfors, 300 kr och fil.dr. Christina Sjöblad, 300 kr.

Smärre och tillfälliga bidrag till vetenskaplig forskning har tilldelats docent Stig Norin, 600 kr, docent Thore Pettersson, 500 kr, fil.dr. Tommy Olofsson, 500 kr, professor Göran Hermerén, 400 kr, och professor Louise Vinge, 1.500 kr.

Lund i februari 1982

Bo Westerhult

Sammandrag av
 Vetenskaps societetens i Lund räkenskaper år 1981

Balanskonto den 1 januari 1981

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	632.500:—	Grundfond	435.000:—
Förlagsbevis	35.000:—	Dispositionsfond	103.933:08
Aktier	105.675:—	Resestipendiefond	13.864:—
Bank	494.970:—	»Skånsk senmedeltid och renässans»	379.009:05
Postgiro	1.590:71	Olga och Thorild Dahlgrens fond	38.674:—
		AB CWK Gleerups fond	18.152:—
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000:—
		Knut och Alice Wallenbergs fond	5.000:—
		Harry Karlssons fond	11.425:—
		50-årsfonden	80.425:—
		Tegnérfonden	107.763:—
		Ada och Lars Werins fond	35.284:58
		Axel Kocks fond	17.673:—
		Mattias Olofssons fond	13.533:—
Kronor 1.269.735:71		1.269.735:71	

Resultaträkning för år 1981

Inkomster		Utgifter	
Ränta på obligationer	47.831:20	Föreläsare	5.662:30
Ränta på förlagsbevis	3.112:50	Forskningsbidrag och belöningar	1.064:50
Utdelning på aktier	22.206:25	Sekreteraren	3.600:—
Ränta i bank	51.996:92	Resestipendier	8.100:—
Ränta postgiro	1.023:06	Anslag ur	
Årsavgifter	2.000:—	Tegnérfonden	4.900:—
Årsböckerna		Tegnérpriset	5.000:—
Försäljning	24:60	Axel Kocks fond	2.673:—
Anslag	45.000:—	Årsböckerna	
Återbetald merv.skatt	16.034:—	Tryckningskostnader	5.580:60
Skriftserien		Skriftserien	
Försäljning	4.750:15	Erlagd merv.skatt	2.503:—
»Skånsk senmedeltid och renässans»		»Skånsk senmedeltid och renässans»	
Försäljning	1.561:03	Forskningsbidrag	2.471:—
Anslag	27.000:—	Tryckningskostnader	32.914:10
Fondminskningar	7.631:—	Erlagd merv.skatt	386:—
		Övriga utgifter	17.694:62
		Fondökningar	137.621:59
Kronor 230.170:71		Kronor 230.170:71	

Specifikation av obligationer, förlagsbevis och aktier den 31 december 1981

Obligationer	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska staten	3,0	01.02.1937	2.000:—	1.500:—
Svenska staten (3:e försvarslån)	3,5	15.08.1942	10.000:—	10.000:—
Svenska staten	3,5	15.03.1943	10.000:—	10.000:—
Svenska staten	3,5	15.04.1943	20.000:—	20.000:—
Svenska staten	3,5	01.11.1943	25.000:—	25.000:—
Svenska staten	3,5	15.12.1944	10.000:—	10.000:—
Svenska staten	8,5/8	20.11.1975	10.000:—	10.000:—
Svenska staten	9,5	10.11.1976	25.000:—	25.000:—
Svenska staten	9,5	10.07.1977	50.000:—	50.000:—
Svenska staten	10,0	10.06.1978	100.000:—	100.000:—
Sveriges allmänna Hypoteksbank	3,0	01.06.1937	5.000:—	4.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	3,0	15.11.1937	35.000:—	35.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	3,5	15.01.1944	10.000:—	10.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	3,0	15.04.1945	15.000:—	15.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	3,0	15.04.1946	2.000:—	2.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	5,5	10.04.1960	5.000:—	5.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	9,0	10.05.1976	25.000:—	25.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.01.1960	5.000:—	5.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.10.1960	5.000:—	5.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.07.1961	5.000:—	5.000:—
Svenska Intecknings Garanti AB	3,0	01.12.1934	5.000:—	5.000:—
Stockholms kommun	5,5	18.12.1963	10.000:—	10.000:—
Göteborgs kommun	6,0	20.02.1962	5.000:—	5.000:—
Sandvik AB	6,0	02.11.1960	5.000:—	5.000:—
Gullspångs Kraft AB	6,0	28.12.1960	5.000:—	5.000:—
Sydkraft AB	6,0	05.06.1961	5.000:—	5.000:—
Munksjö AB	9,7/8	10.05.1977	30.000:—	30.000:—
Norrköpings Kraft AB	6,0	12.02.1962	5.000:—	5.000:—
Billrud Uddeholm AB	6,0	01.03.1962	5.000:—	5.000:—
Edsele Kraft AB	5,5	15.01.1964	5.000:—	5.000:—
Sångkällforsen AB	5,5	07.01.1964	5.000:—	5.000:—
Sparbankernas Intecknings AB	12,5	15.01.1971	10.000:—	10.000:—
Stockholms läns landsting	10,0	10.11.1978	100.000:—	100.000:—
Mölnlycke AB	13,625	10.02.1981	50.000:—	50.000:—
Svenska Handelsbanken	13,0	10.02.1981	50.000:—	50.000:—
			Kronor	667.500:—

Vetenskaps societeten i Lund

Förlagsbevis	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Skånska Banken	5,25	20.02.1963	5.000:—	5.000:—
Skånska Banken	10,25	10.11.1978	25.000:—	25.000:—
Kronor				30:000:—

Aktier	Nom. värde	Bokfört värde
335 st. AB Bofors	16.750:—	10.000:—
210 st. Boliden AB, serie A	21.000:—	12.000:—
1.084 st. AB Cardo	54.200:—	17.000:—
188 st. Industri AB Euroc	18.800:—	15.900:—
180 st. Höganäs AB stam – efter split	9.000:—	9.400:—
211 st. Skånska Banken	10.550:—	9.750:—
193 st. AB Skånska Cementgjuteriet	9.650:—	3.500:—
1.000 st. Svenska Handelsbanken, stam – efter split	20.000:—	25.000:—
125 st. Svenska Handelsbanken, indexaktier – efter split	2.500:—	3.125:—
Kronor		105.675:—

Revisionsberättelse

Undertecknade, utsedda att granska Vetenskaps societetens räkenskaper för år 1981, har fullgjort vårt uppdrag och funnit räkenskaperna i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer.

Vi tillstyrker full ansvarsfrihet för skattmästaren och styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund i april månad 1982

Sven Ekbo

Olof Nordström

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524-1529 av Mr Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1-2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Akerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Akerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
- 25: 1 *Jesper Swedbergs* Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelson*. Das Prioritätsproblem Tertullian - Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644-1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion). 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomst-historia. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism). 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Abomötet 1812 och de svenska krigsrüstningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Abo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.

- 38 *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275-1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275-1281.) 1952.
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526-1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i FINDERUP. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at FINDERUP. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512-1517. 1957.
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studier zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560-1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sekterism mot fäderneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnerfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär's Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär's Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvolls författningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekunstens fader och andra Stiernhielmstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731-1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.

Vetenskaps societeten i Lund

72. *Ulf Sjödell*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödell*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard – Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
5. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd
6. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971

Årsbok 1920–1982

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Ur innehåll

Artiklar

Lars Huldén: Runeberg och Bellman

Hans Ritte: Carl Michael Bellman – Geselligkeit und Gesellschaft im Stockholm des ausgehenden 18. Jahrhunderts

Inger Lövkrona: Sägner om Ljungby horn och pipa – muntlig tradition eller booklore?

Ivan Svalenius: En »rebus i sten»

Bertil Ejder: Words for times and meals in Germanic languages

Per Erik Ljung: Kring Vilhelm Ekelund och arbetarrörelsen

Minnesord

Sven Kjällerström av Lars Eckerdal

Gösta Ehrnberg av Gustaf Åberg

David Hannerberg av Staffan Helmfrid

Mattias Olofsson av Christian Callmer

Bengt Bengtsson av Sigfrid Svensson

